

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXVIII
2017 • Nr. 1–2

DIN SUMAR:

ADELA HÎNCU, Managing Culture, Locating Consent: the Sociology of Mass Culture in Socialist Romania, 1960s–1970s (Administrarea culturii și problema consimțământului: sociologia culturii de masă în România socialistă, 1960–1970)

COSMIN POPA, Intelectualii în capcana ceaușismului sau înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice

LEVENTE SZÉKEDI, Discursul de reabilitare a sociologiei în revista „Korunk” (1957–1964)

ȘTEFAN BOSOMITU, Tudor Bugnariu și un proiect eșuat de reinstituționalizare a sociologiei în România comunistă

EMANUEL COPILAȘ, România interbelică – noi evaluări

IONUȚ BUTOI, Radicalizare extremistă de dreapta și radicalizare socialistă în România interbelică

ZOLTÁN TIBORI-SZABÓ, GÁBOR GYÖRFFY, Memoria actelor radicale de discriminare și excludere

NORALV VEGGELAND, The Nordic Welfare under the Pressure of Eu's Regulatory System – A Short Review (Modelul nordic al bunăstării sub presiunea sistemului de reglementări al Uniunii Europene – o scurtă prezentare)

*VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ;
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ*

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Membri: Dr. Ilie BĂDESCU (director al Institutului de Sociologie al Academiei Române; director al Centrului de Geopolitică al Universității din București); dr. Franz-Lothar ALTMANN (profesor asociat – Universitatea din București, Departamentul UNESCO); dr. Dan BANCIU (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Camelia BECIU (profesor – Școala Națională de Studii Politice și Administrative); dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor – Universitatea de Vest din Timișoara); dr. Michael M. CERNEA (profesor – George Washington University, Senior Adviser – The World Bank, membru corespondent al Academiei Române); dr. Emilian DOBRESCU (secretar științific al Secției de științe economice, juridice și sociologie a Academiei Române); dr. Ioan DRĂGAN (profesor – Universitatea din București); dr. Christian GIORDANO (profesor – Universitatea Fribourg, Elveția); Ion GLODEANU (secretar științific al Institutului de Sociologie); dr. Erich GOODE (profesor univ. emerit – Universitatea de Stat din New York, Stony Brook); dr. Martin HAUSER (director al Departamentului UNESCO, profesor – Catedra de studii interculturale și schimburi interreligioase); dr. Oscar HOFFMAN (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Petru ILUȚ (profesor – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca); dr. Michel MAFFESOLI (profesor – Universitatea Paris V); dr. Ioana PETRE (cerc. șt. gradul II – Institutul de Sociologie); dr. Vasile ȘOIMARU (profesor la Catedra de sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); dr. Ivan TCHALAKOV (președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria); dr. Katherine VERDERY (profesor univ. dr. docent – City University of New York).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

CONSULTANȚI ȘTIINȚIFICI:

dr. Filip Alexandrescu

dr. Adela Șerban

Redactor: Alis ALEXĂ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana MOCANU

**Lucrare apărută cu sprijin financiar din
Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română**

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 021 318 81 06; 021 318 81 27;

021 318 81 28/2417; fax: 021 318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

©2017, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 021 318 81 06; 021 318 81 46

Fax: 021 318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXVIII, Nr. 1–2 • 2017

PERPETUA (RE)ÎNTEMEIERE A SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI (II)

Număr îngrijit de Zoltán Rostás și Ionuț Butoi

S U M A R

INSTITUȚII ALE SOCIOLOGIEI ÎN ANII '60

ADELA HÎNCU, Managing Culture, Locating Consent: the Sociology of Mass Culture in Socialist Romania, 1960s–1970s (Administrarea culturii și problema consimțământului: sociologia culturii de masă în România socialistă, 1960–1970)	3
COSMIN POPA, Intelectualii în capcana ceașismului sau înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice	15
LEVENTE SZÉKEDI, Discursul de reabilitare a sociologiei în revista „Korunk” (1957–1964)	35
ȘTEFAN BOSOMITU, Tudor Bugnariu și un proiect eșuat de reinstituționalizare a sociologiei în România comunistă	55

COMENTARII

EMANUEL COPILAȘ, România interbelică – noi evaluări	79
IONUȚ BUTOI, Radicalizare extremistă de dreapta și radicalizare socialistă în România interbelică	87
ZOLTÁN TIBORI-SZABÓ, GÁBOR GYÖRFFY, Memoria actelor radicale de discriminare și excludere	93
NORALV VEGGELAND, The Nordic Welfare Model under the Pressure of EU's Regulatory System – A Short Review (Modelul nordic al bunăstării sub presiunea sistemului de reglementări al Uniunii Europene – o scurtă prezentare)	99

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 1–154, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECĂ

P. 137/22.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al XX-lea Congres al Asociației Internaționale a Sociologilor de Limbă Franceză (AISLF), 4–8 iulie 2016, Montréal (*Andrei Gaghi*); The 5th Annual Summer Conference and the Inaugural Edition of the Summer School, August 21–25, 2016, Telciu (Transylvania) (*Ion Matei Costinescu*); The XXXrd Workshop of the FER-Eurethno Network, September 8–10, 2016, Aix-en-Provence (*Irina Stahl*); Dublă lansare de carte sub egida Centrului P.E.N. Român, 28 octombrie 2016, la sediul Grupului pentru Dialog Social (GDS), București (*Manuela Gheorghe, Irina Stahl*)

103

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

SANDA GOLOPENȚIA, *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, București, Editura Spandugino, 2015, 254 p. (*Theodor Constantiniu*); EMILIAN M. DOBRESCU, DUMITRU BATÂR (coordonatori), *Îmbătrânirea activă. Studii și cercetări*, București, Editura Oscar Print, 2014, 264 p. (*Viorel Agheana, Doru Vlad Popovici*); CONSTANȚA PARTENIE, *Raționalitate și moralitate în economie*, București, Editura Niculescu, 2016, 283 p. (*Angela Banciu*); VERES VALÉR, MAGYARI TIVADAR, *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi társadalomkutatás kezdetei (Studii despre opera lui József Venczel. Începuturile cercetării sociale maghiare din Transilvania)*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014, 118 p. (*Levente Székedi*); GAIL KLIGMAN, KATHERINE VERDERY, *Țăranii sub asediu: colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015 (*Alina Juravle*); IRINA NASTASĂ-MATEI, ZOLTÁN ROSTÁS (coord.), *Alma Mater în derivă: aspecte alternative ale vieții universitare interbelice*, Editura Eikon & Școala Ardeleană, 2016, 422 p. (*Gabriela-Cătălina Dobrescu*); REVISTA „TRANSILVANIA”, Sibiu, nr. 8–9, 2016, 152 p. (*Cosmina Timocea-Mocanu*); MĂDĂLINA LASCU, *Imaginea orașului în avangarda românească*, București, Editura Tracus Arte, 2014, 420 p. (*Irina Nastasă-Matei*); SANDA GOLOPENȚIA, *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Enciclopedică, 2016, 590 p. (*Ioana Repciuc*)

123

MANAGING CULTURE, LOCATING CONSENT:
THE SOCIOLOGY OF MASS CULTURE IN SOCIALIST ROMANIA,
1960s–1970s

ADELA HÎNCU*

ABSTRACT

The paper analyzes the development of the sociology of mass culture in 1960s–1970s Socialist Romania from a newly formed discipline meant to provide scientific guidance for the formulation and implementation of cultural policies (producing hegemony), into an instrument for the criticism of the cultural basis for consent. First, it addresses the broader context of the discipline's configuration, and the initial debates about the sociologist's relationship to his object of study. Second, it analyzes two versions of the "systemic" approach in the sociology of mass culture and mass communication, with a focus on the ways in which they conceptualized consent/coercion. Third, it details how several empirical studies reflected on the issue of hegemony in 1970s Socialist Romania.

Keywords: sociology of mass culture, cultural hegemony, systems theory, empirical studies of mass culture in 1970s Socialist Romania.

In 1980, three years after it had been brought to the United States, the manuscript "The Syncretic Society" by Felipe García Casals, translated from French, was published as a book and in the *International Journal of Politics*, with a forward by the political scientist Alfred G. Meyer. Casals, Meyer explained, was the pseudonym of "an East European official occupying a high managerial position, [...] a veteran member of the country's ruling communist party"¹. His study amounted to "the sharpest, gloomiest, and most desperate critique of Soviet and East European systems yet produced by any Marxist"². The West, of course, had known and debated several other potent "critiques from within" before, from

* Ph.D. student, Department of History, Central European University, Budapest, Hungary; e-mail: hincu_adela-gabriela@phd.ceu.edu.

¹ Alfred G. Meyer, forward to Casals, "The Syncretic Society," VII.

² Ibid., IX.

Milovan Djilas's *The New Class* to Rudolf Bahro's *The Alternative in Eastern Europe*. "The Syncretic Society," otherwise an extremely dense Marxist analysis of the emergence and endurance of Stalinism, caught the attention of the Western eye, if only briefly, for its strange affinities with Talcott Parson's structural-functionalism and with the theoretical work of Louis Althusser³.

Stalinism, argued Casals, was the heir of "premature socialism," a syncretic society brought about violently by the Leninist revolution – a combination of precapitalist (economic underdevelopment) and postcapitalist (class structure predicated on abolishing private property) elements, governed by an autonomously organized power structure. The result was not "a *system* [...] but [...] a nonsystemic conglomerate, each real system of which constitutes one of those elements. What binds this artificial construction together could hardly be other than coercive force"⁴. Moreover, syncretism was based not on the Marxist concept of contradiction, but on incompatibility, which meant that it was static, rather than dynamic, and tended to reproduce itself indefinitely rather than grow into conflict and transform. "Contradiction," concluded Casals, "stimulates the self-regulating energy of any system, whereas incompatibility opposes a systemic existence, presupposing a regulating energy from without"⁵. In a language resonating with both cyberspeak and structural-functionalism, animated by anti-totalitarian Marxist feelings, "The Syncretic Society" insisted that the endurance of Stalinism up to the present day was based not on consent, but on extra-economic coercion by a regime whose will was itself already determined in the revolutionary moment.

The author of "The Syncretic Society," the Romanian sociologist Pavel Câmpeanu, went on to publish three other books in the United States, in his own name: *The Origins of Stalinism* (1986), *The Genesis of the Stalinist Social Order* (1988), and *Exit: Towards Post-Stalinism* (1990)⁶. Since 1967, when it was first set up, and up until 1980, when he retired, Câmpeanu had been the director of the Office for Studies and Polls of the Romanian Radio and Television broadcasting companies, and had established his professional identity as a sociologist of mass culture. Indeed, most of his publications in the 1960s and 1970s were on radio, theatre, and television. Since 1971, he had been working on his theorization of the Stalinist social order in parallel with his professional interests, in private, and in secret⁷.

"The Syncretic Society", which might otherwise not seem the best introduction to the sociology of mass culture in 1970s Socialist Romania, raises several questions that put into focus the main lines of inquiry around which I

³ Editor's note to Casals, "Theses on the Syncretic Society", 233.

⁴ Casals, "The Syncretic Society", 48 (emphasis in original).

⁵ Ibid., 7.

⁶ For a recent reappraisal of Pavel Câmpeanu's Marxist theoretical work, see Alex Cistelean, "Pavel Câmpeanu".

⁷ See Câmpeanu, "Povestea unei cărți apărute în Statele Unite."

construct my analysis in this paper: 1. How does the sociologist's position towards his object of study format the research produced?; 2. What was the currency of systems theory, and how did it become a preferred language of criticism?; 3. Why is there no will other than that of the power structure/regime considered in the model of the (neo-)Stalinist social organization? Were there alternatives to coercion theorized? Was there any room to imagine consent?

In what follows, I analyze how the sociology of mass culture in 1960s–1970s Socialist Romania evolved from a newly formed discipline tasked with providing scientific guidance for the formulation and implementation of cultural policies (producing hegemony), into a potentially critical account of the cultural basis for consent. First, I discuss the broader context of the discipline's configuration, and the initial debates about the sociologist's relationship to his/her object of study. Secondly, I look into the versions of the "systemic" approach in the sociology of mass culture and mass communications, asking how they conceptualized consent/coercion. Thirdly, I discuss how a number of empirical studies reflected on the issue of hegemony in 1970s Socialist Romania.

LOCATING THE SOCIOLOGY AND SOCIOLOGIST OF MASS CULTURE

The sociology of mass culture emerged mostly around a group of sociologists from the Philosophy Institute of the Academy of Social and Political Sciences, who conducted empirical research at the end of the 1960s. The introduction to the 1970 collective volume *Contributions to the Sociology of Mass Culture*, in which the preliminary results of the research were published, made a bid for the scientification of planning and carrying out cultural policies: "It is paradoxical that despite their breadth, [. . .] the activities of spreading culture [. . .] did not have a science of their own – that is, a corpus of systematized principles for the optimization of the technical side of these activities, which would, at the same time, methodically reflect back upon the activities themselves. [. . .] A policy of mass culture cannot do without a sociology of mass culture"⁸. Sociologists presented themselves as "managers of culture", offering technical expertise, promising an increase in the efficiency of cultural work, and taking on the task of evaluating and advising cultural policies. This came in the context of a broader relaxation of centralist and disciplinary administrative strategies and a move towards limited decentralization and management⁹ in the second half of the 1960s¹⁰.

⁸ Cernea, "Sociologia și cercetarea procesului culturalizării", 7.

⁹ I follow Mark Beissinger's classification of the six broad administrative strategies pursued by Soviet leaders to overcome bureaucratic rigidity within the institutional framework of central planning: delegative, managerial, mobilizational, normative, centralist, and disciplinary. Although the chronology differs, the cyclical logic identified by Beissinger in his analysis of the communist leadership's responses to over-bureaucratization applies, in broad lines, to the Romanian case as well,

Apart from the general consensus that sociology could improve the management of mass culture, there was little in the way of a common research agenda. Indeed, institutional and ideological fault lines were quickly drawn to argue for ascendancy. One target of the up-and-coming sociologists, at least for the purpose of rhetorical legitimation, were the representatives of the interwar sociological tradition of monographic research, former members of the Bucharest School of Sociology founded by Dimitrie Gusti. Gusti had formulated and institutionalized sociology as a “science of the nation”, which relied heavily on “cultural work” carried out in the countryside by interdisciplinary teams of university students, for the modernization of rural life¹¹. Due to its close ties to the monarchy, as well as to some of its members’ right-wing leanings and involvement in the Romanian fascist movement in the 1930s, after 1948 sociology was disbanded as a discipline, Dimitrie Gusti fell from grace with the communist regime, and several of his most prominent disciples were exiled, imprisoned, or marginalized¹². Attempts at re-establishing a continuity of expertise in the 1950s by divorcing the “realist” monographic method from Gusti’s “idealist” theory were met with immediate resistance. The “scientific research of society,” the argument went, did not hinge on the researchers’ unbiased, objective observation of the social reality, but on their “partisanship and militancy”¹³. By the second half of the 1960s, when a selective reappraisal of the interwar scientific canon also allowed for the “rediscovery” of Gusti and of the Bucharest School of Sociology, it appeared that the expertise as scientists in service of the state would recommend the sociologists trained in the interwar period to take on the new managerial tasks, but their theoretical and methodological assumptions did not remain unchallenged, and their professional reintegration was limited¹⁴.

Henri H. Stahl, one of the most prominent former disciples of Gusti committed to a Marxist theoretical approach to the social¹⁵, imagined the reformation of mass cultural work through a new understanding of the role of

allowing for a more nuanced understanding of the dynamics of the communist period, beyond the simplified model of Stalinism (up to the early-1960s) – limited liberalization (up to the early 1970s) – re-Stalinization (up to 1989). See Beissinger, *Scientific Management, Socialist Discipline, and Soviet Power*.

¹⁰ A “Report on the Measures for the Improvement of the Management and Planning of the National Economy and for the Improvement of the Administrative-Territorial Organization of Romania,” which outlined managerial measures being implemented for the increase of productivity, was presented at the 1967 National Conference of the Romanian Communist Party, with the expectation that these would be included in 1970 in the new five-year plan. See Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, p. 504–611.

¹¹ See Mușat, “‘To Cure, Uplift, and Ennoble the Village’: Militant Sociology in the Romanian Countryside, 1934–1938”.

¹² See Bosomitu, “In the Age of ‘Misery’. The Romanian Sociology during the Communist Regime (1948–1977)”.

¹³ Bochiș, Părăluță, and Spiridon, “Pentru orientarea științifică în cercetarea monografică”.

¹⁴ See Rostás, “The Second Marginalisation of the Bucharest Sociological School”.

¹⁵ On the development of Henri H. Stahl’s project of a Marxist historical sociology over the timespan of several decades, see Ștefan Guga, *Sociologia istorică*.

cultural activists. They would no longer act as an elite called upon to “culturalize” the un-cultured, but would have to research, integrate to, and assimilate the local culture, and do so through sociological investigation. Moreover, the cultural activists/sociologists would engage the locals themselves, especially the “social leaders,” in participatory research at every stage, effectively redefining cultural expertise and activism as a collaborative endeavor¹⁶. In Stahl’s view, therefore, sociological knowledge and practice bridged the gap between cultural policy and the masses by representing the object of research as a subject of change. Reminiscent of the interwar practice of cultural work/monographic research, this vision more importantly rested on the theorization of the dialectical relationship between local knowledge and scientific knowledge as a basis for cultural policy, as well as on the drive to recover the human agency sidelined from knowledge production by dogmatic Marxism-Leninism¹⁷.

To this understanding of the role of the sociologist, Maria Larionescu, part of a new generation of experts trained in the postwar period, argued that a researcher’s integration in the local community could be a misleading strategy, for it did not in itself guarantee the authenticity of knowledge. The “object” of research would be rather obscured than revealed by the local culture, with its prejudices and narrow-mindedness, and the deformed image provided by the local leaders, whom Larionescu called “idols,” was to be corrected by sustained theoretical investment in modelling the object of study¹⁸. On the one hand, this was a bid for the sociologists’ professional autonomy, based on the affirmation of the exclusive ability to manipulate an esoteric body of expert knowledge for the benefit of the state. This particular self-positioning has been read as a sort of “resistance through science” strategy, where sociologists insisted on the technical aspects of their discipline, and engaged with ideology only superficially: “even if formal affiliation to Marxism-Leninism was a must, sociology re-imagined itself as a purely scientific, even technical, discourse”¹⁹. On the other hand, if the distance between science and ideology was never explicitly articulated, that between the researcher and other social actors (cultural activists, workers, peasants, etc.) clearly was. It rested on the sociologist’s professed mistrust in the transparency of the social reality, and on the belief that knowledge about the social can be mediated through theory alone. The trade-off for the lack of engagement with the hegemonic

¹⁶ Stahl, “Tehnici de cercetare și acțiune culturală ‘participativă’”.

¹⁷ For an analysis of how dogmatic historical and dialectical materialism managed to “skillfully take away political agency from the collective body they were meant to empower, remove human agency from all knowledge production, and establish positivist methodologies of socialist knowledge,” see Zhivka Venelinova Valiavicharska, “Spectral Socialisms: Marxism-Leninism and the Future of Marxist Thought in Post-Socialist Bulgaria,” PhD thesis, University of California, Berkeley, 2011.

¹⁸ Larionescu, “Cunoașterea acțiunii comunicațiilor de masă”, 41.

¹⁹ Cotoi, “Sociology and Ethnology in Romania”, 142.

ideology was the sociologists' self-alienation from their object of study, which precluded the articulation of criticism on the side or in the name of the people.

THE USES OF SYSTEMS THEORY

If theory was what distinguished the sociologist of mass culture from the "spontaneous sociology" of cultural activists, at the end of the 1960s, however, most studies on the topic offered merely surveys of the existing (Western) literature²⁰. One of the more sophisticated attempts to elaborate a theoretical and methodological approach to mass culture was that of Haralamb Culea. Culea tackled in several studies the issue of how mass culture relates to mass-media culture, folk culture, or high culture²¹, the ways in which mass-media culture constitutes itself as a separate cultural type²², and the role of mass communication in cultural activism²³. His main theoretical premise was that different cultural systems, types, and modes coexisted in contemporary societies, and that of these, (socialist) mass culture was a separate, relatively autonomous cultural type. Analyzed from a structuralist-functionalist perspective, mass culture consisted of a complex system of cultural institutions; ideas, values, symbols, and cultural models; and people's cultural interests, conduct, and lifestyle.²⁴ The institutional system of mass culture, in turn, was comprised of several subsystems: professional education, mass communications, and cultural houses. This was more than a theoretical model. For Culea, "systems theory" was a tool of governance in the field of mass culture: first, it structured social realities, which was a precondition for planning; second, by modeling the way a given system functioned, it simplified the process of assigning roles to its various components; third, it rendered the division of labor in the field of cultural work more efficient and economical²⁵.

Apart from being a language of management, structural-functionalism and systems theory also offered the sociologist a framework in which to voice criticism. At the end of the 1960s–beginning of the 1970s, this entailed discussing "dysfunctionalities," most notably the overlapping of attributions or bureaucratic duplication, which allowed Culea to propose measures for the partial decentralization of cultural governance. By the second half of the 1970s, however, the so-called "mini-cultural revolution" marked the move from managerial and delegative strategies of administration back to a normative strategy, predicated on

²⁰ See, for example, Herseni, "Coordonate ale culturii de masă".

²¹ Culea, "Mass-media și cultura de masă".

²² Culea, "Sociologia mass-mediei".

²³ Culea, "Comunicațiile de masă în activitatea cultural-educativă".

²⁴ Culea, "Rețeaua instituțiilor culturale de masă", 29.

²⁵ Ibid., 30.

the re-ideologization of public life, reaffirming the party's guidance, and regaining control over the state apparatus through a new cycle of centralization. In this context, the bias of the systems theory approach to mass culture towards the description of functional systems and "objective structures" becomes apparent, in that it proved ill equipped for the analysis of what Culea euphemistically called "the subjective factor" – that is, direct political intervention. This is reflected in Culea's unpublished 1975 research paper contracted by the Philosophy Institute, a painstaking formulation of the "dysfunctionalities" of the system of mass culture in terms of "contradictions" more probable to be resolved through the "dialectical" intervention of the party than through sociology-informed management²⁶.

By way of comparison, in Pavel Câmpeanu's 1972 *Radio, Television, Public* – a full-fledged application of systems theory to the phenomenon of mass communications – the issue of command is wholly integrated into the analysis. Câmpeanu contended that the proper functioning of the system of communication depended on maintaining the identity, as much as possible, between the interests of the command and those of the receivers, which in theory would be best approximated in socialism²⁷. For a self-regulating system, this also required proper feed-back mechanisms between its elements. In this model, it becomes clear that the command is the least connected through feed-back loops with the rest of the system²⁸. Almost a decade later, Câmpeanu's critique of what he described as a neo-Stalinist social order based on coercion would rest on the negation of the systemic character altogether. For the 1970s, however, it is worth asking how the ideal model of a self-regulating system fared with the experience of the sociologists of mass culture. In terms of feed-back, Culea's theoretical model, managerial proposals, and empirical findings were clearly rendered obsolete by the shift in the regime's overall administrative strategies. After 1975, he abandoned the field of the sociology of mass culture altogether, as did Maria Larionescu. In the case of Pavel Câmpeanu, the Office for Studies and Polls of the Romanian Radiotelevision, which he directed, appears to have had a very limited impact on the workings of the institution for which it was designed to provide information²⁹. As for the identity of interests between the regime and the people, several empirical studies conducted at the end of the 1960s and in the 1970s can offer a sense of how hegemony was pursued through mass culture.

²⁶ See Culea, "Omogenizare și diferențiere în procesul culturalizării de masă."

²⁷ Câmpeanu, *Radio, televiziune, public*, 85.

²⁸ Ibid., 110.

²⁹ For a discussion of the workings of the Office for Studies and Polls, see Cioroianu, "Televiziunea – mijloc de informare și instrument politic"; and Matei, "Oficiul de studii și sondaje", in *O tribună captivantă*, 179–185.

ARGUING WITH DATA

The issue of the relationship between people's cultural interests and the activities of mass culture pursued through state institutions stood at the core of an empirical research coordinated by Haralamb Culea in 1969–1970 in two medium-size cities, one of which was an industrial city built entirely under state socialism. Data gathered pointed to people's marked preference for mass-media as a source of mass culture, to the detriment of other institutions (such as the houses of culture) and to more "traditional" forms of cultural activism and propaganda (in particular the conferences, symposia, etc.). This was further correlated with a preference for entertainment over instruction in choosing the media content, and most interestingly for how the sociology of mass culture reflected upon the dynamics of hegemony under socialism, with people's attitudes towards work. The majority of those asked to describe their work as either interesting, uninteresting, or boring chose one of the latter two options, or added the option of tiring/difficult. Moreover, the interest in entertainment was prevalent among the workers who either considered their work a burden (unqualified workers), or thought of it merely as a paying job (poorly qualified workers), the deficiencies of which could be "compensated" through culture. "Deprived to a certain extent in their attempts to affirm their personalities," commented Culea on the latter type in a typical account of alienation, "some of the subjects studied showed the will to express, at least through culture, their individuality, wishes, aspirations, to feel important and useful."³⁰ These people "abandoned themselves to mass media," expressing their own social aspirations by emulating the cultural practices of those with a higher social status (qualified workers, civil servants, intellectuals, etc.). In this sense, mass culture was shown to produce cultural hegemony not necessarily through its content, or because it naturalized an acceptable form of command (through cultural policy), but especially by way of allowing social grievances (potentially anti-hegemonic collective sentiments) to be compensated through individual acts of participation at mass culture.

One of the main conclusions drawn by Culea from the empirical data on the two cities studied was that cultural interests grew increasingly homogenous, regardless of the existing cultural traditions, and that this was largely an unplanned, spontaneous byproduct of the processes of mass culture. The development, hypothesized Culea, might be explained by the homogenization of lifestyles under the impact of industrialization and urbanization; the standardization of cultural activities through their centralized planning; the standardization of the mass cultural products offered; and the similarity of the institutional networks distributing them. The homogenization of cultural interests and conducts was not, in itself, at odds with the collectivist ethos of the party-state, but, as Culea

³⁰ Culea, "Preliminarii metodologice", in *Structura*, 55.

commented, it did also imply a large degree passivity (rather than artistic, social, or political activism). Consequently, he projected that one of the major aims of cultural policy would be to encourage the differentiation of cultural attitudes.³¹ Culea's engagement with the issues of homogenization, differentiation, and passivity illustrates how sociologists were not only offering technical expertise, but could also perform as producers of ideology. In this particular case, the attempted reconfiguration of the three elements pointed towards cultural hegemony, achieved through people's active participation at mass culture, as an alternative to the mere imposition of a cultural model upon a passive population. Passivity, however, was to become the target of the so-called July Theses of 1971, a rallying call against the relative autonomy from party control of the state managerial elites. By mobilizing the people as an administrative strategy, the goal was to realign their interests with those of the party, which on the long run translated into such mass cultural movements as *Cântarea României*, a hugely successful annual festival which played into the consolidation of national communism as the regime's legitimizing ideology.

At the end of the 1970s, with the illusions of the scientific management of culture having mostly faded, and the ideological flexibility of the second half of the 1960s giving way to national communism, Pavel Câmpeanu formulated profound skepticism towards the possibility of the rational expression of consent through the medium of mass culture, based on data collected by the Office for Studies and Polls. Comparative surveys of the public's and the experts' evaluation of the best movies watched on television in 1975, for instance, showed that there was no agreement between the two. Similarly, a 1977 survey on the importance of recent events revealed the public consistently underestimating external politics and overestimating internal non-political events, as compared to the specialists' views³². Both culturalization and information, these results suggested, failed in their capacity of propaganda, in as much as they did not manage to ensure the public's adherence to a particular system of values: "The system of mass communications managed to a greater degree to cultivate the need for current information, than to also transmit along with it the system of values according to which it selects, presents, and interprets the information."³³ Several further studies conducted in 1978 that assessed which were the most watched shows on television and which were the shows that the public most appreciated revealed the overwhelming preference for the consumption of foreign TV series such as *Poor Man*, *Rich Man*, or *The Onedin Line*. To explain what he called the public's "non-esthetic appreciation" of these cultural products, Câmpeanu drew a parallel between false consciousness, which naturalized the producer's self-alienation, and the satisfaction produced by spectacle, which "reconciles the producer with the

³¹ Culea, "Preliminarii metodologice", in *Structura*, 26–8.

³² Câmpeanu, *Oamenii și televiziunea*, 84–5.

³³ *Ibid.*, 170.

mystified representation of his/her real condition, and therefore the condition itself³⁴. While this comes close to Culea's own understanding of what the role of mass culture, and television in particular, could become in the extreme, Câmpeanu's interpretation is much more radical in its breadth. Câmpeanu defined television as an "excessive spectacle", and following Marcuse described how it produced its spectators in their capacity of "non-participants in the spectacle's action": "Through the excessive spectacle, the transformative social energies are deviated from real action to the real contemplation of imaginary actions. The excessive spectacle thus accomplishes its function as a buffer of social conflict."³⁵ The distance between Culea and Câmpeanu is that between the first calling to diagnose the dysfunctionalities of the system of mass culture and the second calling into question the very cultural basis of consent. Câmpeanu's final word concerning the future of television in Socialist Romania took his argument one step further, suggesting that in order to break the cycle of the reproduction of self-alienation, the spectator should be educated to transition from excessive to moderate "participation" at mass culture first. Ironically, this was to be achieved several years later, when television programs were drastically cut to around two hours per day during the week, which, of course, rather further deteriorated the condition of the consumers of culture. The systems of mass communication, the economy, and the political regime were clearly not interacting in the way modelled by Câmpeanu, who ultimately conceded that the social order which his empirical studies revealed functioned less as a system kept together through consenting to the existing hegemony, and more as nonsystemic conglomerate the fragile hegemony of which had to be regularly kept in check through coercion.

Coming full circle and to the conclusion of this article, I would like to briefly reflect back upon how "The Syncretic Society," such a trenchant negation of the possibilities for consent under state socialism, reads in the context of the late 1960s and 1970s sociology of mass culture in Socialist Romania. First, it is the product of a progressive disillusionment with the sociologists' role under state socialism. For a while in the context of the regime's broader move towards managerial and delegative administrative strategies, it seemed possible that the sociologists of mass culture would model their professional identity on the promise of scientific, technical expertise for the management of both mass culture and the processes of "culturalization". This was premised on the sociologists' representation of their object of study as opaque, accessible through theory alone, and ultimately rendered them powerless in the face of the regime's shift to mobilizational and normative administrative strategies, with its call for intellectuals to become producers of ideology. Secondly, systems theory was a very heterogeneous language of both Parsonian and cybernetic inspiration, which could alternatively model the social

³⁴ Ibid., 197.

³⁵ Ibid., 63.

order as a system spontaneously able to smooth over its dysfunctionalities, or describe it as the naturalization of an asymmetrical distribution of power. There was potential for criticism in both variants, but, given the general currency of systems theory among sociologists, by far the most radical formulation was to negate the systemic character of the communist social order altogether. Third, the empirical sociological studies of mass culture were quite successful at capturing workers' precarious condition and (self-)alienation, and not so much at locating consent. The homogenization of cultural interests was associated more with the passive acceptance of mass culture than with active participation or rational consent. Similarly, the consumer of mass media culture, particularly television, was shown to not share in the system of values which it propagated, but rather reproduce one's self-alienation by contemplating representations of reality rather than acting to transform it. Consequently, in the 1980s, in the context of the producers' increased exploitation, which threatened the fragile hegemony of state socialism, the regime would fall back on coercion as the main instrument of control.

REFERENCES

1. BEISSINGER, MARK (1988). *Scientific Management, Socialist Discipline, and Soviet Power*. Cambridge: Harvard University Press.
2. BOCHIȘ, I.; PĂRĂLUȚĂ, M.; SPIRIDON, V. (1959). "Pentru orientarea științifică în cercetarea monografică" [For the scientific orientation in monographic research]. *Lupta de clasă* 39, no. 11.
3. BOSOMITU, ȘTEFAN (2012). "In the Age of 'Misery.' The Romanian Sociology during the Communist Regime (1948–1977)." Lecture held at the Summer University of Râmnicu Sărat.
4. CÂMPEANU, PAVEL (1979). *Oamenii și televiziunea: privire sociologică asupra telespectatorului* [People and television: a sociological view of the TV spectator]. București: Meridiane.
5. CÂMPEANU, PAVEL (2002). "Povestea unei cărți apărute în Statele Unite" [The story of a book published in the United States]. *Dilema veche* 103 (February).
6. CÂMPEANU, PAVEL (1972). *Radio, televiziune, public* [Radio, television, public]. București: Editura Științifică.
7. CASALS, FELIPE GARCÍA (1980/1981). "The Syncretic Society." *International Journal of Politics* 10, no. 4.
8. CASALS, FELIPE GARCÍA (1980). "Theses on the Syncretic Society." *Theory and Society* 9, no. 2, p. 233–60.
9. CERNEA, MIHAIL (1970). "Sociologia și cercetarea procesului culturalizării" [Sociology and researching the process of culturalization]. In *Contribuții la sociologia culturii de masă*. Vol. 1, edited by Mihail Cernea, p. 5–10. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
10. CEAUȘESCU, NICOLAE (1968). *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*. Vol. 2. București: Editura Politică.
11. CISTELECAN, ALEX (2015). "Pavel Câmpeanu." In *Plante exotice: Teoria și practica marxiștilor români* [Exotic plants: the theory and praxis of Romanian Marxists], coordinated by Alex Cistelecan and Andrei State, p. 289–357. Cluj-Napoca: Editura Tact.
12. COTOI, CĂLIN (2011). "Sociology and Ethnology in Romania. The Avatars of Social Sciences in Socialist Romania." In *Sociology and Ethnography in East-Central and South-East Europe*, edited by Ulf Brunnbauer, Claudia Kraft, and Martin Schulze Wessel, 133–146. München: Oldenbourg Verlag.

13. CULEA, HARALAMB (1968). "Comunicațiile de masă în activitatea cultural-educativă" [Mass communications in the cultural-educational activity]. In *Educația adulților*, p. 146–150.
14. CULEA, HARALAMB (1970). "Mass-media și cultura de masă" [Mass-media and mass culture]. In *Sociologie generală* [General sociology], edited by Miron Constantinescu, p. 305–329. București: Editura Științifică.
15. CULEA, HARALAMB (1975). "Omogenizare și diferențiere în procesul culturalizării de masă" [Homogenization and differentiation in the process of mass culture]. Romanian National Archives, Fund ASSP – Filozofie și Logică, File 12.
16. CULEA, HARALAMB (1969). "Sociologia mass-media" [The sociology of mass-media]. *Revista de filozofie* 16, no. 6, p. 731–742.
17. CULEA, HARALAMB (1971). ed. *Structura procesului cultural de masă* [The structure of the mass culture processes]. Vol. 2 of *Contribuții la sociologia culturii de masă* [Contributions to the sociology of mass culture]. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
18. GUGA, ȘTEFAN (2015). *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl* [The historical sociology of Henri H. Stahl]. Cluj-Napoca: Editura Tact.
19. HERSENI, TRAIAN (1968). "Coordonate ale culturii de masă" [Coordinates of mass culture]. In *Psihosociologia culturii de masă* [The social psychology of mass culture], edited by Traian Herseni, p. 7–78. București: Editura Științifică.
20. LARIONESCU, MARIA (1970). "Cunoașterea acțiunii comunicațiilor de masă. Considerații metodologice pe marginea cercetării la Buda și Buhuși" [Studying the activities of mass communications: methodological considerations about the research in Buda and Buhuși]. In *Contribuții la sociologia culturii de masă* [Contributions to the sociology of mass culture]. Vol. 1, edited by Mihail Cernea, p. 40–68.
21. MATEI, ALEXANDRU (2013). *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965–1983)* [A captivating tribune: television, ideology, society in Socialist Romania (1965–1983)]. București: Editura Curtea Veche.
22. MUȘAT, RALUCA (2013). "'To Cure, Uplift, and Ennoble the Village': Militant Sociology in the Romanian Countryside, 1934–1938." *East European Politics and Societies and Cultures* 27, no. 3, p. 353–375.
23. ROSTĂS, ZOLTÁN (2011): "The Second Marginalisation of the Bucharest Sociological School." *International Colloquium of Social Science ACUM* 5, no. 1, p. 69–80.
24. STAHL, HENRI H. (1968). "Tehnici de cercetare și acțiune culturală 'participativă'" [Techniques of research and 'participatory' cultural action]. In *Educația adulților*, p. 120–22. București: n.p.

INTELECTUALII ÎN CAPCANA CEAUȘISMULUI SAU ÎNFIINȚAREA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE

COSMIN POPA*

ABSTRACT

ROMANIAN INTELLIGENTSIA CAUGHT IN THE TRAP OF CEAUȘESCU'S REGIME. THE FOUNDATION OF THE SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES ACADEMY

At the beginning of the year 1970 the establishment of the Academy for Social Sciences, subordinated to the CC of PCR, undoubtedly represented a symptom of the turn of the communist regime in Romania to a conservative line. This also obviously made manifest the party leader's desire to reinstitute the ideological primacy in the social sciences. It is equally true that such an interpretation does not describe the entire structural process which stood behind the event and neither does it cover all its nuances. The association of genuine scientists with political commissars (Romanian: *politrucci*) infiltrated in the academic world, as well as the initial motivations of the decision, reveal the truth that the creation of this event has motivations which are more profound than those pertaining to a simple subordination of some scientific fields to the party line.

Keywords: Ceaușescu, ideology, Social and Political Sciences Academy, propaganda.

INTRODUCERE

O privire mai atentă a schimbărilor survenite în majoritatea țărilor comuniste în această perioadă, în primul rând în URSS, îndreptățește afirmația că, cel puțin în prima parte a sa, așa-numitul „îngheț” brejnevist a constituit o perioadă marcată de dinamism. Dincolo de episoadele de criză politică, așa cum a fost cel din 1968 din Cehoslovacia, anii în cauză consemnează stabilizarea mediului internațional în care evoluau statele comuniste. Relativul avânt economic, capabil să furnizeze o

* „Nicolae Iorga” Institute of History, Bucharest, Romania; e-mail: ppcsmn@yahoo.com.

bunăstare limitată, a fost datorat, în egală măsură, schimbării de accente din politica economică a statelor comuniste, dar mai ales influxului limitat de tehnologie occidentală, petrecut ca urmare a deschiderii politice¹. O atare situație a permis regimurilor comuniste să lărgască suprafața de contact cu societatea², fapt care a atras după sine o scădere a ponderii elementului coercitiv în setul de măsuri și mijloace de guvernare. În astfel de condiții, componenta ideologică a sistemului, văzută ca modalitate de „sudare” a partidului cu societatea, a fost beneficiara unei atenții deosebite din partea liderilor partidelor comuniste. Pe lângă extinderea aparatelor ideologice în mai toate țările comuniste, a avut loc o rafinare a mesajelor propagandistice, în scopul atragerii pe orbita partidului a unor categorii sociale consolidate de a doua industrializare comunistă, precum tineretul studios și intelectualitatea. Coerciția pură își epuizase resursele. Pentru participarea întregii societăți la efortul de modernizare era nevoie de instituții și de metode noi, capabile să mențină subordonarea întregului corp social față de partid, dar să și răspundă complexității funcționale impuse de procesele adaptării comunismului la o lume în schimbare.

DRUMUL CĂTRE ȘTIINȚA DE PARTID ȘI DE STAT

Consolidarea puterii lui Nicolae Ceaușescu, pe baza unei „tehnologii” inaugurate de predecesorul său³, a însemnat nu numai continuarea politicii de derusificare, ci și, mai ales, elaborarea unei forme de comunism românesc, a cărui complexitate teoretică, dar numai pentru început, depășea simpla afirmare a intereselor naționale. Sfârșitul anilor '60 a reprezentat, în viziunea lui Ceaușescu, și momentul în care se puteau contabiliza succesele eforturilor în relația cu intelectualitatea. Era timpul ca partidul să se deschidă către intelectualitate, de vreme ce ponderea comuniștilor în intelectualitatea noii României o depășea cu mult pe aceea a specialiștilor „burghezi” trecuți de partea partidului. Într-un discurs ținut cu ocazia unei consfătuiri a cadrelor din educație și cercetare, în septembrie 1969, menit să detalieze și să rafineze mesajele lansate de Ceaușescu însuși de la tribuna

¹ Vezi Vladislav M. Zubok, *Neudavşaiasia imperia, Sovetskii Soiuz v Holodnoi Voine ot Stalina do Gorbaceva*, Moscova, ROSSPEN, 2011.

² Cu privire la formele și modalitățile de mimare a contactului dintre partid și societate, la care se adaugă un tablou relevant al importanței genului epistolar în reglarea relațiilor la vârful ierarhiei de partid, vezi Mioara Anton, Laurențiu Constantiniu (editori), *Guvernanți și guvernați. Scrisori către putere 1945–1965*, IICMER, Iași, Editura Polirom, 2013.

³ În cazul românesc, iluzia destalinizării a fost transformată de Gh. Gheorghiu-Dej în metodă de acumulare a puterii, în dauna potențialilor concurenți, regimul fiind îndeajuns de abil ca să evite apariția unor dezbateri largi cu privire la „efectele cultului personalității”. Vezi pe larg Dan Cătănuș, *A doua destalinizare, Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, București, Editura Vremea, 2005. Lucrarea, pe lângă studiul introductiv extrem de dens, reproduce o serie de documente relevante, care deslușesc în detaliu mecanismul de câștigare a puterii absolute de către liderul PCR în anii 1961–1962.

Congresului al X-lea al PCR, Paul Niculescu-Mizil arăta că dihotomia „intelctualitate nouă” vs. „intelctualitate veche” este depășită. România avea acum, arăta el, o intelctualitate „sudată”, provenită în majoritate din rândurile poporului, formată în spiritul concepției marxiste despre lume, „care urmează și înfăptuiește politica noastră”⁴. Era ceea ce afirmase și Ceaușescu, cu doar o lună înainte, de la tribuna Congresului al X-lea, când spunea că economiștii, filosofi, sociologii, istoricii și juriștii trebuie să producă cercetări „cu adevărat științifice”, care să ofere sprijin pentru soluționarea problemelor concrete⁵. Convins de viabilitatea economică a comunismului, într-o manieră asemănătoare celei a fostului lider sovietic, N.S. Hrușciiov, Ceaușescu intuia și el necesitatea creșterii dozei de profesionalism în rândurile nomenclaturii de partid. De aceea, știința era necesară doar în măsura în care se făcea utilă deciziei politice, susținând-o cu argumente de ordin tehnic. Un atare transfer de expertiză, care să ducă la profesionalizarea deciziei politice, putea fi realizat rapid, mai întâi de toate prin includerea acestei categorii în structuri coordonate direct de partid. De aceea, în continuarea patronului său, Paul Niculescu-Mizil cerea specialiștilor din științele sociale, să aibă o activitate „mai rodnică, mai îndrăzneță, de cercetare propriu-zisă, care să se finalizeze în materiale, în concluzii care... să ajute organele de conducere... în soluționarea problemelor respective”⁶.

Astfel de intervenții teoretice ale liderilor partidului erau rezultatul unei intense reflecții în interiorul aparatului de propagandă, prin care se dorea construcția unui nou sistem de interacțiune între partid și intelctualitatea de tip nou. Criza din Cehoslovacia și revolta studenților din Paris, din cauza căreia președintele De Gaulle și-a scurtat vizita la București, îl aduseseră pe Ceaușescu în proximitatea unei forțe sociale cu potențial crescut de risc pentru orice regim politic autoritar – intelctualitatea cu predispoziții către militantism. Aflat la început de drum, în plin proces de câștigare a sprijinului general, Ceaușescu dorea să-și asigure atât loialitatea acestui strat dinamic, cât, mai ales, să preîntâmpine ieșirea sa de sub influența propagandei oficiale, proces care l-ar fi putut aduce în coliziune cu regimul, așa cum s-a întâmplat în Ungaria, Cehoslovacia sau Polonia. Un raport de evaluare, înaintat Comisiei de Propagandă și Agitație a CC al PCR, după Consfătuirea cadrelor didactice de științe sociale din învățământul superior, organizată la mijlocul lunii februarie a anului 1969, arăta că, în urma evenimentelor internaționale, o parte a tineretului studios „și-a zdruncinat încrederea” în anumite

⁴ Arhivele Naționale ale României (mai departe ANR), *Fond CC al PCR, Propagandă și Agitație*, d. 26/1969, f. 31.

⁵ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6–12 august 1969. Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului, raportor tovarășul Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Politică, 1969, p. 72.

⁶ ANR, Fond CC al PCR, Agitație și Propagandă, d. 26/1969, f. 43.

principii ale marxismului⁷. Autorii constatau atât o creștere a interesului pentru curentele filosofice nemarxiste, cât și o „recrudescență” a concepțiilor religioase. Pericolul resimțit de partid dinspre tineretul studios i-a determinat pe liderii acestuia să genereze o dezbatere cu privire la sistemul științelor sociale din România, cu scopul de a găsi cele mai bune modalități de reformare a acestuia. „Reforma” era menită să crească, întâi de toate, atractivitatea propagandei oficiale, incluzând în aceasta o serie de rudimente științifice.

Cel căruia Nicolae Ceaușescu i-a încredințat rolul de „creier” al reformei a fost Miron Constantinescu, proaspăt numit ministru al învățământului. Revenit, prin voința lui Ceaușescu, din neantul politic, Miron Constantinescu s-a aruncat în vâltoarea reformatoare a regimului cu entuziasmul tipic al liderilor comuniști reabilitați. Jucând abil rolul intelectualului de partid, Constantinescu patrona aproape toate reuniunile de profil, căutând să impulsioneze dezbaterile. Scleroza la care erau predispuse științele sociale într-un regim marxist-leninist trebuia mai întâi diagnosticată, apoi vindecată. Ceea ce încercau să facă Miron Constantinescu, Leonte Răutu, N.N. Constantinescu sau Radu Florian era un soi de modernizare a propagandei de partid, astfel încât mințile tinerilor și ale intelectualității să nu fie ocupate de idei străine regimului sau chiar potrivnice acestuia.

Radiografia sistemului de predare-cercetare a marxism-leninismului, întreprinsă la mijlocul anului 1969 de către Comisia de Propagandă a CC al PCR, arăta că eficiența activității de propagandă era departe de ceea ce se stabilise la Plenara CC al PCR din aprilie 1968, dedicată problemelor învățământului⁸. „Sarcina” principală trasată de Plenară, cu efecte dramatice pe termen lung, era tratarea tuturor științelor sociale într-o cheie unică, prin intermediul căreia se dorea reconcilierea, până la identificare, a ideologiei cu știința. În consecință, catedrele de științe sociale aveau să devină „principalele centre ideologice de un înalt nivel științific, forțe din cele mai active ale întregii vieți politice și ideologice din instituție”⁹.

Inițial, miza principală, transformarea în propaganda de tip nou a științelor sociale, o adevărată capcană întinsă intelectualității umaniste, nu a fost sesizată de cei implicați în proces. Obişnuïți cu regulile jocului, statornicite în ultima perioadă a lui Gheorghiu-Dej, intelectualii erau convinși că apartenența la partid și recunoașterea formală a priorității marxism-leninismului le erau de ajuns pentru a fi considerați de încredere de către regim.

Controlul politic asupra științei instituționalizate rămânea deplin, chiar dacă înprospătarea atmosferei intelectuale prin „recuperări critice” sau importuri mai noi dădeau senzația unei liberalizări. Mai mult, liderii partidului mascau asaltul asupra științei printr-un abil discurs, care vorbea despre necesitatea creșterii gradului de profesionalizare a responsabililor politici și o mai eficientă cheltuire a

⁷ Idem, d. 14/1969, f. 2.

⁸ *Plenara CC al PCR din 22–25 aprilie 1968*, București, Editura Politică, 1968.

⁹ ANR, *Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație*, d. 14/1969, f. 39.

resurselor. Astfel de obiective, pe bună dreptate, presupuneau inevitabil și noi forme de organizare.

În 1966, cu ocazia demarării pregătirilor pentru sărbătorirea centenarului Academiei RSR, liderul partidului a solicitat noului președinte al forului, Miron Nicolescu, un material de sinteză din care să reiasă organizarea Academiei, structura de vârstă, apartenența instituțională și sfera de competență a fiecărui membru, împreună cu propunerea de organizare a ceremoniilor. Discutarea propunerii Academiei în Prezidiul Permanent al CC al PCR a arătat că Ceaușescu avea deja formată convingerea că Academia nu mai poate asigura cadrul de organizare a științei și cercetării într-un mod modern. Ceea ce știa era că, așa cum îi plăcea să spună, „lucrurile nu mai pot merge așa”, dar nu-i era încă limpede cum trebuie să meargă. Cert este că a amendat serios propunerea Academiei. Prevăzând pericolul, șefii Academiei încercaseră o stratagemă transparentă de captare a bunăvoinței liderului, prin includerea Elenei Ceaușescu, director al Institutului de Cercetări Chimice, în Comitetul Național pentru sărbătorirea centenarului, pe onoranta poziție cu numărul șapte. Nici încercarea de măgulire a imensului orgoliu al lui Ceaușescu nu a dat roade. Deși a fost „convins” de apropiatii săi să accepte președinția onorifică a Comitetului pentru festivități, secretarul general l-a înștiințat pe președintele Academiei RSR că după ceremonii va urma o „discuție serioasă” despre reforma forului. Până atunci, Ceaușescu s-a mulțumit să trimită doar o săgeată către „nemuritori”, anunțându-i că Academia trebuie să redevină un for de consacrare, iar institutele de cercetare să treacă în subordinea diverselor ministere de profil¹⁰.

Pe lângă controalele brigăzilor de partid în institutele Academiei, un prim efect al atenției pe care partidul o acorda cercetării umaniste a fost înființarea, în 1968, în cadrul Ministerului Învățământului, a Comisiei de coordonare a activităților științifice¹¹. Împărțit pe grupe de lucru, noul organism avea rolul teoretic de a centraliza și optimiza cercetarea de profil din cadrul universităților și institutelor¹². Nemodificarea listei de atribuții a celorlalte organisme de administrație și control a făcut doar ca decizia să complice o schemă birocratică deja greoaie, fără să aducă un plus de coerență.

Devenea din ce în ce mai evidentă percepția conducerii partidului, potrivit căreia Academia RSR este o formă depășită de organizare a cercetării, care nu face decât să obtureze atât de necesarul contact al activității cu societatea. Influenții șefi ai Academiei RSR, altădată aflați în grațiile depline ale conducerii¹³, mai ales în a doua parte a conducerii lui Gheorghiu-Dej, observaseră deja o scădere a

¹⁰ Idem, dosar 97/1966, f. 3.

¹¹ Idem, d. 14/1969, f. 48.

¹² Ibidem.

¹³ Vezi pe larg: Cristian Vasile, *Literatura și arta în România comunistă, 1948–1953*, Humanitas, 2010. Lucrarea este o frescă a relațiilor dintre intelectualitatea umanistă și partid în perioada stalinismului târziu românesc.

importanței politice a Academiei, care se traducea printr-o alocare mai parcimonioasă a resurselor financiare. Era tocmai ceea ce acuza Emil Condurachi, într-un raport înaintat Consiliului Național al Cercetării Științifice (CNCS), de fapt lui N. Ceaușescu, în martie 1967, atunci când arăta că în ultima vreme resursele financiare alocate institutelor de cercetări arheologice din București, Iași și Cluj s-au diminuat considerabil, în favoarea muzeelor de istorie regionale și raionale¹⁴. Într-o notă informativă a CNCS, din valul de materiale ocazionat de memoriul lui Condurachi, se deplânga tripla coordonare a săpăturilor arheologice. Incapacitatea Academiei RSR, a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă și a sfaturilor raionale și orașenești de a aloca cele trei bugete pentru săpături potrivit unor priorități, „duce”, se arăta în material, „la fărâmițarea cercetărilor, la minimalizarea unor lucrări de primă importanță”¹⁵. Ca urmare, se propunea înființarea unei comisii comune, care să funcționeze pe lângă Academie, formată din reprezentanți ai acesteia, ai CNCS și ai sfaturilor populare. Nou-înființatul organism urma să stabilească alocarea resurselor financiare în funcție de priorități, rezultând astfel o listă care urma să fie trimisă spre aprobare Comisiei ideologice a CC al PCR și Comisiei a XI-a a CNCS¹⁶.

Tema consolidării instituțiilor de cercetare într-o structură centrală a fost ridicată din nou de Nicolae Ceaușescu, în cadrul unei întâlniri cu oamenii de știință, organizată de CC al PCR la sfârșitul lui decembrie 1968. Într-o formă aproape cordială, dată fiind apropierea sfârșitului de an, secretarul general a laudat institutele tehnice din Secția a VII-a a CNCS, pentru faptul că au luat hotărârea de a pune în comun o serie de resurse umane și materiale, criticând în schimb Academia RSR pentru faptul că „se mișcă prea încet”¹⁷. Ceaușescu și-a concentrat discursul critic asupra Academiei, învinuindu-l pe „tovarășul președinte” că tolerează risipa de resurse și de eforturi în diverse domenii.

La momentul Congresului al X-lea, în vara lui 1969, nu se conturase în amănunt modul concret în care avea să aibă loc centralizarea capacităților de cercetare din diverse domenii, cu atât mai mult în acela al științelor sociale. Era clar doar că nu avea să se petreacă sub umbrela Academiei RSR și că la baza noului mod de lucru avea să stea principiul autofinanțării parțiale a cercetărilor, văzut ca pârghie esențială pentru creșterea impactului imediat al acestora. Într-un material analitic consacrat cercetării economice, din octombrie 1968, întocmit „la indicația Secretariatului CC al PCR”, se propunea reforma instituțională a sistemului științelor economice. În vederea creșterii eficienței și a aplicabilității cercetărilor de profil, autorii pledau pentru coordonarea „lucrărilor cu caracter ideologic” direct de către Comisia Ideologică (CI) a CC al PCR¹⁸.

¹⁴ ANR, *Academia de Științe Sociale și Politice* (mai departe ASSP), *Istorie-Arheologie*, d. 2/1967, f. 3.

¹⁵ Ibidem, f. 13.

¹⁶ Ibidem, f. 14.

¹⁷ Idem, *Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație*, d. 27/1968, f. 14.

¹⁸ Idem, d. 23/1968, f. 15.

Resemnați în fața iminenței transformărilor care aveau să urmeze, la începutul verii anului 1969, cu puțin înainte de Congres, intelectualii umaniști se declarau gata să răspundă chemării partidului. Într-o informare a Comisiei de Propagandă și Agitație, cu privire la dezbaterile din institutele de științe sociale ale Academiei și din universități, pe marginea proiectelor de rapoarte la congres, se arăta că adunările extraordinare de partid au exprimat adeziunea la propunerile partidului cu privire la organizarea și perfecționarea activității de cercetare¹⁹. Structura materialului sugera clar ordinea priorităților partidului. Pe primul loc se afla economia, urmau istoria, sociologia, filosofia, literatura ocupând un loc aparte, ca urmare a absenței unui set clar de indicații organizatorice și de conținut.

Pe tot parcursul anului 1969, „forurile superioare de partid” au pregătit transformările instituționale din științele sociale. Legea nr. 28 din 1969, cu privire la organizarea cercetării științifice din România, dar și Legea nr. 6/1969²⁰, privitoare la statutul personalului didactic, stipulau faptul că întreaga activitate de cercetare științifică și didactică se desfășoară „conform directivelor partidului”, fiind orientată către domeniile „cu rol hotărâtor în dezvoltarea economiei și a culturii”²¹. O atare lege, așa cum era cea dedicată cercetării științifice, din care reieșea clar doar faptul că partidul decide direcțiile de cercetare și că unitățile de profil vor trece la principiile economice de funcționare, în baza unor contracte încheiate cu beneficiarii direcți ai produsului lor, deschidea un spațiu nelimitat freneziei organizaționale de care dădea deja dovadă Ceaușescu.

Cuprins de entuziasmul reformării statului, măcinat de dorința de a-și pune amprenta personală asupra națiunii și convins că este un lider vizionar, Ceaușescu a creat rapid o suprastructură de instituții cu rol reprezentativ și de coordonare, pe care și-o dorea, în egală măsură, eficientă și ieftină. Mania centralelor și a consiliilor a cuprins rapid întreaga țară, Ceaușescu fiind convins că va reuși să-și atingă toate obiectivele printr-o astfel de politică. Credea că interpunerea unei birocrății suplimentare, care-l să-l reprezinte exclusiv pe el, între ministere și unități, îi va pune la dispoziție un „braț” ferm, de natură să-i aplice viziunea, consolidându-i totodată puterea personală. Pe lângă deja clasicul stat-partid comunist, în toate domeniile se țesea cu repeziciune statul liderului național de tip nou. Esența noului tip de stat consta în crearea unor legături directe între partid, societate, economie, știință, educație și conducător, care să le completeze pe cele clasice. Din ecuația Ceaușescu-România socialistă era astfel exclus orice filtru autonom și orice intermediar.

Presiunea ideologică exercitată asupra tuturor domeniilor de creație a crescut simțitor, ajungându-se, în cele din urmă, la dizolvarea intelectualității umaniste într-o mișcare de masă, ce se dorea punctul de plecare pentru o societate socialistă românească sofisticată.

¹⁹ Idem, d. 14/1969, f. 18.

²⁰ Idem, *Fond ASSP, Istorie-Arheologie*, d. 22/1969, f. 23–70.

²¹ Ibidem, f. 64–78.

Intenția lui Ceaușescu de a transcende limitele organizaționale ale comunismului este vădită și de o serie de alte inițiative instituționale. Frontul Unității Socialiste, format în septembrie 1968²², inspirat din experiența iugoslavă, era menit să organizeze societatea în detașamente de sprijin pentru lider. Frontul, care reunea sub patronajul său toate formele de organizare a societății, începând cu partidul și sindicatele și sfârșind cu uniunile de creație²³, arată dorința lui Ceaușescu de a nu lăsa nicio zonă în afara efortului său de construcție. FUS se dorea expresia democrației socialiste directe, punându-l pe lider în contact nemijlocit cu societatea. Partidul își pierdea astfel rolul de cureauă unică de transmisie între societate și lider, în locul său fiind imaginată o construcție mai generoasă, neconstrânsă nici măcar de apartenența la partid. Două erau elementele de coeziune ale noului sistem de conducere a societății: credința față de lider și ideologia oficială. Liderul trebuia adulat de toți membrii societății, indiferent de poziția ocupată, iar ideologia oficială, socialistă în formă, dar românească în conținut, trebuia împărtășită atât de cei din partid, cât și de aceia din afara sa. De altfel, chiar Ceaușescu sugera această cheie de interpretare a înființării FUS, atunci când în cuvântarea inaugurală afirma că apariția noului organism era menită să marcheze „noua etapă în întărirea moral-politică a unității poporului”, în dezvoltarea „democrației socialiste”, o „formă superioară” a voinței de muncă și de luptă a românilor²⁴. Partidul comunist era amintit de abia în a doua parte a discursului cu pricina, participarea sa la FUS fiind o „necesitate obiectivă”, dictată de nevoia de implicare a tuturor organizațiilor „obștești și de masă” în noua construcție politică²⁵.

În toamna anului 1969, Ceaușescu ajunsese deja la o idee clară despre cum trebuie reorganizate științele sociale, pentru a putea sluji mai bine partidul. Noua viziune a luat forma unui material elaborat de Secția de Propagandă și Agitație a CC, în care se arăta că cercetarea științifică din domeniu „a rămas în urmă”, iar astfel se reducea aportul științelor sociale la „activitatea ideologică, teoretică și practică” din România.²⁶ Economia, istoria, filosofia, sociologia și critica literară erau acuzate că nu oferă suficient suport de specialitate liderilor politici, că au „slăbit pozițiile critice” cu privire la creațiile intelectuale de dinainte de 23 August 1944, că nu acoperă noi domenii de cercetare și că nu au fost capabile să elaboreze lucrări generale de sinteză, care să reprezinte repere incontestabile în domeniu²⁷. Explicația pentru o asemenea stare de lucruri rezida în absența unui organism coordonator, a unui plan de perspectivă menit pregătirii cadrelor și stabilirii unor legături nemijlocite cu societatea. Preambulul materialului era și un atac la adresa

²² Idem, *Fond CC al PCR, Secția Cancelarie*, d.151/1968, f. 1–2.

²³ Idem, d. 167/1968, f. 4–5.

²⁴ ANR, *Fond CC al PCR, Secția Organizatorică*, d. 79/1968, f. 2–3.

²⁵ Ibidem, f. 4.

²⁶ Idem, *Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație*, d. 14/1969, f. 23–24.

²⁷ Ibidem, 24–25.

„bonzilor” din științele sociale, impuși de regimul Dej, pe care partidul îi acuza că, prin ocuparea tuturor pozițiilor relevante din sistem, au împiedicat formarea și dezvoltarea noilor cadre²⁸. Era o reluare, într-o formă mai puțin tăioasă, a atacului lui Ceaușescu la adresa „reputaților savanți”, care transformaseră, spunea el, institutele și catedrele universitare în „feude personale”²⁹. „Trebuie să punem capăt practicii de a transforma institutele în proprietate personală!” – arăta Ceaușescu – „[...] creăm institute pentru necesitățile societății, nu pentru uzul unor persoane! Mulți dintre dumneavoastră – sunt aici numeroși academicieni – cunosc cazuri de felul celor la care mă refer. [...] Conducerii statului și partidului îi revine obligația de a pune capăt acestei stări de lucruri, mentalității celor care se consideră proprietari de institut, atât cât trăiesc, cât și după moarte, lăsându-l moștenire. Noi am lichidat capitalismul și feudalismul în toate domeniile; trebuie să lichidăm cu hotărâre spiritul de feudă și în acest sector”³⁰.

FORUL ȘTIINȚIFIC SUPREM AL ROMÂNIEI SOCIALISTE – PARTIDUL

În ofensiva de consolidare a puterii personale, liderul miza în noua sa politică și pe presiunea exercitată de „lupii tineri” din toate domeniile, inclusiv din știință, cărora le transmitea semnalul că este permisă critica la adresa vechii „nomenclaturi” științifice. Chiar dacă nu viza înlăturarea tuturor celor instalați la conducerea unor domenii științifice în timpul lui Dej, Ceaușescu sconta sigur pe declanșarea unei curse pentru „încrederea partidului”, de natură să ușureze punerea în practică a proiectului său. Planurile erau grandioase și anunțau un adevărat „cutremur” în științele sociale. Ceaușescu hotărâse crearea Academiei de Științe Sociale, for subordonat direct CC al PCR, care urma să îndeplinească funcția unui superminister de partid al științelor sociale, în condominiu cu Ministerul Învățământului și CNCS.

Noul for nu doar coordona, dar și controla, superviza și furniza partidului expertiza decizională din toate domeniile pe care le avea în subordine. Planuri de perspectivă, planuri anuale de cercetare, planuri tematice, planuri de pregătire a cadrelor, lucrări complexe, precum tratate, monografii mari sau enciclopedii, toate aveau să fie concepute și realizate în laboratoarele ASS. Împreună cu Ministerul Învățământului ASS concepea și veghea la realizarea planurilor naționale de învățământ și perfecționare în domeniile coordonate, organiza și „orienta” manifestările științifice interne și internaționale, precum și participarea românească la evenimente științifice în afara țării. Organizarea activității de informare științifică, procurarea și distribuția literaturii științifice, dar și execuția bugetară a

²⁸ Ibidem, f. 26.

²⁹ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6–12 august 1969. Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român...*, p. 84.

³⁰ Ibidem.

domeniului se subordonau aceluiași organism. ASS urma să reunească toate structurile de cercetare de profil, dar și să coordoneze cercetările din structuri care rămâneau în afara autorității sale directe, așa cum erau cele din universități, din cadrul CC al PCR sau din Academia RSR.

Transferul de instituții de cercetare dinspre Academia RSR spre ASS era imens. Institutul de Economie Politică și Istoria Gândirii Economice și Centrul Național de Sociologie (a căror înființare figura în planurile imediate ale autorităților), Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Institutul de Arheologie de la București, institutele de arheologie și istorie de la Iași și Cluj, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Centrul de Logică, Institutul de Istorie și Teorie Literară – București, Institutul de Istorie și Teoria Artei – București, centrele de științe sociale de la Cluj și Iași, precum și Centrul de Istorie, Filosofie și Istoria Artei de la Târgu-Mureș urmau să intre în componența ASS. Academiei RSR i se mai lăsau Institutul de Cercetări Juridice, Institutul de Lingvistică, Institutul de Etnografie și Folclor, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale, Centrul de Istorie, Filologie și Folclor din Craiova, Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Filologie din Iași și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj. Chiar și așa, toate aceste entități erau obligate să-și supună planurile de activitate aprobării ASS, care avea datoria de a iniția dezbateri cu privire la „aspectele ideologice” ale studiilor și lucrărilor³¹.

ASS era proiectat să fie forul suprem de consacrare științifico-ideologică. Organizarea internă a „creierului” partidului calchia structura Academiei RSR, fiind formată din membri plini și membri corespondenți, prevăzându-se de la început că aceștia din urmă pot proveni atât dintre membrii plini sau corespondenți ai Academiei RSR, cât și din afara acesteia. Se asigura astfel accesul în noua academie al liderilor de partid și al propagandiștilor, iar pentru ca angrenajul ceaușist să pară dinamic, calitatea de membru urma să fie reconfirmată o dată la patru ani, la propunerea partidului, dar de către Adunarea Generală și prin vot secret. Adunarea Generală era decretată drept „forul suprem”, la care urmau să participe nu doar membrii, ci și delegați ai cadrelor din structurile subordonate ASS. Conducerea executivă nominală era asigurată de un Prezidiu, format din președinte, vicepreședinți și un număr nedeterminat de academicieni, între 11 și 17, iar conducerea reală de un Birou al Prezidiului, format din președinte, vicepreședinții ASS și „alți membri ai Prezidiului”, fără ca autorii materialului să indice cum se va face selecția lor. Punctul al VI-lea al propunerii, prin care se arăta că ASS va funcționa „sub directa îndrumare a CC al PCR” era cel care dădea adevăratul sens reformei sistemului de cercetare din științele sociale. Era prevăzut ca ASS să aibă patru secții, de istorie și arheologie, de științe economice și istoria economiei, de filosofie-etică-estetică, sociologie teoretică și cercetări sociologice concrete. Materialul se încheia cu indicația de formare a unui comitet de înființare a ASS, care să elaboreze proiectul de statut și să decidă care dintre membrii

³¹ ANR, *Fond CC al PCR, Secția de Propagandă și Agitație*, d. 14/1969, f. 27–31.

Academiei RSR urma să intre și în ASS. Reforma ulterioară a tuturor instituțiilor de cercetare din științele sociale, a revistelor de profil și a planurilor de activitate era lăsată pe seama ASS, aceasta urmând să elaboreze un plan detaliat în acest sens, cât mai curând posibil³².

INTELECTUALII PRESTEAZĂ UN NOU OMAGIU DE VASALITATE

În noiembrie 1969, la aproape trei luni de la Congresul al X-lea, inevitabilul avea să se producă. La Consfătuirea conducerii PCR cu oamenii de știință și cadrele didactice din domeniul științelor sociale, din 13 noiembrie, Ceaușescu avea să-i anunțe pe cei mai influenți umaniști ai României socialiste că s-a hotărât formarea Academiei de Științe Sociale³³. După un scurt și mohorât discurs de deschidere al președintelui Academiei RSR, Ceaușescu a luat cuvântul, anunțându-i pe cei prezenți că au o oră la dispoziție pentru a parcurge materialul Secției de Propagandă și Agitație. Aceasta nu înainte de a anunța ipocrit că însuși academicianul Miron Nicolescu se numără printre susținătorii noii viziuni de organizare a cercetării din științele sociale³⁴. Dat fiind timpul limitat de parcurgere a materialului, Ceaușescu a scontat, în egală măsură, pe controlul absolut pe care îl avea asupra mai-marilor breslelor, dar și pe efectul de surpriză, reducând la minimum riscul apariției unei eventuale opoziții.

Reluarea ședinței s-a făcut avându-l la prezidiu pe Nicolae Ceaușescu, care, deși a încercat neconvingător să încurajeze comentariile pe marginea materialului, a încheiat spunând că lucrurile nu mai pot continua „așa” în științele sociale³⁵. Regia fusese în prealabil bine pusă la punct. Pentru fiecare poziție a celor din lumea științifică era pregătită o declarație de susținere a noii linii. De altfel, cooptarea în structurile de consacrare tradiționale, atât a oamenilor de știință veritabili, cât și a militanților comuniști cu aprehensiuni academice, petrecută în prima etapă a comunismului, făcea foarte puțin probabilă manifestarea unui *esprit de corps* în rândul academicienilor sau al profesorilor universitari. Primul care a luat cuvântul pentru a cere completarea ASS prin formarea unei secții de științe juridice și politice a fost juristul cu stagiu îndelungat în ierarhia de partid din Cluj, Ioan Ceterechi. Academicianul clujean, Constantin Daicoviciu, familiarizat prin experiența proprie cu relația specială între istorici și putere, a susținut inițiativa partidului, afirmând printr-o butadă încălțită că, atâta vreme cât scopurile sunt bune, mijloacele sunt „justificate”. Fără să manifeste un entuziasm deosebit pentru propunere, Daicoviciu a găsit curajul să afirme că o explicație pentru starea științelor sociale era insuficiența resurselor materiale, dar mai ales distribuția neinspirată a acestora³⁶. În privința criticilor la adresa științelor istorice, Daicoviciu

³² Ibidem, f. 31–33.

³³ Ibid., d. 29/1969, f. 2.

³⁴ Ibid., f. 3.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibidem, f. 5–6.

i-a pasat sarcina șefului Institutului de Arheologie de la București, Emil Condurachi, invocând „întâietatea” acestuia³⁷. Obişnuit cu intrigile sistemului, Condurachi nu s-a lăsat prins în capcana autocriticii, întinsă de Ceaușescu, admitând existența unor „neajunsuri” în modul în care Secția Academiei RSR condusesese cercetarea istorică. Mai mult, acesta a găsit de cuvință să ridice problema absenței muzeelor din organizarea propusă, fapt care ar fi dus, arăta el, la prelungirea situației „stranii” în care se găseau monumentele istorice, ca urmare a lipsei unor coordonări centralizate a tuturor instituțiilor ce aveau competențe în domeniu. O poziție diferită a avut Mihai Berza, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, care, deși a admis „starea de lucruri nesatisfăcătoare”, nu a ezitat să indice cu precizie principala explicație pentru retardarea științelor sociale. Cu un curaj rar întâlnit în epocă, poate datorită relației speciale cu Securitatea³⁸, Berza a arătat că gândirea marxistă manifestă „încetineală și lipsă de capacitate creatoare”, limitându-se la a privi științele sociale prin prisma unor citate. Căutând să nu intre în conflict direct cu Ceaușescu, Berza a propus crearea unui despărțământ al Academiei, cu cinci secții de științe sociale, care să abordeze de pe poziții noi problemele semnalate în material³⁹. Respectând mecanica ședințelor de partid, unde orice opinie contrară era ferm combătută de partizanii grupului majoritar, Vasile Malinschi, economist calificat prin munca de partid, a luat imediat cuvântul afirmând că „...problema ASS este rezolvată. În favoarea ei s-au pronunțat poporul, congresul, partidul nostru”⁴⁰. C. Ionescu-Gulian și-a manifestat și el dezacordul cu Berza, salutând formarea noii Academii, dar pe care o vedea lărgită, atât prin numărul membrilor, cât și prin adăugarea unui centru de științe politice.

Știind că nu mai poate salva mare lucru și ieșit în urmă cu câțiva ani dintr-o perioadă de mare încordare în relațiile cu puterea, academicianul Andrei Oțetea a salutat înființarea noii Academii, „atâta vreme cât Institutul rămânea ca atare”⁴¹. El a acceptat ideea unei stări de lucruri nesatisfăcătoare, dar a opinat că absența publicațiilor de specialitate și a cărților din străinătate, accesul dificil la arhive și numărul insuficient de cercetători specializați în străinătate reprezintă principalele cauze⁴². În general, reacțiile celor convocați de Ceaușescu au stat sub semnul acceptării inevitabilului, fără ca cineva să se facă remarcat prin entuziasm excesiv. Excepția a constituit-o Ladislau Banyai, fost rector al Universității Bolyai, în anii stalinismului, și fost director-adjunct al Institutului de Istorie de la București, care, fiind la curent cu percepțiile lui Ceaușescu, a numit Academia o „frână, care nu corespunde cerințelor dezvoltării științelor în țara noastră”. El a cerut desființarea „institutelor-mamut”, ca o măsură indispensabilă pentru creșterea eficienței cercetării⁴³. C.C. Giurescu, un obișnuit al culoarelor puterii, s-a mărginit la a saluta

³⁷ Ibidem, f. 6.

³⁸ Ioan Oprea, *Istoricii și Securitatea*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 519–597.

³⁹ ANR, *Fond CC al PCR, Secția de Propagandă și Agitație*, d. 14/1969, f. 10–11.

⁴⁰ Ibidem, f. 12.

⁴¹ Este vorba de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

⁴² Ibidem, f. 20.

⁴³ Ibidem, f. 29–30.

înființarea ASS, alăturându-se formal criticilor la adresa cercetării istorice. Clujeanul Ștefan Pascu a preferat să nu încingă mai mult spiritele, pronunțându-se pentru o „colaborare armonioasă” între Academia RSR și ASS, propunând și el adăugarea unei secții de științe politice și a unui centru de relații internaționale. În cele din urmă, președintelui Academiei, Miron Nicolescu, i-a revenit ingrata sarcină de a aproba amputarea Academiei în sunetele de trompetă ale criticilor oficiale. Pus la curent în prealabil cu materialul propus spre dezbateră, Nicolescu și-a exprimat acordul cu propunerile partidului, dar s-a lansat într-o ultimă șarjă, folosind pretextul unor intervenții anterioare. Spunând că nu împărtășește „optimismul vibrant” al lui Gulian și nici „speranțele” lui Oțetea, potrivit cărora situația cercetării se va schimba radical în urma transferului institutelor și oamenilor la noua Academie, Nicolescu și-a avertizat voalat colegii că subordonarea directă Comitetului Central va limita drastic marja de autonomie a istoricilor: „Noua conducere sprijinită direct de CC”, spunea președintele Academiei, „va înlătura dificultățile pe care le creează cercetării manifestarea personalităților prea marcante ale unor cercetători importanți”, dând drept exemplu concret discuțiile aprinse din jurul *Tratatului de Istorie a României*⁴⁴.

Trecând în revistă întreg spectrul de poziții și convins că nu există pericolul unei reacții negative vehemente, Ceaușescu a explicat celor prezenți rațiunile propunerii, specificând că materialul nu este o analiză a modului în care a funcționat Academia RSR și nici o critică a acesteia⁴⁵. Potrivit cuvintelor sale, noua instituție era menită să „introducă materialismul dialectic și istoric în toate domeniile de concepție”. O astfel de afirmație, făcută cu mult înaintea „tezelor din iulie”, arăta că Ceaușescu era relativ nesigur cu privire la tendințele din interiorul intelectualității, resimțind acut necesitatea unui control ideologic. Un prim pas în acest sens era crearea unui cadru instituțional, menit să suplinească, pentru moment, absența unei doctrine structurate. De altfel, el avea să arate că Academia eșuase în impunerea materialismului dialectic din cauza formei de organizare și absenței atribuțiilor clare în acest sens.

Ceaușescu sesizase fără îndoială importanța apelului la naționalism, după anii de complexare programatică, în concilierea românilor cu regimul. Convocarea *in corpore* a istoricilor aflați în poziții politice, care reprezentau majoritatea celor prezenți la ședința în cauză, era menită să indice rolul strategic pe care acesta urma să-l acorde istoriei în articularea doctrinei sale. Deocamdată, Ceaușescu le propunea istoricilor rolul de departament de contrapropagandă, afirmând că, deși au avut rezultate bune, au aplicat insuficient materialismul dialectic și nici nu au luat poziții ferme cu privire la „denaturările istoriei patriei noastre în diferite părți ale lumii”⁴⁶. Direcția indicată de Ceaușescu era încă neclară, secretarul general nefurnizând, cu această ocazie, interpretări personale ale unor fenomene sau evenimente istorice, însă tiparele discursului său calchiau pseudodisputele teoretice

⁴⁴ Ibidem, f. 39.

⁴⁵ Ibidem, f. 43.

⁴⁶ Ibidem, f. 44.

privitoare la istorie și filosofie din ultimii ani ai lui Stalin. În ochiul furtunii se aflau și științele economice, Ceaușescu afirmând că cercetările din institutele Academiei nu corespund ideologic și metodologic „cerințelor stringente ale societății”. Viziunea lui Ceaușescu despre filosofie lăsa însă să se întrevadă cel mai mult din contururile sistemului pe care avea să-l creeze mai târziu. Pentru lider orice manifestare intelectuală în afara dogmei nu numai că era inoportună, dar era și lipsită de fundament teoretic: „Există opinii, arăta Ceaușescu, că predarea filosofiei este una, iar predarea marxism-leninismului este alta”⁴⁷. Programul tematic părea conturat, atunci când Ceaușescu afirma că „una dintre bazele filozofiei trebuie să fie cercetarea, pe baza materialismului dialectic și istoric, a dezvoltării societății, a întregii activități”.

Având în minte exemplul lui G.F. Alexandrov⁴⁸, istoric al filosofiei occidentale, dar și funcționar în aparatul de propagandă sovietic, învinuit de însuși Stalin de „obiectivism burghez” pentru scrierile sale, Ceaușescu le-a imputat

⁴⁷ Ibidem, f. 45.

⁴⁸ Gheorghe Fiodorovici Alexandrov – filosof și funcționar superior de partid. Titularul unei cariere fulminante în ierarhia de partid sovietică în anii stalinismului. Între 1939 și 1946 a fost directorul Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC al PCS(b), între 1940 și 1947 a îndeplinit funcția de șef al Secției de Agitație și Propagandă a CC al PCS(b). Autor al unor lucrări despre Aristotel, despre precursorii filosofiei marxiste, Marx, Engels și de istorie a filosofiei. A fost autorul primei biografii a lui Stalin, publicată în 1939, eveniment care l-a propulsat în posturi strategice ale aparatului sovietic de propagandă. Laureat al *Premiului Stalin* în 1943 și 1946, cea de a doua decernare fiind pentru lucrarea *Istoria zapadnoevropeiskoi filosofii*, apărută în 1946 și recomandată imediat ca manual pentru facultățile de științe sociale și pentru școlile de partid (G.F. Alexandrov, *Istoria zapadnoevropeiskoi filosofii*, Izd. Akademii Nauk SSSR, Moscova, Leningrad, 1946). Deși aflat în grațiile lui Stalin, Alexandrov a fost criticat de către un alt filosof, Zinovi Beletski, profesor al catedrei de materialism dialectic al Universității din Moscova, care i-a trimis lui Stalin o scrisoare, în care îl acuza pe Alexandrov de „obiectivism burghez” și „idealism”. Beletski nu era la prima încercare de a-l detrona pe Alexandrov din postura de filosof oficial al regimului, încercând acest lucru și în 1944, dar fără succes. „Metoda marxistă, îi scria Beletski lui Stalin, necesită capacitatea de a înțelege filosofia ca ideologie unei societăți, a unei clase, a unui stat [...] Doar printr-o astfel de expunere filosofia capătă sens și încetează să mai fie o culegere de termeni filosofici, devenind o știință partinică”. (apud G.S. Batâghin, I.F. Deviatko, *Delo akademika G.F. Alexandrova, Epizodi 40-h godov*, în „Celovek”, Nr 1/1993, p. 134–146). Formula propusă de Beletski, cel care avea să fie exclus din Universitate, atunci când Alexandrov a devenit ministru al culturii în perioada 1955–1961, i-a plăcut atât de mult lui Stalin, încât a cerut ca lucrării să-i fie administrată o critică publică în cadrul CC al PCS(b). Prima întâlnire organizată în scopul cerut i-a părut lui Stalin circumstanțială și lipsită de „concluzii organizatorice”, adică de urmări administrative pentru Alexandrov. Insuficienta admonestare a lui Alexandrov l-a determinat pe „Stăpân” să-i ceară lui A.A. Jdanov să organizeze, tot sub egida CC al PCS(b), o întâlnire cu reprezentanții tuturor catedrelor și institutelor de filosofie, marxism-leninism și propagandă din Uniunea Sovietică. Rezultatul a fost „discuția filosofică” din vara anului 1947, un imens seminar la care au participat peste 500 de delegați, care s-a soldat nu doar cu înlăturarea lui Aleksandrov din postul ocupat, dar mai ales cu subordonarea totală a filosofiei nevoilor propagandistice ale partidului. În cadrul evenimentului, rolul principal l-a jucat Jdanov, care în discursul ținut în fața participanților le-a cerut acestora să aplice neabătut metoda marxist-leninistă de analiză, furnizând astfel partidului, prin scrierile lor, armele ideologice atât de necesare luptei cu imperialismul și ideologia acestuia (vezi A.A. Jdanov, *Vistuplenie na diskusii po knige G.F. Alexandrova «Istoria zapadnoevropeiskoi filosofii»*, 24 iunie 1947 g., Moscova, Gospolitizdat, 1952).

cercetătorilor din domeniul filosofiei că nu s-au adresat niciodată partidului pentru a dezbate o lucrare despre problemele filosofiei românești. Mergând pe firul logic al expunerii sale, era limpede că „activitatea filosofică”, așa cum se exprima el, era menită să ajute la „înarmarea tovarășilor, a organizațiilor de tineret cu concepția filosofică materialist-dialectică”: „Indiferent de forma de organizare a științelor sociale”, arăta Ceaușescu, „materialismul dialectic și istoric trebuie să străbată ca un fir roșu cercetarea românească de profil”⁴⁹. Logica sa, la prima vedere sumară, decurgea natural din interpretarea marxist-leninistă a istoriei. Din moment ce creația intelectuală a unei perioade era expresia relațiilor sociale și de producție determinante pentru aceasta, rezulta că epoca socialistă trebuia să se reflecte fidel în toată creația timpului său. Situația incertă din domeniul științelor sociale, așa cum o percepea Ceaușescu, insuficient marcată de ideologia oficială, venea nu ca expresie a rezistenței în diverse forme, ci ca rezultat al insuficienței organizării. Conducerea științelor umaniste prin noul organism nu trebuia să fie administrativă, ci una politică, ideologică: „Dacă vreți, spunea el, un organism ideologic al CC al PCR pentru îndrumarea acestor cercetări”⁵⁰. ASS se impunea astfel ca o instituție menită să „ajute” sistemul de cercetare și de învățământ pentru a forma propagandiști competenți din punct de vedere științific, iar membrii săi trebuiau să fie, în egală măsură, propagandiști și savanți: „Dacă luăm istoricii vechi, arăta Ceaușescu, ei nu au fost numai oameni de cercetare. De exemplu, Iorga nu a fost numai cercetător, ci a fost și un bun propagandist, care a militat activ pentru cunoașterea istoriei poporului român”⁵¹.

Ceaușescu avea o serie de idei clar conturate cu privire la funcționarea Academiei CC al PCR. Instituția nu trebuia să fie un for de consacrare, ci unul „de lucru”. De aceea, el susținea că membrii trebuie aleși pe patru ani, pentru că, spunea el, „este o problemă de cointeresare și omul trebuie să se străduiască să obțină rezultate bune, nu ca astăzi în Academia RSR, unde există membri nu prea merituoși”⁵². Alegerea numelui de „academie”, în cazul noului for, ASS, a fost mai degrabă o ironie la adresa tradiționalului for, Ceaușescu recunoscând că l-a ales pentru strălucirea sa, însă își dorea ca noua instituție să funcționeze ca un institut central al științelor sociale. După înființare, noul for de partid urma să porceadă la o dezbatere serioasă cu privire la activitatea ideologică din științele sociale, pentru ca apoi să înlăture tot ceea ce nu se baza pe interpretarea marxist-leninistă.

În cele din urmă, în fața unei asistențe năucite de avalanșa de noutăți, ale căror urmări nu le intuia în totalitate, Ceaușescu a numit, fără menajamente democratice, comisia de înființare a noii academii, din care urmau să facă parte Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu, Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu.

⁴⁹ ANR, Fondul CC al PCR, Secția de Propagandă și Agitație, d. 14/1969, f. 46.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, f. 47.

⁵² Ibidem.

Între anunțarea deciziei de înființare a noii Academii, în noiembrie 1969, și decizia formală de constituire, în februarie 1970, a existat o perioadă de intense elaborări și discuții pe tema modului de funcționare, a componenței și a conducerii noii instituții. Expresie a dorinței supreme a lui Ceaușescu de a reuni într-o singură entitate, inițial instituțională, apoi umană, prin conceptul „omului nou”, competența profesională și loialitatea politică, ASS, căreia pe traseu i s-a adăugat și particula „politice”, a devenit astfel Academia de Științe Sociale și Politice (ASSP). Ea avea să reunească un larg spectru de personalități: politrucci afirmați în anii stalinismului, precum Emil Bodnăraș, Leonte Răutu, Miron Constantinescu, Ion Iliescu, Ladislau Banyai, Ioan Ceterechi, Valter Roman sau Alexandru Bârlădeanu, stăteau laolaltă cu intelectuali veritabili, „recuperați” de regim contra unui preț, așa cum erau Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, Henri H. Stahl, Mihai Berza sau Constantin Giurescu. Acestora li se adaugă cei afirmați în anii „trezirii naționale” comuniste, inegali ca valoare, dar egali ca angajament politic, precum Ștefan Ștefănescu, Emilian Dobrescu, Ion Dodu-Bălan, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Virgil Căndea sau Mihnea Gheorghiu. Judecând după componența comisiei de formare a Academiei, din care făceau parte Paul Niculescu-Mizil, Miron Constantinescu și Constantin Daicoviciu, cei trei au avut un rol crucial în selectarea membrilor și a conducerii, Ceaușescu fiind, evident, cel care a decis componența finală. Arhivele de partid și cele ale ASSP, care au fost atent selecționate înainte de a fi puse în circuitul public, nu păstrează urme ale modului în care s-a operat selecția, însă, judecând după importanța personajelor amintite, este posibil ca aceștia să fi avut o influență importantă asupra configurației finale a ASSP. Important este că partidul, prin liderii săi, a stabilit componența, conducerea, numărul și tematica secțiilor, recomandând „definitivarea” deciziilor unei comisii a ASSP, care nu s-a format niciodată.

În cele din urmă, în 18 februarie 1970, la ședința Comitetului Executiv al CC al PCR, cu un singur punct pe ordinea de zi, s-a consfințit, fără dezbateri pe fond, oficializarea deciziei de formare a Academiei. Pentru a marca hotărât rolul de incubator de idei al partidului, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraș, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Rădulescu, Janoš Fazekas, Manea Mănescu, Dumitru Popescu, Leonte Răutu, Gheorghe Stoica, Ștefan Voitec, Ion Iliescu și Carol Kiraly au fost „recomandați” să devină membri ai Academiei. În Prezidiu, ca vicepreședinți, au fost numiți Ladislau Banyai, Ion Ceterechi, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Constantin Daicoviciu, Roman Moldovan, Constantin Vlad și Ștefan Voicu. Constantin Ionescu a devenit secretarul-general al ASSP, iar Tudor Bugnariu, Mircea Malița, Alexandru Dima, Emilian Dobrescu, Ernes Gall, Karl Gollner, Constantin Ionescu-Gulian, Athanase Joja, Mircea Petrescu-Dîmbovița și Ioan Popescu-Puțuri, membrii Prezidiului. Calitatea profesională, mai mult decât variată, a șefilor de secții, făcea și ea dovada încercării partidului de a împăca dogmatismul ideologic cu profesionalismul. La șefia Secției de Științe Istorice și Arheologie a fost numit Ștefan Ștefănescu, Alexandru Bârlădeanu a devenit șeful

Secției de Științe Economice, Dumitru Ghișe, fostul secretar pentru cultură al lui Mizil și protejatul lui Dumitru Popescu, a devenit șeful Secției de Filosofie și Logică, Janoš Demeter, al Secției de Științe Juridice, Alexandru Roșca, al Secției de Psihologie și Pedagogie, Valter Roman conducea Secția de Științe Politice, Henri H. Stahl a preluat Secția de Sociologie, iar Ion Frunzetti Secția de Teoria și Istoria Artei și a Literaturii. Președinte al „noului for de lucru”, menit să „îndrume” științele sociale de pe „pozițiile partidului și ale marxism-leninismului” a fost numit Miron Constantinescu, de care Ceaușescu era legat prin ura neîmpăcată nutrită față de predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej⁵³.

Cele aproximativ trei sferturi de oră alocate de Ceaușescu ședinței au prilejuit apropiatilor săi un veritabil concurs de lingușeli, pe cât de savant executate, pe atât de elaborate. „Motivul” disputei a fost „alegerea” lui Ceaușescu în calitate de membru al Academiei. Mimând opoziția la o atare inițiativă, tocmai pentru a testa reacția apropiatilor, Ceaușescu a opinat că alegerea sa ca membru al Academiei nu ar fi fost oportună din punct de vedere politic. La insistențele lui Paul Niculescu-Mizil, care a afirmat că prezența unor membri ai Comitetului Executiv nu se justifică, fără aceea a lui Ceaușescu, Gheorghe Rădulescu a plusat, spunând că i se pare puțin pentru „contribuția extraordinară” pe care o are Nicolae Ceaușescu la dezvoltarea științelor politice și sociale din România. „Eu personal m-am gândit la un titlu mai înalt”, a conchis Gheorghe Rădulescu. „A fost propunerea ca tovarășul Ceaușescu să fie președinte de onoare al Academiei”, a prelungit momentul de grație Gheorghe Pană, parcă tocmai pentru a-i preda inspirata inițiativă lui Manea Mănescu. Luându-și inima în dinți, pentru a mai urca o treaptă a cultului personalității, președintele Consiliului de Miniștri a propus numirea lui Ceaușescu în demnitatea de președinte de onoare al ASSP, inițiativă prompt susținută și întărită cu „argumente” de ceilalți prezenți⁵⁴. În cursul valului de exerciții de elocință în legătură cu meritele lui Ceaușescu în științele sociale și politice, Ion Iliescu a făcut opinie separată, afirmând că „nu este justificată” prezența unora dintre membrii Comitetului Executiv în Academie, fără a se referi concret la cineva⁵⁵. Remarca l-a determinat pe Ceaușescu să reafirme caracterul Academiei de „organ de lucru al partidului în domeniul ideologiei”, fapt care justifică prezența unor lideri ai partidului în noul for, creând condițiile, spunea el, pentru „intensificarea activității în științele sociale”⁵⁶.

Totuși, la momentul ședinței, numirile la șefia Academiei nu erau încă definitivite. Așa se explică diferențele de nume care apar între stenograma ședinței și protocolul acesteia, semnat de Ceaușescu două zile mai târziu. Astfel, dacă în stenograma ședinței Paul Niculescu-Mizil îl anunțase ca șef al Secției de Sociologie pe Ovidiu Bădina, la științe juridice pe Constantin Stătescu, iar

⁵³ ANR, *Fond CC al PCR, Secția Cămară de dosar* 18/1970, f. 3–4.

⁵⁴ Ibidem, f. 6–8.

⁵⁵ Ibidem, f. 8.

⁵⁶ Ibidem, f. 9.

Ceaușescu afirmase în ședință că îi avusese în vedere și pe Gheorghe Stoica și pe Emil Bodnăraș ca membri, în protocolul ședinței sociologia fusese deja preluată de Henri H. Stahl, științele juridice de Janoš Demeter, iar cei doi lideri politici fuseseră deja cooptați în Academie.

Conducerea, structura și componența Academiei, în egală măsură cu înființarea sa, semnifică un punct major de cotitură în politica ideologică a lui Nicolae Ceaușescu. Preponderența evidentă a ideologilor, în comparație cu cea a profesioniștilor, nu doar în structura de conducere, arată că regimul depășise etapa „tranzacțiilor” din relația cu intelectualii, cerând de la aceștia supunere și credință necondiționată. Ceaușescu marca astfel o nouă etapă în procesul de amputare a Academiei RSR, început în noiembrie 1969, prin crearea Academiei de Științe Agricole și Silvici, condusă de Nicolae Giosan. Cei 231 membri ai ASSP reprezentau o asociere de valori, caractere și trasee profesionale extrem de inegale, reunind într-o pretinsă comunitate oameni de încredere ai regimului, partizani ai ceaușismului emergent, și savanți, pe care regimul dorea să-i anexeze complet. Din 27 de membri ai Prezidiului, nu mai puțin de 10 proveneau din structurile de partid și stat, fiind mai degrabă practicieni ai politicii, iar dacă îi luăm în considerare și pe intelectualii a căror carieră științifică a prosperat, ei slujind întâi de toate partidului și apoi Atenei, numărul celor legați direct de partid ajungea la 17⁵⁷. Dintre toate, în cadrul Secției de Științe Istorice se regăsea cel mai mare grad de suprapunere între componența secției de profil a Academiei RSR și cea a ASSP. C. Daicoviciu, moștenitorul lui Roller în postura de șef al istoricilor, făcea parte atât din Prezidiul Academiei RSR, cât și din acela al ASSP. E. Condurachi, Andrei Oțetea, David Prodan, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, Petre Constantinescu-Iași, M. Berza, Gheorghe Ștefan, V. Maciu și D. Pippidi erau atât membrii Academiei RSR, cât și ai ASSP. Lor li se adăugau alți istorici, precum Pall Francisc, Radu Vulpe, Ludovic Demeny, Costache Cihodaru sau Tudor Dumitru, dar și o lungă serie de istorici-ideologi, aflați în relații organice cu regimul, așa cum erau Șt. Ștefănescu, Șt. Pascu, Dumitru Berciu, Virgil Cândea, Alexandru Duțu, toții fiind atent flancați de grupul activiștilor. Printre cei din urmă îi regăsim pe Ion Ardeleanu, Augustin Deac, Titu Georgescu, Damian Hurezeanu, Gheorghe Zaharia și Aron Petric, oameni dintre care unii vor duce la apogeu degradarea profesională a breslei istoricilor în anii '80⁵⁸.

Într-o astfel de atmosferă, „nemuritorii”, care, deși depuseseră eforturi consistente în slujba partidului, dar mai păstrau încă mult din ordinea naturală a vechii lumii științifice, deveniseră dintr-o dată depășiți, aproape inutili. Cuvântul îl aveau aceia care nu mai vedeau nicio deosebire între propagandă și cultură, între agitație și istorie, gată să înlocuiască orice norme cu acelea ale partidului. Începea un alt proces de epurare, de această dată pașnică, a lumii academice. Ceea ce acuzau Ceaușescu și oamenii săi nu era atât lipsa de performanță a aristocrației intelectuale dejiste, formate în timpul „vechiului regim”, cât mai ales structura

⁵⁷ Idem, *Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație*, d. 31/1971, f. 1–13.

⁵⁸ Ibidem.

depășită, greoaie, formalistă, care punea piedici serioase performanței colective. Acesta știa că în condițiile controlului deplin al partidului, ceea ce dădea Academiei RSR o anumită influență politică nu era tradiția sa ori meritele științifice ale membrilor săi, ci greutatea politică a acelor pe care Gheorghiu-Dej se sprijinise în efortul său de a atrage sprijinul românilor după 1953.

Febra reformistă în care a intrat regimul doar la câțiva ani de la venirea la conducere a lui Ceaușescu lăsa să se întrevadă trăsăturile unui nou regim. Cel mai important și mai durabil, prin urmările sale, efort reformator întreprins de Ceaușescu avea în vedere valorile. Într-un raport de ruptură cu perioada lui Gheorghiu-Dej, care păstrase o linie subțire de demarcație între ideologie și știință, Ceaușescu a început un proces de contopire a celor două planuri, nu atât în scopul consolidării propriei puteri, cât mai ales al apariției omului de tip nou.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Arhivele Naționale ale României.
Fond CC al PCR, Propagandă și Agitație.
Fond CC al PCR, Secția Căminare.
Fond CC al PCR, Secția Organizatorică.
Academia de Științe Sociale și Politice, Istorie-Arheologie.

Documente editate

Plenara CC al PCR din 22–25 aprilie 1968, Editura Politică, București, 1968.
Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, 6–12 august 1969. Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea PCR în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului, raportor tovarășul Nicolae Ceaușescu, București, Editura Politică, 1969.
 A.A. Jdanov, *Vistuplenie na diskusii po knige G.F. Alexandrova «Istoria zapadnoevropeiskoi filosofii»*, 24 iunie 1947 g., Moscova, Gospolitizdat, 1952.

Cărți și articole

1. ALEXANDROV, GHIORGHI F. (1946). *Istoria zapadnoevropeiskoi filosofii*, Izd. Akademii Nauk SSSR, Moscova, Leningrad.
2. ANTON, MIOARA; CONSTANTINIU, LAURENȚIU (editori), (2013). *Guvernanți și guvernați. Scrisori către putere 1945–1965*, Iași, IICMER, Editura Polirom.
3. CĂTĂNUȘ, DAN (2005). *A doua destalinizare, Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, București, Editura Vremea.
4. BATĂGHIN, G.S.; DEVIATKO, I.F. (1993). *Delo akademika G.F. Alexandrova, Epizodî 40-h godov*, în „Celovek”, Nr. 1.
5. OPRIȘ, IOAN (2004). *Istoricii și Securitatea*, București, Editura Enciclopedică.
6. VASILE, CRISTIAN (2010). *Literatura și artele în România comunistă, 1948–1953*, Humanitas.
7. ZUBOK, VLADISLAV M. (2011). *Neudavşaiasia imperia, Sovetskii Soiuz v Holodnoi Voine ot Stalina do Gorbaceva*, Moscova, Rosspen.

DISCURSUL DE REABILITARE A SOCIOLOGIEI ÎN REVISTA „KORUNK” (1957–1964)

LEVENTE SZÉKEDI*

ABSTRACT

THE REHABILITATION DISCOURSE OF SOCIOLOGY IN THE *KORUNK* JOURNAL (1957–1964)

The social history of the ethnic Hungarian sociology in Romania ought to be treated as the history of an organic sub-domain of the Romanian sociology, for the ethnic Hungarian sociology (in the interwar period) was developed under the thorough influence of Romanian sociology, mostly the Gusti School. Moreover, Hungarian social researchers and thinkers had an important role in the post-Stalinist rehabilitation of the Romanian sociology. This study presents the constitution and strengthening of the rehabilitation discourse of sociology in the Hungarian-language *Korunk* journal, relaunched in the Romanian city of Cluj in 1957. Ernő Gáll, the editor-in-chief of the *Korunk* and the editorial staff designated the relaunch of sociology as a primary objective of the journal. We proposed to study the 1957–1964 timespan through the discourse analysis of articles, studies and book reviews, whose production context is recreated by outlining certain social historical aspects.

Keywords: social history, Romanian sociology, *Korunk* journal, discourse analysis, Communist regime.

INTRODUCERE

În studiul de față analizăm constituirea discursului de rehabilitare a gândirii sociologice maghiare din România în revista „Korunk” („Era noastră”) din Cluj, după relansarea acesteia în anul 1957¹. După cum vom vedea, redacția revistei

* Bucharest University, the Sociology Ph.D. School; „Partium” Christian University, Oradea, Romania; e-mail: szekedi@gmail.com.

¹ Probabil cea mai influentă și longevivă revistă lunară de știință și cultură maghiară din România secolului XX, revista „Korunk” („Era noastră”) apare în perioada interbelică la Cluj-Napoca

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 35–54, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

„Korunk” și, personal, redactorul-șef al revistei, Ernő Gáll au avut un rol-cheie în reconstrucția sociologiei maghiare din țară, cu toate că acest subdomeniu aparține sociologiei românești nu era susținut de o rețea instituțională distinctă.

În secțiunile următoare vom încerca să evidențiem cele mai importante tendințe discursive în studiile, articolele și recenziile apărute în revista „Korunk” în perioada 1957–1964, înainte de relansarea oficială a sociologiei în 1965. Analiza noastră prezintă un segment al unei cercetări ample despre istoria socială a sociologiei maghiare din România în perioada regimului comunist, un domeniu relativ neglijat chiar și în cele mai recente publicații despre istoria sociologiei românești (Zamfir *et al.*, 2015).

1. O REVISTĂ CU MISIUNE

1.1. ELAN ȘI RECONNECTARE LA „TRADIȚIA PROGRESISTĂ” ÎN REVISTA „KORUNK” (1957–1958)

Încercările de emancipare intelectuală și relaxare a dogmatismului științific sunt intenții clar vizibile în primele numere postbelice ale revistei „Korunk”, relansată la începutul anului 1957. Mai mult, scrierile publicate ne demonstrează că s-a respectat sarcina trasată de redactorul-șef în articolul său programatic din numărul întâi, „Korunk”, luând în serios misiunea de a facilita relansarea cercetărilor sociale. În acest articol de referință, intitulat „Realitate socială și cercetare socială” (Gáll, 1957b)², filosoful Ernő Gáll, redactorul-șef al revistei, militează împotriva dogmatismului stalinist din științele sociale și pledează pentru o revalorificare atentă și critică a moștenirii sociologice progresiste române și maghiare autohtone, incluzând o acceptare limitată a metodologiei gustiene. Desigur, cercetarea socială este inserată în cadrul materialismului istoric, iar termenul de *sociologie* este încă evitat, autorul referindu-se la cercetările de *sociografie*. În paragrafele sale de încheiere, articolul se transformă într-un fel de profesiune de credință, iar stilul devine programatic-asertiv, autorul încercând să traseze succint un plan de acțiune pentru revitalizarea cercetărilor sociografice, monografice, a căror fundamentare teoretică și metodologică ar include revalorificarea critică a curentelor de sociografie și sociologie monografică (*Ibidem*, p. 16).

(1926–1940), iar după o întrerupere de aproape două decenii, în 1957 este relansată în același oraș, desigur, într-un context total diferit. A treia serie apare din 1990 tot la Cluj-Napoca, revista păstrând o bună parte din rolul simbolic și prestigiul său intelectual în rândurile elitei culturale maghiare din România, cu toate că a fost puternic afectată de declinul tirajelor din sfera presei (culturale) scrise și a subfinanțării ori a finanțării fluctuante din domeniul cultural și științific.

² Din considerente de spațiu articolul nu va fi discutat pe larg în studiul prezent, iar analiza discursivă detaliată a textului va fi inclusă într-o viitoare publicație.

Revista „Korunk” a încercat să se mențină pe cursul desemnat de redactorul-șef, în primii ani publicând scrieri relevante despre istoria sociografiei maghiare din Transilvania (Fuchs, 1958; Turnowsky, 1957), studii empirice, oarecum apropiate de sociologia educației, despre programul elevilor (Friedmann, 1958) și opțiunile de carieră ale liceenilor (Kovács, 1958), precum și un amplu studiu demografic-sociologic despre problema copilului unic în regiunea etnografică Călata din apropierea Clujului (Keszi & Keszi-Harmathné Moravszky, 1957).

Articolele referitoare la dezvoltarea sociografiei maghiare se înscriu în rândul textelor cu funcție de reconectare la o moștenire sociologică ori sociografică maghiară mai veche, care constituia o sursă importantă pentru mișcările transilvane de cercetare și dezvoltare rurală în interbelic, influențate la rândul lor de tezele Școlii Gusti, ca și de ideile provenite din diversele curente de sociografie (și literatură poporanistă) existente în Ungaria și în Cehoslovacia (Salamon, 2014). Cu toate acestea, tradiția sociografică nu era preluată numai de cercetătorii mediului rural: în Ardealul interbelic s-au realizat câteva sociografii urbane în rândul colectivităților de muncitori, publicate mai ales în „Korunk” (Jordáky, 1938b, 1938a, 1939). Caracterul „progresist” al acestor cercetări și publicarea lor în revista „Korunk” a dus la calificarea sociografiilor muncitorești drept precursori legitimi, în timp ce majoritatea studiilor despre satele transilvane erau privite cu suspiciune, dat fiind „idealismul”, „narodnicismul” și „transilvanismul” grupărilor din spatele acestora. Totuși, trebuie să remarcăm demersul lui Ernő Gáll pentru revalorificarea critică a acestor tradiții (Gáll, 1957b).

În condițiile în care o parte semnificativă a tradiției sociologice interbelice era încă pe lista neagră, autorii de la „Korunk” au încercat să recupereze revista la tradițiile maghiare ale cercetării sociale și prin evocarea înaintașilor cu „orientări juste pe vremea lor”, a gânditorilor sociali transilvăneni ori a celor care au efectuat cercetări în Transilvania, adunați în jurul diverselor tabere intelectuale progresiste din Ungaria, la începutul secolului XX.

Referindu-ne la revalorificarea tradiției sociologice, am reușit să identificăm câteva articole relevante, din care remarcăm studiul lui Turnowsky despre renumitul sociograf maghiar Braun, care a apărut în al doilea număr al revistei. În acest articol (Turnowsky, 1957) autorul evocă personalitatea și opera lui Braun, cel care a elaborat cercetări importante de sociografie în Transilvania, considerate studii de referință ale sociologiei maghiare, din care amintim descrierea comparativă a două orașe de dimensiuni similare din Ungaria (Lipova, lângă Arad) și Italia (Sansepolcro) (Braun, 1908).

Personalitatea lui Braun este readusă în atenția cititorilor într-un alt articol despre anchetele sociografice realizate în rândul muncitorilor din Târgu Mureș (Fuchs, 1958). Articolul prezintă mai pe larg prima anchetă din 1908–1909, reluarea sa de către Turnowsky în 1929 și lansează un apel pentru repetarea anchetei. Autorul reliefează rolul ideologic al unei astfel de cercetări, care ar demonstra superioritatea socialismului față de regimul capitalist. Observăm că în

ambele articole despre activitatea lui Braun se pune problema *relansării efective* a cercetărilor sociografice.

O încercare de reabilitare mai mult simbolică a cercetărilor sociale era lansarea unei rubrici de sociografie, denumită *Szociográfiai pillanatfelvételek* (*Instantanee sociografice*), care conținea reportaje îmbogățite cu elemente științifice, nicidecum studii sociologice. Autorul rubricii era de regulă redactorul ei, reporterul József Lázár, care a încercat să confere un aer mai științific acestor texte prin inserarea unor statistici ori diagrame superflue (Lázár, 1957, p. 1094). Textele tind să aibă un caracter sociologizant, fără a fi sociologice, dar denumirea rubricii, selecția temelor, ca și forma și stilul textelor au contribuit la familiarizarea publicului cu acest domeniu.

Încă de la început revista „Korunk” s-a ocupat de discuțiile teoretice vizând tezele „sociologiei burgheze”. În 1957 filosoful S. Balázs a publicat un studiu despre opera lui Comte: o interpretare marxistă a pozitivismului. Trece în revistă problemele ideologice ale pozitivismului, dar subliniază și valorile sale: în contextul dominației explicațiilor teologice și transcendente, pozitivismul, chiar dacă era un curent idealist, a contribuit la progresul științific. Balázs opinează că pozitivismul a avut o funcție benefică în elaborarea unor lucrări de sociografie parțial acceptabile (Balázs, 1957).

„Korunk” a început să publice și alte articole cu caracter sociologic, tematică din care spicuim: urbanism (Déznai, 1957), delincvența juvenilă în capitalism (Tóth Zs., 1957), desființarea analfabetismului (Debreczy & Németh, 1957).

Din primul an de apariție a revistei am identificat trei articole științifice, care – fără a avea o legătură directă cu sociologia – sunt semnificative pentru caracterul lor neconvențional, prin asumarea unor puncte de vedere destul de riscante. Această cutezanță nu este specifică textelor în întregime lor, ci este vorba de câteva pasaje, care sfidează formulările standard ale științelor partinice.

Juristul J. Demeter militează împotriva dogmatismului în drept și în științele administrative, recomandă o necesară rectificare a teoriei staliniste rigide și pledează pentru acceptarea unor funcții noi ale statului în studiile de administrație (Demeter, 1957, p. 260). Cel de-al doilea text este scris de economistul Egon Balázs (Balas) de la Institutul de Cercetări Economice³ despre consecințele nefaste ale cultului personalității și ale dogmatismului. Autorul deplânge îngrădirea accesului la date statistice, fetișizarea legilor economice, formalismul în folosirea legilor generale și centralizarea exagerată a economiei socialiste (Balas, 1957). Al treilea articol este cel al lui Imre Tóth despre etica cercetării științifice (Tóth, 1957), care formulează imperativul sacrosant al respectării adevărului, veridicitatea faptelor fiind un criteriu științific primordial, care nu depinde de concepția

³ Balas a ajuns pe listă neagră din cauza unui volum ce dădea o interpretare marxistă lui Keynes, fiind nevoit să se reorienteze spre un domeniu științific – matematica –, care prin caracterul său limita „devierile” doctrinare. În final, Balas a fost nevoit să emigreze în Statele Unite, unde a devenit un matematician renumit (Balas, 2000).

ideologică a cercetătorului. Ideile lui Tóth au stârnit reacția vehementă a presei de partid (Beraru, 1958) și au contribuit la „nevoia” reglementării ideologice a revistei „Korunk”.

Revenind la textele legate de sociologice, „Korunk” era în permanență la curent cu evoluțiile din domeniu și a receptat semnalele referitoare la stadiul acceptării sociologiei în țările blocului estic. Presa de specialitate din Ungaria era un mediator important al fluxurilor de relaxare și închidere din sociologia estică, având un triplu rol: relata despre evoluția sociologiei maghiare, transmitea informații despre sociologia din țările comuniste și îi pune la curent pe redactorii de la „Korunk” cu evenimentele din sociologia internațională. Un tipic text mediat este studiul lui Arab-Ogli despre sociologie și cibernetică, care sugera necesitatea autonomizării disciplinei – un studiu redat în întregime în revista „Valóság” din Budapesta (Arab-Ogli, 1958) și recenzat de „Korunk” (Zs., 1958).

Nu trebuie să exagerăm rolul revistelor din Ungaria, deoarece redacția „Korunk” avea cunoscători de limbă rusă care asigurau un acces direct la literatura științifică sovietică. Acest aspect a fost confirmat și de fostul redactor-șef al „Korunk”, Lajos Kántor, care a lucrat la revistă din 1959 și ne-a oferit un interviu în martie 2015. Recenziile apărute ne demonstrează că revista era la curent și cu aparițiile românești; mai mult, un număr însemnat de colaboratori ai „Korunk” scriau și pentru reviste românești și publicau cărți inclusiv în limba română.

„Korunk” salută inițiativa monografică de la Institutul de Cercetări Economice într-o recenzie laudativă despre studiul lui Retegan despre monografiile economice, apărut în „Probleme economice” (Retegan, 1958). Recenzia prezintă pe scurt și realizările, respectiv greșelile Școlii Gusti (Ny, 1958). Retragerea suportului pentru monografiile economice amintite are loc mai târziu, la începutul lui 1960, când redactorul responsabil al „Korunk” redă conștiincios capetele de acuzare formulate de „Lupta de clasă” (Bochiș, Părăluță & Spiridon, 1959) și propune negarea deplină a tradiției „narodniciste și țărăniste” (Balogh, 1960).

1.2. „PACIFICAREA IDEOLOGICĂ” A REVISTEI

Elanul celor de la „Korunk” nu putea să reziste prea multă vreme. În vara târzie și toamna anului 1957 a izbucnit un scandal sever, ca urmare a publicării unui articol despre piesa utopică a lui Imre Madách, *Tragedia omului*, o operă de referință a literaturii maghiare și a celei universale. Studiul, scris de Zádor Tordai, un tânăr cercetător în filosofie la secția clujeană a Academiei, a aruncat redacția „Korunk” în toiul luptei ideologice marxiste (Gáll, 1995, p. 34), dar a pecetluit și soarta autorului, care a fost dat afară, iar în 1960 a emigrat în Ungaria.

În studiul său, Tordai interpretează dintr-o perspectivă marxistă reformatoare piesa lui Madách și pune la îndoială caracterul ideal al societății socialiste. Presupunerea că societatea socialistă ar putea fi o decepție era atât de periculoasă încât nu ar fi trecut de cenzură, dacă filosoful Miklós Kallós, care avea un rol cheie

în aparatul regional de partid, nu ar fi ținut neapărat să combată afirmațiile lui Tordai în spiritul critic, dar civilizat al marxismului nedogmatic. Așadar, „Korunk” a publicat studiul lui Tordai și răspunsul critic al lui Kallós (Kallós, 1957), dar problema nu putea fi rezolvată printr-o simplă dezbatere intelectuală între filosofi. Kallós a primit o muștrare, redacția a publicat o autocritică severă („A Korunk szerkesztőségének nyilatkozata” [„Declarația redacției „Korunk”], 1957), iar Tordai a fost epurat (Gáll, 1995, p. 35–36).

În 7 ianuarie 1958 Petru Groza se stinge din viață și „Korunk” pierde un important susținător simbolic. În 1958 se lansează și în România lupta împotriva noului revizionism, pregătită la Consfătuirea din Moscova din noiembrie 1957 (Almășan, 1958), care nu era altceva decât o nouă campanie de autoapărare a elitei comuniste. Așadar, al doilea an al revistei „Korunk” nu pornea sub auspicii favorabile (Gáll, 1995, p. 38), dar, în plus, partidul a prescris o terapie de șoc. Revista „Lupta de clasă” din mai a publicat un articol corecțional despre „Korunk” (Beraru, 1958). Au fost vizate în principal două texte, cel al lui Imre Tóth despre etica științifică (Imre Tóth, 1957), care punea criteriul veridicității deasupra criteriului partinității, și studiul lui Sándor Tóth despre contradicții și antagonisme (Sándor Tóth, 1957), în care autorul ar fi dat dovadă de „relativism sociologic idealist-subiectivist” și „escamotarea claselor sociale și a luptei de clasă” (Beraru, 1958).

În vremurile furtunoase ale campaniei antirevizioniste pornite în primăvara 1958, „Korunk” evita să publice articole despre sociologie ori relansarea cercetărilor sociale, recenzia apreciativă despre monografiile economice (Ny, 1958) și apelul pentru o nouă anchetă sociografică în rândul muncitorilor din Târgu Mureș (Fuchs, 1958) fiind publicate înainte de faimosul articol din „Lupta de clasă”. Se pare că apele s-au mai liniștit spre sfârșitul anului, așa că recenzia despre *Sociologia și cibernetica* lui Arab-Ogli n-avea cum să facă prea mare vâlvă (Zs., 1958).

2. REVENIREA PRECAUTĂ A SOCIOLOGIEI

Discuțiile despre „cercetarea sociologică concretă” nu erau încă pe ordinea de zi, dar combaterea științifică a sociologiei burgheze reprezenta un mod legitim de strecurare a unor teme sociologice în articolele din „Korunk”. Ca să prevină vigilența cenzurii, aceste discuții teoretice subliniau în repetate rânduri superioritatea tezelor marxist-leniniste, enunțurile mai riscante fiind contracarate de laitmotivele discursului comunist.

Într-un astfel de studiu critic, scris despre daunele provocate de religie, superioritatea eticii proletare și trăsăturile umanismului socialist, E. Roth reușește să formuleze câteva argumente sociologice despre rolul și funcția normelor etice în societate (Roth, 1959, p. 67). Ca semn al diversificării preocupărilor de sociologie, Ernő Gáll scrie un studiu despre importanța psihologiei sociale marxiste (Gáll, 1959).

Trebuie să subliniem încă o dată funcția criticii sociologiei burgheze în reabilitarea gândirii sociologice. Din rândul acestor „critici informative” amintim o recenzie despre un volum sovietic, care prezenta cele mai importante modele explicative ale șomajului (Bocskói, 1959), un studiu al lui D. Ghișe despre conceptul de realitate (Ghișe, 1959) și două articole despre țintele favorite din sociologia burgheză: mobilitatea socială (R. E., 1959) și microsociologia (Tamási & Tóth, 1959). Cu timpul, trimiterile la sociologia burgheză devin mai variate și autorii „Korunk” încep să ofere cititorilor detalii despre sociologiile de ramură.

„Korunk” este în continuare la curent cu aparițiile editoriale și evenimentele din domeniul sociologiei. În septembrie 1959 publică o recenzie la *Cercetări filozofice*, remarcând relevanța unui articol despre importanța metodologiei leniniste în critica sociologiei burgheze (Sándor Tóth, 1959). Observăm că desemnarea lui Lenin ca unul din precursorii sociologiei marxiste este una din măsurile discursive de legitimare a sociologiei în cadrul științelor sociale marxist-leniniste, care revine chiar și după startul oficial din 1965 (Constantinescu, 1971).

Tot în toamna lui 1959 apare un articol despre schimbările demografice din țară (Hegyí, 1959), iar în decembrie 1959 Gy. Bretter publică un articol cu prezentarea celui de-al Patrulea Congres Internațional de Sociologie din Milano și Stresa, un moment important în reabilitarea politică a sociologiei românești (Bretter, 1959). În același număr apare o recenzie despre monografia uzinei I.C. Frimu din Sinaia (Huszár, 1959), realizată de Institutul de Cercetări Economice, care însă nu mai face nicio trimitere la vestitele monografii economice agricole, „scoase din circuit” de „Lupta de clasă” (Bochiș *et al.*, 1959).

Așadar, revista „Korunk” avea și un rol de punte în transmiterea rezultatelor științelor sociale românești către cititorii maghiari, mai puțin obișnuiți cu răsfoirea jurnalelor de specialitate din București. Mai mult decât atât, revista a publicat studii ale sociologilor români și a reușit să coopteze și colaboratori români, dintre care primul și cel mai fidel era Ion Aluș. El a început să publice în „Korunk” încă din 1959, primul său articol fiind un eseu despre pesimismul tehnic din filosofia burgheză (Aluș, 1959). Aluș a publicat și împreună cu filosoful clujean S. Balázs (Aluș & Balázs, 1960) și – cu un deceniu mai târziu – l-a primit pe József Venczel în colectivul lui de cercetare, reabilitat între timp (Greculovschi-Prodan, 2012, p. 194).

După revizuirea ideologică a traiectoriei sale, descrisă în secțiunea anterioară, „Korunk” devine mai reținută în propunerile sale privind relansarea demersurilor empirice, dar studiile teoretice și recenziile despre teme sociologice devin prezențe regulate. În februarie 1960 Ernő Gáll publică un studiu despre sociologia elitelor, care prezintă – și combate – cele mai importante teorii sociologice interbelice despre rolul și funcția intelectualului (Gáll, 1960). Tot atunci apare o relatare despre o întrevedere a filosofilor sovietici, la care s-a discutat și raportul între materialismul istoric, sociologia burgheză și sociologia empirică (Kaszapalov & Aluș, 1960).

Critica sociologiei burgheze continuă cu două articole preluate din presa sovietică, despre problema relațiilor internaționale (Kon, 1960) și marile greșeli

ideologice din sociologia burgheză a sportului (Frenkin, 1960) – articolul din urmă având meritul de a informa cititorul revisatei „Korunk” despre o nouă sociologie de ramură. Se introduc noi noțiuni sociologice, cum ar fi opinia publică, care este discutată în recenzie a unui studiu din revista „Voprosi filosofii” (Rácz, 1960), cu toate că opinia publică este considerată o categorie a materialismului istoric⁴.

Spicuiind din temele oarecum sociologice tratate de „Korunk” în 1960, amintim o recenzie despre un volum, care discută distribuția bolilor psihice în societățile capitaliste (E. L., 1960), un studiu despre problemele filosofice și sociale ale ciberneticii (Kolman, 1960) și o scurtă prezentare a unor proiecții demografice referitoare la populația României (Hegyí, 1960).

Mult mai important este studiul Stelei Cernea despre conceptul „eronat” al clasei sociale în psihosociologia burgheză (Stela Cernea, 1960), care reia într-o formă mai structurată și logică ideile studiului publicat în „Lupta de clasă” (Stela Cernea, 1959). Trebuie să remarcăm că publicarea studiului lui Cernea semnalează o racordare și mai directă a revistei „Korunk” la sociologia românească.

3. FOCALIZAREA AGENDEI ASUPRA SOCIOLOGIEI (1961–1964)

3.1. ÎNFRUNTAREA SOCIOLOGIEI BURGHEZE ȘI NAȘTEREA CERCETĂRIILOR SOCIOLOGICE CONCRETE

În 1961 încep să se contureze cercetările empirice de sociologie de la Institutul de Filosofie, care se vor materializa din 1962, sub coordonarea lui Mihail Cernea (Rostás, 2012, p. 93). Unii autori desemnează anul 1962 ca momentul acceptării oficiale a sociologiei (Zamfir, Filipescu, Mihalache, 2012, p. 7), dar, în orice caz, era anul apariției jurnalului Comitetului Național de Sociologie, „The Romanian Journal of Sociology” (Bosomitu, 2012, p. 64).

Începutul deceniului șase era timpul reformelor în științele sociale și în alte țări comuniste, care a favorizat lansarea cercetărilor sociologice propriu-zise, nașterea „sociologiei concrete”, o (sub)disciplină metodologică. Ea a reușit să elibereze sociologia de polemicile teoretice nesfârșite din jurul definiției sociologiei marxiste. Dezvoltarea acestui nou cadru de legitimare a sociologiei era desigur și un fel de compromis între reformiști, care militau pentru autonomizarea științei și antirevizioniști, care acceptau o singură teorie explicativă: materialismul istoric (Wilder, 1963). Această minirevoluție empirică în sociologie este deci una ambivalentă și a întărit numai parțial identitatea științifică a disciplinei, dar evoluțiile sunt totuși pozitive. În Uniunea Sovietică se înființează numeroase institute de sociologie ori cu preocupare sociologică (Batygin & Deviatko, 1994, p. 19), în Ungaria se înființează o secție de sociologie în cadrul Institutului de

⁴ Aici avem de-a face cu definiția marxistă ortodoxă a sociologiei, care era dominantă în 1960: sociologia marxistă=materialism istoric.

Filosofie (Szántó, 1998, p. 51). Cu toate acestea, Polonia rămâne în continuare liderul sociologiei estice (White, 1964, p. 20).

„Korunk”, sensibilă la transformările din domeniul sociologic, reacționează la această schimbare de paradigmă prin publicarea unui articol care sintetizează cele mai importante evoluții legate de cercetarea sociologică concretă (Roth, 1961e). Articolul se bazează exclusiv pe exemple sovietice, dar trage concluzii mai generale, care ajută cititorul revistei „Korunk” să situeze aceste cercetări pe paleta științelor marxist-leniniste. Textul începe cu evocarea clasicilor marxismului, care subliniau importanța cunoașterii detaliate a realității sociale, și continuă cu reliefarea rolului cercetărilor sociologice concrete în apropierea teoriei de practica socială.

Un alt aspect analizat mai în detaliu de Roth este cel legat de metodele cercetărilor sociologice concrete. Trebuie să diferențiem metodologia de metode – subliniază el – deoarece din punct de vedere metodologic (al metodei generale) cercetările sunt legate de tezele marxiste despre caracterul obiectiv al claselor, al mijloacelor de producție și așa mai departe. În privința metodelor concrete de cercetare pot exista similarități între sociologii platformelor ideologice opuse: marxiștii și non-marxiștii utilizează chestionarul, interviul, sursele statistice etc. Totuși, asemănările sunt mai mult formale, de exemplu: întrebările de chestionar și grupările lor sunt diferite. Articolul salută inițiativele de cercetare din URSS și prezintă câteva domenii de aplicare ale cercetărilor sociologice concrete (*Ibidem*, p. 1104–1106).

În 1961 „Korunk” continuă să publice recenzii despre publicații de sociologie, cum ar fi cea despre un volum sovietic editat de Francev, care demască „teoriile neștiințifice și apologetice ale sociologilor burghezi” și continuă să prezinte domenii sociologice ori conexe (Sorbán, 1961). Aici amintim articolul lui Vladimir Trebici despre rolul statisticii în cunoașterea socială (Trebici, 1961), care scoate în evidență utilizarea statisticii în științele economice, dar nu se prea aventurează pe meleagurile sociologiei.

O piesă mai importantă în schema naturalizării discursive și reintegrării pe plan public a sociologiei este incursiunea lui George Em. Marica în istoria sociologiei burgheze (Marica, 1961). Așa cum am observat și mai devreme, textele critice despre sociologia burgheză au avut și o funcție informativă. Această funcție poate fi identificată și în cazul scrierii lui Marica, el reușind să formuleze succint esența unor teorii sociologie clasice.

Anul 1962 aduce o creștere semnificativă în numărul articolelor de sociologie. Treptat, sociologia devine un termen uzual și unii autori își permit să folosească cuvântul fără sufixele indispensabile de „burgheză”, „marxistă” ori „concretă”. Observăm și o continuă diversificare a scrierilor relevante, care constă în prezentarea diverselor teme ori ramuri sociologice: sociologia medicală (Spielmann, 1962), sociologia bătrâneții (Lantos, 1962), sociologia timpului liber (Culea, 1962b; L.L., 1962a), poziția femeilor în societate (Culea, 1962a; L.L., 1962b), statistica aplicată (L.L., 1962c).

Nici critica sociologiei burgheze nu dispăre, în forma sa orientată către concepțiile burgheze de clasă și „mobilitatea socială” (Marica, 1962) – care rămâne scrisă în continuare în ghilimele, ori direcționată către ținte noi, cum ar fi sociologia economică (Ádám, 1962). Acest atac împotriva anumitor specializări sociologice este un element relativ nou, dar poate fi privit ca o încercare de frânare a autonomizării sociologiei.

Trebuie să subliniem că din textele care dezbat poziția sociologiei față de marxism („Marxista szociológusok kerekasztal-értekezlete” [„Întrunirea sociologilor marxiști”], 1962; Mityin, 1962; Roth, 1962) reiese că revista „Korunk” rămâne ferm pe pozițiile includerii sociologiei în cadrul convențional al materialismului istoric, cu toate că promovează cercetările sociologice empirice („A Korunk pályázata” [„Concursul Korunk”], 1962a; Bretter, 1962; Roth, 1962). În această privință, articolul de referință este cel al lui Roth, „Sociologie și realitate”, care subliniază încă o dată că separarea sociologiei de materialismul istoric contravine principiilor marxiste (Roth, 1962).

Ce înțelegem și oare ce au înțeles sociologii din frânarea emancipării disciplinare a sociologiei *în paralel cu* promovarea cercetărilor empirice? Suntem de părere că au observat luminița de la capătul tunelului, și-au dat seama că pot să desfășoare „cercetări sociologice concrete” în anumite limite rezonabile, cu condiția evitării întrebărilor epistemologice legate de sociologie. Respectarea acestei cerințe presupunea acrobații mentale, cum se observă și în articolul lui Kepeș despre cercetările empirice ale colectivului sociologic din cadrul Institutului de Filosofie al Academiei R.P.R. în Uzinele Semănătoarea, Grivița Roșie și 23 August din București (Kepes, 1962c). Autorul oferă o descriere amănunțită a metodologiei cercetării, dar numai după un preambul ideologic, care justifică cercetarea din punct de vedere teoretic și metodologic. Kepeș își încheie prezentarea cu un hotărât îndemn pentru realizarea cercetărilor empirice (*Ibidem*, p. 1441).

Ca răspuns la îndemnul lui Kepeș, s-a lansat o acțiune rar întâlnită în decadele socialiste: un concurs de cercetări sociologice directe, de către revista „Korunk”, așadar, un veritabil demers de *agenda setting*, de promovare publică a sociologiei.

3.2. APEL PENTRU CERCETĂRI SOCIOLOGICE CONCRETE

Întrebat despre rolul revistei „Korunk” în relansarea cercetărilor sociologice, fostul redactor-șef Lajos Kántor⁵ ne-a răspuns: „Sociologia concretă a apărut ca o cerință. Era mult mai ușor să vorbești și să scrii despre problemele teoretice ale sociologiei decât să incluzi în revistă faptele și practica implementate de sociologia concretă”.

În decembrie 1962 revista a lansat un apel la cercetări sociologice concrete („A Korunk pályázata” [„Concursul Korunk”], 1962a), în urma căruia redacția a

⁵ Interviuul a fost realizat în martie 2015, în redacția revistei „Korunk”.

primit peste cincizeci de lucrări scrise de „colectiviști, muncitori fierari, liceeni, studenți, laboranți, bibliotecari, educatoare, învățători, economiști, profesori, scriitori, cercetători științifici” („Pályázatunk termése” [„Rezultatele concursului nostru”], 1963d), din care s-au publicat douăzeci de texte. Concursul de „sociologie concretă” era prevăzut cu premii, dar autorii au primit și onorarii pentru textele publicate („A Korunk pályázata” [„Concursul Korunk”], 1962a). Lansarea apelului este motivată de importanța cercetărilor sociologice în contextul „transformărilor profunde ale realității noastre și ritmul accelerat al construcției socialiste coordonate de partid”. (*Ibidem*)

Data-limită originală pentru trimiterea cercetărilor era 31 martie 1963, prelungită însă până la 31 mai 1963 printr-un anunț care specifică faptul că cei interesați pot apela la redacția „Korunk” pentru asistență tematică sau metodologică („Hirdetmény” [„Anunț redacțional”], 1963).

Ațiunea revistei „Korunk” era unică în felul ei și era inițiată de redactorul-șef Ernő Gáll, promotorul neobosit al sociologiei, chiar dacă el personal nu era „om de teren” – nu coordona cercetări sociologice, nu elabora instrumente metodologice și nu s-a ocupat de prelucrări statistice. Chiar dacă era inițiată de redactorul-șef, cauza sociologiei concrete era una comună, împărtășită de tot colectivul revistei „Korunk”, așa cum își amintește Lajos Kántor în interviul menționat mai devreme: „Mi se pare că Ernő [Gáll] juca un rol în [apelul la cercetări sociologice concrete]. Totuși, era o cauză comună. Am unele amintiri... poate că toți am citit rând pe rând un text. Îmi amintesc, că era oarecum o cauză comună a redacției, nu numai ideea unui singur om”.

„Korunk” a primit și acceptat numeroase lucrări cu tematică diversă și de calitate foarte variată. În septembrie 1963 apare un articol care trage câteva concluzii despre lucrările scrise și sintetizează principalele teme și metode utilizate de autori („Pályázatunk termése” [„Rezultatele concursului nostru”], 1963d). O bună parte din textele trimise au rămas la un nivel descriptiv, apropiindu-se mai mult de genul raportului periodic ori al reportajului schematic, tipic ziarelor. Totuși, mai mult de jumătate din scrieri erau publicabile, dar din motive de spațiu nu s-au publicat chiar toate.

Majoritatea textelor aveau un caracter *monografic*, prezentând diverse întreprinderi, cooperative, instituții culturale ori localități, precum și trecutul istoric al acestora. Un număr mai mic al textelor erau *studii tematice*, care investigau unitatea socială în cauză doar sub anumite aspecte, dar în mod mult mai profesionist. Selecția temelor a fost puternic influențată de profesia și ocupația autorilor, majoritatea acestora fiind pedagogi, bibliotecari, scriitori, studenți de la specializări umaniste. Astfel se explică lipsa preocupării față de marile unități industriale socialiste, tehnologizarea agriculturii ori față de probleme similare.

Autorii au apelat la o paletă largă a *procedeelor de cercetare*: utilizarea surselor arhivistice și documentare, interviuri, anchete prin chestionar. Acestea din urmă s-au ocupat de aspecte privind conștiința socialistă, tendințe sociale și fenomene culturale și – în opinia redactorilor revistei „Korunk” – erau cele mai

valoroase din punctul de vedere al capacității analitice. Un număr semnificativ de lucrări *propunea soluții concrete* pentru rezolvarea problemelor identificate.

Articolul de evaluare observă cu părere de rău că „majoritatea autorilor nu cunosc metodele cercetării sociologice concrete, nu și-au început munca pe baza unor principii îndeajuns de clare, nu au delimitat destul de bine domeniul de investigație” (*Ibidem*). Suntem în măsură să afirmăm că această concluzie purta în sine și o promisiune implicită din partea revistei „Korunk” pentru diversificarea articolelor de sociologie, dar și pentru creșterea numărului acestora. Vom vedea că promisiunea va fi onorată, „Korunk” devenind cel mai important promotor instituțional al sociologiei maghiare din România, fără să aibă la îndemână infrastructură de cercetare ori un grup de sociologi înzestrați.

3.3. SPRE „ELIBERAREA” SOCIOLOGIEI

La Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român din 1965 s-a dat undă verde „liberalizării” regimului și s-a pregătit terenul ideologic pentru startul oficial al sociologiei, chiar dacă angajamentul secretarului general nu era deloc sincer (Rostás, 2012). Totuși, momentul a produs o cotitură pozitivă în reinstituționalizarea sociologiei: în 1965 se înființează un Laborator de sociologie în cadrul Ministerului Învățământului, în 1966 este înființat Centrul de Sociologie al Academiei și se formează primele două catedre de sociologie la Universitatea din București, marcând relansarea învățământului sociologic din România (Zamfir *et al.*, 2015, p. 88–89).

Cu toate că reinstituționalizarea sociologiei era marcată de evenimente-cheie și nu era lipsită de continuități și discontinuități (Costea, 1994), ea era totuși un *proces*, așa cum reiese și din lucrările recente de istorie socială a sociologiei românești (Bosomitu, 2012; Rostás, 2012; Zamfir *et al.*, 2015). Caracterul de proces se observă și în cazul relansării gândirii sociologice maghiare din România, care poate fi documentată cel mai bine prin aparițiile editoriale din „Korunk”.

În anii 1963–1964, prezența sociologiei în paginile revistei „Korunk” este deja o evidență, sociologia devenind chiar un fel de laitmotiv în articolele de științe sociale. În această perioadă discuțiile despre sociologie devin mai congruente și din ce în ce mai distincte față de restul conținutului editorial, fapt care indică o continuă autonomizare a disciplinei. Analizând articolele din intervalul 1963–1964, observăm mai multe evoluții pozitive, care contribuie la o „renaștere sociologică”, putând fi sintetizate sub forma anumitor tendințe:

- autonomizare;
- profesionalizare;
- specializare;
- deschidere;
- revizuirea tradiției.

Apariția acestor tendințe, manifeste sub formă combinată la nivelul textelor, a fost favorizată de progresul sociologiei din blocul estic. Aici ne referim în primul

rând la sociologia română, maghiară și sovietică, care oferă cele mai importante repere teoretice și metodologice pentru scrierile de sociologie din revista „Korunk”.

La capitolul de *autonomizare* ne referim în primul rând la încercările repetate de clarificare a poziției sociologiei marxiste și a cercetărilor sociologice concrete. Desigur, nu se poate vorbi de o eliberare bruscă a sociologiei de materialismul istoric, dar tentativele de delimitare a sociologiei marxiste teoretice în chip de element, aspect sau latură *separată* a materialismului istoric sunt revelatoare și au fost percepute ca atare și de autorii de la revista „Korunk” (Aluaș, 1963a, p. 834). Parcă am fi martori la o extindere a spațiului de manevră al sociologiei, la o flexibilizare a granițelor, care în niciun caz nu înseamnă dispariția lor. Mult mai semnificativă ni se pare însă „despărțirea operativă” a cercetărilor de sociologie concretă de materialismul istoric ori de sociologia marxistă prin separarea metodelor și tehnicilor de cercetare de metodologia generală (cea marxistă), care permite preluarea critică a unor soluții din metodele de cercetare ale sociologiei burgheze.

În martie 1963 apare o formă prescurtată a expunerii plenare de la al V-lea Congres Internațional de Sociologie (Washington, 1962) a doi sociologi sovietici, care se ocupă în primul rând de cercetările sociologice concrete (Jovcsuk & Oszipov, 1963, p. 344). Într-o recenzie despre un volum de introducere în sociologia marxistă, scris de filosoful V.P. Rojin din Leningrad, Ion Aluaș salută fără echivoc delimitarea sociologiei concrete de materialismul istoric de către Rojin, dar subliniază că „fundamentul general teoretic rămâne materialismul istoric” (Aluaș, 1963a, p. 834). În studiul său despre cercetările marxiste de sociologia familiei, A.G. Harcev propune introducerea termenului de „metodică” pentru denumirea metodelor de cercetare, în contrast cu „metodologia”, care orientează generalizarea și interpretarea datelor (Harcsev, 1963, p. 1614).

Tendința de *profesionalizare* este vizibilă în formatul, structura, tonul și stilul articolelor de sociologie. Textele încep să dea dovadă de expertiză în domeniu, tonul devine mai neutru și se observă mai puține devieri de la subiect. Aici nu ne referim doar la studiile elaborate de sociologi consacrați, cum ar fi cel al lui Ralea și Herseni despre psihologia socială (Ralea & Herseni, 1964) ori studiul lui Culea despre sociologia modului de trai (Culea, 1963), ci și la diversele sinteze și recenzii referitoare la cercetările și aparițiile sociologice din țările comuniste (Aluaș, 1963b, 1963a; Jordáky, 1964; L. L., 1963a, 1963b; Lantos, 1963a, 1963b; Lázár, 1964; Nemes, 1963; Pop, 1963; Rácz, 1963). Spre exemplificare, amintim recenzia unui studiu din „The Romanian Journal of Sociology”, care își depășește genul, fiind un veritabil articol de prezentare a anchetelor românești privind bugetele de familie, discutând aspecte precum eșantionarea reprezentativă, eșantionarea multistadială, problema pasului de eșantionare, dificultățile metodologice legate de autocompletarea formularelor (Lantos, 1963a).

Specializarea se manifestă în înmulțirea scrierilor despre științele sociale oarecum conexe sociologiei, despre sociologiile de ramură și teme mai puțin abordate în canonul sociologiei marxiste. În februarie 1963 apare un studiu de

popularizare a teoriei probabilităților (Cseke, 1963), se publică valoroase scrieri de demografie, cum ar fi analiza lucidă a lui Ferenbac (Ferenbac, 1963) despre cauzele transformărilor demografice din România, recenzia deja menționată a lui Lantos (L.L., 1963a) despre fecunditatea familiilor omogene și eterogene, precum și o altă recenzie despre o analiză demografică a legăturii între variabile demografice (sex, vârstă etc.), preferințele în procurarea îmbrăcămînții și consumul specific al populației (L.L., 1963b). Se publică mai multe articole și studii despre sociologia modului de trai și a utilizării timpului liber (Culea, 1963; Mikó, 1964b; Pop, 1963), un ministudiu despre aspectele sociologice ale vieții intelectuale și consecințele specializării excesive (Lantos, 1963b) și un articol despre noutățile din domeniul cercetării opiniei publice (Mikó, 1964a), dar și o analiză despre aspectele sociologice ale consumului alimentar (Jócsik, 1964). Nu dispăre nici marele favorit al cercetării sociale socialiste, monografia industrială (Corlan, 1964b, 1964a; Grigorescu, 1964), dar nici discuțiile despre problemele sociologiei burgheze contemporane (Aluș, 1963b).

Tendința de *deschidere* este evidentă, dacă avem în vedere numeroasele recenzii ale aparițiilor sociologice și diversele relatări despre evenimentele științifice, discutate anterior, dar și reabilitarea unor autori mai înainte considerați revizionști: ne gândim aici la filosoful polonez Adam Schaff (Schaff, 1964) și la economistul german Jürgen Kuczynski (Kuczynski, 1964).

Rămânând la tematica deschiderii, observăm deschiderea spre trecut, care în opinia noastră este cel puțin la fel de importantă și poate fi identificată în *revalorificarea mai incluzivă* a moștenirii științifice. Observăm o „revizuire a revalorificărilor”, procesul fiind cel mai evident în articolul programatic al lui Sándor Tóth (Sándor Tóth, 1963f), care poartă titlul sugestiv de „Contribuție la istoria criticii marxiste a sociografiei”.

În însăși introducerea articolului, Tóth definește unul dintre obiectivele acestuia: „[Este nevoie de] relevarea și valorificarea acelor elemente cu valență pozitivă care se găsesc în sociografie” (*Ibidem*, p. 1042). Modalitatea de revalorificare aleasă de autor este una istoriografică, dar și proiectivă: sociologia monografică, sociografia interbelică maghiară și creațiile literare ale scriitorilor poporanști maghiari din interbelic sunt prezentate prin prisma critică a revistei „Korunk” de atunci. Autorul studiului construiește o istorie coerentă a cercetărilor sociologice marxiste maghiare din Transilvania, pornind de la cercetările realizate de reprezentanții mișcărilor progresiste de la începutul secolului XX până la sociografiile muncitorești și cercetările rurale „reorientate în direcție marxistă” din interbelic. Mai mult, sociologia marxistă din Ungaria – care supraviețuia numai sub diverse forme deghizate – și-a găsit un adevărat susținător: o revistă maghiară dintr-o țară vecină aflată în relații din ce în ce mai tensionate cu Ungaria.

O altă moștenire importantă, prelucrată critic de „Korunk” încă în interbelic, o inspirație teoretică și metodologică pentru cercetătorii sociali maghiari, era fără îndoială Școala Gusti. După o lungă perioadă de tăcere întreruptă de câteva „ieșiri combative”, articolul lui Tóth este primul care descrie în termeni pozitivi

activitatea Școlii din București, evocând chiar și rolul ei în cercetările sociografice din Ungaria (*Ibidem*, p. 1043–1044). Aceste remarci pozitive sunt oarecum „atenuate” prin prezentarea unor critici, dar părerea de ansamblu a autorului despre Școala Gusti este una avantajoasă: „Sociografia [monografia sociologică] nu este vârful științelor sociale, dar poate fi instrumentul util al unei științe sociale marxiste” (*Ibid.*, p. 1047).

CONCLUZII

Prin analiza noastră am încercat să demonstrăm că, în pofida barierelor lingvistice, revista „Korunk” a jucat un rol important în relansarea sociologiei românești la sfârșitul deceniului 1950 și începutul anilor 1960. Totodată, revista s-a constituit ca o adevărată punte de legătură între viața științifică și culturală română, cea maghiară din România și cea din Ungaria. „Korunk” a asigurat, în condițiile nu tocmai avantajoase ale regimului comunist, continuarea moștenirii sociologice interbelice specifice, dezvoltată de cercetătorii sociali maghiari transilvăneni în dublul cadru de referință al sociologiei românești și al celei maghiare. În păstrarea tradițiilor autohtone prin „revalorificare critică” (specifică producțiilor publicistice din epoca regimului comunist), tradiția sociologică românească și, în mod special, Școala Gusti, ocupau un loc central.

După încercările concentrate, iar apoi răzlețe, de la sfârșitul deceniului 1950, referitoare la reabilitarea discursivă a cercetării sociale, din 1961 „Korunk” a început deja să promoveze în mod consecvent cercetările sociologice empirice sau „concrete”, cum erau denumite atunci (Roth, 1961e), lansând și un concurs public pentru cercetări sociologice concrete („A Korunk pályázata” [„Concursul Korunk”], 1962a). Este vorba de o inițiativă unică în România, care a contribuit semnificativ la popularizarea sociologiei în rândul intelectualilor maghiari, apelul revistei având un rol de *agenda setting* și facilitând introducerea gândirii și tematicii sociologice dincolo de spațiul științific, universitar sau publicistic. Angajamentul revistei „Korunk” pentru promovarea cercetărilor sociologice și a sociologiei în general – o cauză importantă pentru tot colectivul redacțional, dar și o misiune de o viață a redactorului-șef Ernő Gáll – se materializează în publicarea unor articole de sinteză despre cercetările sociologice concrete din URSS și Ungaria (Jovcsuk & Oszipov, 1963; Nemes, 1963), studii despre cercetările sociologice din România (Cernea, 1962, 1964; Kepes, 1962c) și numeroase articole cu diverse tematici și din diferite domenii sociologice.

Spre mijlocul anilor 1960, discursul de reabilitare a sociologiei se manifestă din ce în ce mai puternic în studiile și articolele publicate în revista „Korunk”. În aceste texte am reușit să identificăm cinci tendințe care contribuie la reinstituționalizarea sociologiei: autonomizarea, profesionalizarea, specializarea, deschiderea și revizuirea tradiției. După 1965 și reintrarea oficială în drepturi a

sociologiei, discursul de reabilitare a sociologiei maghiare din România se extinde, cu toate că revista „Korunk” va avea și în continuare un rol central. Încep să fie publicate studii importante și în alte reviste (Jordáky, 1968a, 1968b), iar la sfârșitul deceniului va fi reintegrat în viața științifică și universitară cel mai important sociolog maghiar gustian din România, József Venczel, care va avea un rol-cheie în organizarea renumitei cercetări rurale de la Gârbău (Magyari, 2014; Salamon, 2014, p. 225–228). Despre toate aceste evoluții vom vorbi însă în studiile ulterioare, în următoarea etapă a demersului nostru de elaborare a unei istorii sociale a sociologiei maghiare din România în timpul regimului comunist.

BIBLIOGRAFIE

1. *A Korunk pályázata [Concursul Korunk]* (1962a). „Korunk”, vol. 21, nr. 12, p. 1536.
2. *A Korunk szerkesztőségének nyilatkozata [Declarația redacției „Korunk”]* (1957). „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 10, p. 1434–1435.
3. ALMÁŞAN, C. (1958). *Revizionismul contemporan – primejdie principală în mișcarea muncitorească*, „Lupta de clasă”, vol. XXXVIII, nr. 2, p. 68–77.
4. ALUAŞ, ION (1959). *A technikai haladás és a félélem filozófiája [Filosofia progresului tehnic și a temei]*, „Korunk”, vol. 18, nr. 4, p. 493–502.
5. ALUAŞ, ION (1963a). *Bevezetés a marxista szociológiába [Introducere în sociologia marxistă]*, „Korunk”, vol. 22, nr. 6, p. 833–837.
6. ALUAŞ, ION (1963b). *Hazai szerző a mai polgári szociológiáról [Un autor autohton despre sociologia burgheză de astăzi]*, „Korunk”, vol. 22, nr. 5, p. 687–689.
7. ALUAŞ, ION; BALÁZS, SÁNDOR (1960). *Tudomány és vallás [Știință și religie]*, „Korunk”, vol. 19, nr. 6, p. 748–751.
8. ARAB-OGGLI, E.A. (1958). *Szociológia és kibernetika [Sociologie și cibernetică]*, „Valóság”, nr. 1, p. 37–44.
9. ÁDÁM, JUDIT (1962). *A mai polgári szociológia válságáról [Despre criza sociologiei burgheze de astăzi]*, „Korunk”, vol. 21, nr. 12, p. 1527–1531.
10. BALAS, EGON (1957). *A közgazdaságtudományi kutatás néhány időszerű kérdése [Câteva probleme actuale ale cercetării economice]*, „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 7, p. 829–840.
11. BALAS, EGON (2000). *Will to Freedom: A Perilous Journey Through Fascism and Communism*, Syracuse University Press.
12. BALÁZS, SÁNDOR (1957). *Auguste Comte és a pozitívizmus [Auguste Comte și pozitivismul]*, „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 11, p. 1527–1539.
13. BALOGH, EDGÁR (1960). *Falujárók dicsérete [Laudă lucrătorilor pentru sat]*, „Korunk”, vol. 19, nr. 2, p. 117–123.
14. BATYGIN, GENNADY S.; DEVIATKO, INNA F. (1994). *The Metamorphoses of Russian Sociology*, în Mike Forrest Keen, Janusz Mucha (editor), *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*, p. 11–23, Westport: Greenwood Press.
15. BERARU, P. (1958). *Mai multă exigență ideologică*, în „Lupta de clasă”, vol. XXXVIII, nr. 9, p. 124–127.
16. BOCHIŞ, I.; PĂRĂLUŢĂ, M.; SPIRIDON, V. (1959). *Pentru orientarea științifică în cercetarea monografică*, în „Lupta de clasă”, vol. XXXIX, nr. 11, p. 70–80.
17. BOCSKÓI, VIKTOR (1959). *A munkanélküliség újkeletű burzsoá elméletei [Noile teorii burgheze ale șomajului]*, „Korunk”, vol. 18, nr. 2, p. 304–306.
18. BOSOMITU, ȘTEFAN (2012). *In the Age of “Misery”: The Romanian Sociology During the Communist Regime (1948–1977)*, „New Europe College – Ștefan Odobleja Program Yearbook 2011–2012”, p. 43–82.

19. BRAUN, RÓBERT (1908). *Lippa és Sansepolcro (I. II. III.)* [Lipova și Sansepolcro], „Huszadik Század”, vol. XVII/9, nr. 1, p. 321–336, 467–482, 565–577.
20. BRETTER, GYÖRGY (1959). *A IV. nemzetközi szociológiai kongresszus* [Cel de-al IV-lea Congres Internațional de Sociologie], „Korunk”, vol. 18, nr. 12, p. 1821–1823.
21. BRETTER, GYÖRGY (1962). *Biztató szociológiai kísérlet* [Experiment sociologic promițător], „Korunk”, vol. 21, nr. 11, p. 1396–1399.
22. CERNEA, MIHAIL (1962). *A parasztság új gazdasági gondolkodásának fejlődése* [Evoluția noii gândiri economice a țăranimii], „Korunk”, vol. 21, nr. 12, p. 1428–1436.
23. CERNEA, MIHAIL (1964). *A munkáosztály gazdasági gondolkodása és a szocialista tudat* [Gândirea economică a clasei muncitoare și conștiința socialistă], „Korunk”, vol. 23, nr. 4, p. 448–455.
24. CERNEA, STELA (1959). *Sociologia burgheză contemporană și problema claselor sociale*, în „Lupta de clasă”, vol. XXXIX, nr. 6, p. 55–69.
25. CERNEA, STELA (1960). *A társadalmi osztály fogalma és a burzsoá pszichoszociológia* [Conceptul de clasă socială și psihosociologia burgheză], „Korunk”, vol. 19, nr. 7, p. 776–782.
26. CONSTANTINESCU, MIRON (1971). *Metodele de investigare socială ale lui V. I. Lenin*, în: Miron Constantinescu, *Cercetări sociologice, 1938–1971*, București: Editura Academiei RSR, p. 247–251.
27. CORLAN, GRIGORE (1964a). *Életszínvonal-emelkedés Resicán* [Ridicarea nivelului de trai la Reșița], „Korunk”, vol. 23, nr. 4, p. 456–460.
28. CORLAN, GRIGORE (1964b). *Üzemi monográfiák* [Monografii industriale], „Korunk”, vol. 23, nr. 4, p. 456.
29. COSTEA, STEFAN (1994). *Continuity and Discontinuity in Romanian Sociology*, în Mike Forrest Keen, Janusz Mucha (editor), *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*, Westport: Greenwood Press, p. 69–78.
30. CSEKE, VILMOS (1963). *A kibernetika fontos segédtudománya – a valószínűségsszámítás* [O știință auxiliară a ciberneticii: teoria probabilităților], „Korunk”, vol. 22, nr. 2, p. 240–244.
31. CULEA, HARALAMB (1962a). *Női egyenjogúság és szocializmus* [Egalitatea în drepturi a femeilor și socialismul], „Korunk”, vol. 21, nr. 5, p. 610–616.
32. CULEA, HARALAMB (1962b). *Polgári elméletek a szabad időről* [Teorii burgheze despre timpul liber], „Korunk”, vol. 21, nr. 9, p. 1132–1135.
33. CULEA, HARALAMB (1963). *Az életforma szociológiai vizsgálata* [Cercetarea sociologică a modului de trai], „Korunk”, vol. 22, nr. 12, p. 1585–1590.
34. DEBRECZY, SÁNDOR; NÉMETH, JÓZSEF (1957). *A félalfabétizmus és megszüntetése* [Semianalfabetismul și eliminarea acestuia], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 7, p. 931–934.
35. DEMETER, JÁNOS (1957). *Időszerű elméleti kérdések az állam- és jogtudományban* [Întrebări teoretice actuale în științele de stat și în domeniul dreptului], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 2–3, p. 256–261.
36. DÉZNAI, VIKTOR (1957). *Városaink fejlődése a felszabadulás után* [Progresul orașelor noastre după eliberare], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 1, p. 101–103.
37. E. KOVÁCS, RÓZA (1958). *A pályaválasztás kérdése* [Problema alegerii carierei], „Korunk”, nr. 5, p. 688–693.
38. E. L. (1960). *Elmezavar és a tőkés társadalmi rendszer* [Problemele mentale și sistemul social capitalist], „Korunk”, vol. 19, nr. 12, p. 1517–1520.
39. FERENBAC, IOSIF (1963). *Szocializmus és demográfiai mozgás* [Socialism și mișcare demografică], „Korunk”, vol. 22, nr. 3, p. 382–385.
40. FRENKIN, A. A. (1960). *Céltalan öröm-e a sport?* [Oare sportul este o bucurie inutilă?], „Korunk”, vol. 19, nr. 6, p. 695–705.
41. FRIEDMANN, GIZELLA (1958). *Elemi iskolások időbeosztása* [Programul zilnic al elevilor din școlile elementare], „Korunk”, nr. 10–11, p. 1547–1551.
42. FUCHS, SIMON (1958). *A harmadik marosvásárhelyi munkás-szociográfia kérdése* [Problema celei de-a treia monografii despre muncitorii din Tg. Mureș], „Korunk”, vol. 17, nr. 4, p. 562–564.

43. GÁLL, ERNŐ (1957b). *Társadalmi valóság és társadalomkutatás* [Realitate socială și cercetare socială], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 1, p. 7–17.
44. GÁLL, ERNŐ (1959). *Osztályhelyzet és lelki sajátosságok* [Poziția de clasă și trăsăturile psihice], „Korunk”, vol. 18, nr. 2, p. 167–178.
45. GÁLL, ERNŐ (1960). *Téveszmék az értelmiség szerepéről* [Idei eronate despre rolul intelectualității], „Korunk”, vol. 19, nr. 2, p. 131–140.
46. GÁLL, ERNŐ (1995). *Számvetés: Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében* [Dare de seamă: douăzeci și șapte de ani în redacția „Korunk”], Cluj: Komp-Press.
47. GHIȘE, DUMITRU (1959). *A konkrét igazságról és hamis híveiről* [Despre adevărul concret și falșii lui discipoli], „Korunk”, vol. 18, nr. 5, p. 664–671.
48. GRECULOVSCI-PRODAN, VIORICA (ED.) (2012). *Ion Aluș, 1927–1994. Memoriile unui intelectual, scris de prietenii lui*, Florești-Cluj: Limes.
49. GRIGORESCU, CONSTANTIN (1964). *Szakképzés és szakosítás Aranyosgyéresen* [Formare profesională și specializare la Câmpia Turzii], „Korunk”, vol. 23, nr. 4, p. 460–463.
50. HARCSEV, A. G. (1963). *A marxista családsszociológiai kutatás* [Cercetarea marxistă de sociologia familiei], „Korunk”, vol. 22, nr. 12, p. 1614–1622.
51. HEGYI, GYÖRGY (1959). *A Román Népköztársaság lakosságának alakulása* [Transformarea populației RPR], „Korunk”, vol. 18, nr. 11, p. 1626–1630.
52. HEGYI, GYÖRGY (1960). *Új tények statisztikái* [Statisticile noilor fapte], „Korunk”, vol. 19, nr. 11, p. 1334–1336.
53. *Hirdetmény* [Anunț redacțional] (1963). „Korunk”, vol. 22, nr. 3, p. 347.
54. HUSZÁR, ANDOR (1959). *Két iparvállalati monográfia* [Două monografii industriale], „Korunk”, vol. 18, nr. 12, p. 1851–1855.
55. JORDÁKY, LAJOS (1938a). *A cluji ipari munkásság* [Muncitorii industriali din Cluj], „Korunk”, nr. 3, p. 244–247.
56. JORDÁKY, LAJOS (1938b). *A kolozsvári ipari munkásság* [Muncitorii industriali din Cluj], „Korunk”, nr. 2, p. 97–102.
57. JORDÁKY, LAJOS (1939). *A téglagyári munkások* [Muncitorii din Fabrica de țigle], „Korunk”, nr. 7–8, p. 654–657.
58. JORDÁKY, LAJOS (1964). *Etnográfia és társadalom* [Etnografie și societate], „Korunk”, vol. 23, nr. 11, p. 1592–1593.
59. JORDÁKY, LAJOS (1968a). *A szociográfiai felmérések módszerei I-III.* [Metodele investigațiilor sociografice], „Művelődés”, vol. XXI, nr. 8, 10, 11, p. 29–30, 17–18, 23–24.
60. JORDÁKY, LAJOS (1968b). *Társadalomkutatás és közművelődés* [Cultura și cercetarea sociologică], „Művelődés”, vol. XXI, nr. 5, p. 6–8.
61. JOVCSUK, M. T.; OSZIPOV, G. V. (1963). *Konkrét szociológiai kutatás a Szovjetunióban* [Cercetarea sociologică concretă în Uniunea Sovietică], „Korunk”, vol. 22, nr. 3, p. 344–347.
62. JÓCSIK, LAJOS (1964). *Táplálkozás és társadalom* [Alimentație și societate], „Korunk”, vol. 23, nr. 2, p. 199–208.
63. KALLÓS, MIKLÓS (1957). *Valóban vagy-vagy? [Ínter-adevăr, ori-ori?]*, „Korunk”, nr. 9.
64. KASZAPALOV, RICHARD; ALUȘ, ION (1960). *Vita a történelmi materializmus tárgyról* [Dezbateri despre obiectul materialismului istoric], „Korunk”, vol. 19, nr. 2, p. 238–241.
65. KEPES, GYÖRGY (1962c). *Munkásosztályunk tudatfejlődésének alakulásáról* [Despre transformarea conștiinței clasei noastre muncitoare], „Korunk”, vol. 21, nr. 12, p. 1436–1441.
66. KESZI, SÁNDOR; KESZI-HARMATHNÉ MORAVSZKY, EDIT (1957). *A kalotaszegi egykékről* [Despre fenomenul copilului unic în regiunea Călata], „Korunk”, nr. 6, p. 736–746.
67. KOLMAN, ARNOST (1960). *A kibernetika bölcseleti és társadalmi problémái* [Problemele socio-filosofice ale ciberneticii], „Korunk”, vol. 19, nr. 11, p. 1306–1313.
68. KON, I. (1960). *A nemzetközi kapcsolatok kérdése a mai polgár szociológiában* [Problema relațiilor internaționale în sociologia burgheză de astăzi], „Korunk”, vol. 19, nr. 5, p. 621–627.
69. KUCZYNSKI, JÜRGEN (1964). *Népességi elméletek és a marxizmus* [Teoriile populaționale și marxismul], „Korunk”, vol. 23, nr. 9, p. 1235–1238.

70. L. L. (1962a). *A szabad idő polgári szociológiája* [*Sociologia burgheză a timpului liber*], „Korunk”, vol. 21, nr. 7–8, p. 995–996.
71. L. L. (1962b). *Nők az oktatás és művelődésügyben* [*Femeile în învățământ și cultură*], „Korunk”, vol. 21, nr. 12, p. 1533.
72. L. L. (1962c). *Szociológia és statisztika* [*Sociologie și statistică*], „Korunk”, vol. 21, nr. 2, p. 271–272.
73. L. L. (1963a). *Homogén és heterogén családok termékenysége* [*Fertilitatea familiilor omogene și heterogene*], „Korunk”, vol. 22, nr. 3, p. 413–415.
74. L. L. (1963b). *Népességösszetétel és ruházkodás* [*Structura populației și obiceiurile vestimentare*], „Korunk”, vol. 22, nr. 4, p. 562.
75. LANTOS, LÁSZLÓ (1962). *Szociológiai jegyzetek az öregkorról* [*Însemnări sociologice despre bătrânețe*], „Korunk”, vol. 21, nr. 5, p. 589–598.
76. LANTOS, LÁSZLÓ (1963a). *Családi költségvetések vizsgálata* [*Cercetarea bugetelor de familie*], „Korunk”, vol. 22, nr. 2, p. 281–282.
77. LANTOS, LÁSZLÓ (1963b). *Új jelenségek a szellemi munkában* [*Noi fenomene în munca intelectuală*], „Korunk”, vol. 22, nr. 11, p. 1532–1535.
78. LÁZÁR, JÓZSEF (1957). *Egy tanítócsalád anyagi és kulturális helyzetéről* [*Despre starea materială și culturală a unei familii de învățători*], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 7, p. 1092–1096.
79. LÁZÁR, JÓZSEF (1964). *Két tanulmány a tudatalakulásról* [*Două studii despre transformarea conștiinței*], „Korunk”, vol. 23, nr. 1, p. 118–120.
80. MAGYARI, TIVADAR (2014). *Venczel József élete és munkássága* [*Viața și opera lui József Venczel*], în Valér Veres, Tivadar Magyar (editor), *Tanulmányok Venczel József munkásságáról* [*Studii despre opera lui J. Venczel*], Cluj: Editura ISPMN, p. 11–28.
81. MARICA, GEORGE EM. (1961). *Kritikai megjegyzések a polgári szociológia kialakulásáról* [*Observații critice despre formarea sociologiei burgheze*], „Korunk”, vol. 20, nr. 9–10, p. 1190–1196.
82. MARICA, GEORGE EM. (1962). *A burzsoá szociológia az osztályokról és az osztályharcról* [*Sociologia burgheză despre clase și lupta de clasă*], „Korunk”, vol. 21, nr. 3, p. 390–393.
83. *Marxista szociológusok kerekasztal-értekezlete* [*Întrunirea sociologilor marxisti*] (1962). „Korunk”, vol. 21, nr. 4, p. 526–527.
84. MIKÓ, IMRE (1964a). *A közvéleménykutatásról* [*Despre cercetarea opiniei publice*], „Korunk”, vol. 23, nr. 11, p. 1593–1595.
85. MIKÓ, IMRE (1964b). *A szabad idő mai kérdései* [*Problemele actuale ale timpului liber*], „Korunk”, vol. 23, nr. 10, p. 1425–1429.
86. MITYIN, M. B. (1962). *A marxista-leninista filozófia feladatai* [*Sarcinile filosofiei marxist-leniniste*], „Korunk”, vol. 21, nr. 11, p. 1303–1312.
87. NEMES, FERENC (1963). *Konkrét szociológiai kutatások Magyarországon* [*Cercetări sociologice concrete în Ungaria*], „Korunk”, vol. 22, nr. 5, p. 667–669.
88. NY., L. (1958). *Új monografikus kutatások* [*Noi cercetări monografice*], „Korunk”, nr. 5, p. 745–747.
89. *Pályázatunk termése* [*Rezultatele concursului nostru*] (1963d). „Korunk”, vol. 22, nr. 9, p. 1210–1213.
90. POP, ÉVA (1963). *A dolgozók időbeosztásának szociológiai kutatása* [*Cercetarea sociologică a programului de lucru al muncitorilor*], „Korunk”, vol. 22, nr. 8, p. 1131–1135.
91. R. E. (1959). *A „középosztály” és a „társadalmi mozgékonyosság” mítosza* [*Mitul clasei de mijloc și al mobilității sociale*], „Korunk”, vol. 18, nr. 7–8, p. 1209–1213.
92. RALEA, MIHAIL; HERSENI, TRAIAN (1964). *Társadalomlélektan* [*Psihologie socială*], „Korunk”, vol. 23, nr. 5, p. 639–646.
93. RÁCZ, GYÖZÖ (1960). *A történelmi materializmus új kategóriája: A közvélemény* [*Noua categorie a materialismului istoric: opinia publică*], „Korunk”, vol. 19, nr. 6, p. 745–747.
94. RÁCZ, GYÖZÖ (1963). *A szociológiai szakkutatás és módszertana* [*Cercetarea sociologică și metodologia sa*], „Korunk”, vol. 22, nr. 7, p. 988–991.

95. RETEGAN, GHEORGHE (1958). *O fază nouă în cercetarea directă a realității economico-sociale din România*, în „Probleme economice”, nr. 2, p. 31–44.
96. ROSTÁS, ZOLTÁN (2012). *O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești*, „Transilvania”, nr. 11–12, p. 88–100.
97. ROTH, ENDRE (1959). *Vallás, erkölcs, humanizmus* [Religie, etică, umanism], „Korunk”, vol. 18, nr. 1, p. 62–72.
98. ROTH, ENDRE (1961e). *A konkrét-szociológiai kutatásról* [Despre cercetarea sociologică concretă], „Korunk”, vol. 20, nr. 8, p. 1102–1106.
99. ROTH, ENDRE (1962). *Szociológia és valóság* [Sociologie și realitate], „Korunk”, vol. 21, nr. 1, p. 48–55.
100. SALAMON, MARTIN LADISLAU (2014). *Un aliat uitat. Relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică*, București: Tracus Arte.
101. SCHAFF, ADAM (1964). *A marxizmus az egyénről* [Marxismul despre individ], „Korunk”, vol. 23, nr. 12, p. 1665–1671.
102. SORBÁN, ANTAL (1961). *A jelenkori burzsoázia társadalomfilozófiájának bírálata* [Critica filosofiei sociale a burgheziei de astăzi], „Korunk”, vol. 20, nr. 9–10, p. 1272–1275.
103. SPIELMANN, JÓZSEF (1962). *Humanizmus és orvostudomány I.* [Umanismul și științele medicale], „Korunk”, vol. 21, nr. 1, p. 56–65.
104. SZÁNTÓ, MIKLÓS (1998). *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években* [Reorganizarea sociologiei maghiare în anii șaizeci], Budapest: Akadémiai Kiadó.
105. TAMÁSI, FERENC; TÓTH ZS., SÁNDOR (1959). *A mikroszociológia leleplezése* [Demascarea microsociologiei], „Korunk”, vol. 18, nr. 9, p. 1382–1384.
106. TÓTH, IMRE (1957). *A tudományos kutatás etikája* [Etica cercetării științifice], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 9, p. 1141–1148.
107. TÓTH, SÁNDOR (1957). *Ellentét és antagonizmus* [Contradicție și antagonism], „Korunk”, vol. 16, nr. 5, p. 528–548.
108. TÓTH, SÁNDOR (1959). *A lenini filozófiai örökség – ma* [Moștenirea filosofică a lui Lenin – astăzi], „Korunk”, vol. 18, nr. 9, p. 1375–1379.
109. TÓTH, SÁNDOR (1963f). *Adalék a szociográfia marxista bírálatának történetéhez* [Contribuții la istoria criticii marxiste a sociografiei], „Korunk”, vol. 22, nr. 8, p. 1042–1052.
110. TÓTH ZS., SÁNDOR (1957). *A fiatalok bűnözése a tőkés országokban* [Delincvența juvenilă în țările capitaliste], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 7, p. 948–950.
111. TREBICI, VLADIMIR (1961). *A statisztika és a társadalmi megismerés* [Statistica și cunoașterea socială], „Korunk”, vol. 20, nr. 9–10, p. 1201–1203.
112. TURNOWSKY, SÁNDOR (1957). *Braun Róbert, a magyar szociográfia úttörője* [R. Braun, pionierul sociografiei maghiare], „Korunk”, vol. 1 (16), nr. 2, p. 288–291.
113. WHITE, RALPH K. (1964). *Social Science Research in the Soviet Block*, „The Public Opinion Quarterly”, vol. 28, nr. 1, p. 20–26.
114. WILDER, EMILIA (1963). *Social Research in Soviet Block Countries: The Three Phases in Polish Contemporary Sociology the State of Sociological Research in Some Block Countries*, „The American Behavioral Scientist (Pre-1986)”, vol. 6, nr. 5, p. 3.
115. ZAMFIR, CĂTĂLIN; FILIPESCU, IANCU; ILIE, SIMONA; MIHALACHE, FLAVIUS (2012). *Seven stages of turbulent social history of the Romanian sociology*, „Inovația Socială”, vol. 4, nr. 2.
116. ZAMFIR, CĂTĂLIN; FILIPESCU, IANCU; ZAMFIR, ELENA; ILIE, SIMONA; STĂNESCU, SIMONA MARIA; IORDACHE, MARIA (2015). *Sociologia românească: 1900–2010*, Cluj: EIKON.
117. ZS., SZ. (1958). *Szociológia és kibernetika* [Sociologie și cibernetică], „Korunk”, vol. 17, nr. 12, p. 1774–1776.

TUDOR BUGNARIU ȘI UN PROIECT EȘUAT DE REINSTITUȚIONALIZARE A SOCIOLOGIEI ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

ȘTEFAN BOSOMITU*

ABSTRACT

TUDOR BUGNARIU AND A FAILED PROJECT TO RE-INSTITUTIONALIZE SOCIOLOGY IN COMMUNIST ROMANIA

After the establishment of the Soviet-type Communist regime in Romania, sociology – a discipline with an important interwar tradition –, was to be labeled as “bourgeois” and subsequently banned. Political repression and the ideological inflexibility of the Communist regime delayed the re-institutionalization of the discipline for almost two decades. The rehabilitation of sociology occurred only in the early 1960s, in a political and cultural context which allowed it. The process that led to the revival of the discipline in the late 1950s and early 1960s confronted with various initiatives and actors, but the political power was the one that admitted and “validated” the re-institutionalization.

This article will discuss one of the projects which aimed a reconsideration of sociology – addressed by Tudor Bugnariu, Marxist philosopher, Dean of the Faculty of Philosophy of the University of Bucharest, and member of the clandestine Communist Party in the 1930s. Bugnariu’s project was an interesting case since it intended to link the new Romanian Marxist sociology to its prewar tradition (i.e. Bucharest Sociological School). The article also highlights the main reasons for which Tudor Bugnariu’s project failed.

Keywords: history of sociology, Marxist sociology, Communist regime, re-institutionalization, Communist intellectuals.

* The Institute for the Investigation of the Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, Bucharest, Romania; e-mail: stefan.bosomitu@gmail.com.

INVOLUȚIILE POSTBELICE ALE SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI

Istoria postbelică a științelor sociale în Europa Centrală și de Est a fost marcată de impunerea forțată a regimurilor comuniste în statele intrate sub sfera de influență sovietică. Primii ani de după război corespund unei faze în care puterea politică a căutat să obțină, printre altele, și un control strict asupra științelor sociale. Scopul acestei ofensive l-a reprezentat dorința de a impune marxism-leninismul ca singură ideologie acceptată. Tot ceea ce exista în afara canoanelor admise de materialismul dialectic și istoric a fost, de regulă, etichetat drept *burghez* și *reacționar*. Împotriva celor care susțineau alte puncte de vedere, considerate „necanonice”, au fost adesea luate măsuri represive: eliminarea din învățământul superior sau din institutele de cercetare specializate, marginalizarea socială sau, în cele mai grave cazuri, arestarea și trimiterea în închisoare. Dintre toate științele sociale, sociologia a avut cel mai mult de suferit. Considerată ca fiind o „pseudoștiință burgheză” sau chiar o „știință reacționară”, sociologia a fost marginalizată sau chiar eliminată din rândul disciplinelor academice – catedrele universitare și departamentele din cadrul institutelor de cercetare fiind desființate. Cazul României nu este unul singular, ci se încadrează în acest *pattern*, involuția sociologiei românești interbelice fiind similară unor procese ce pot fi lesne observate și în celelalte țări ale Blocului Sovietic¹.

Revirimentul sociologiei survine în a doua jumătate a anilor 1950, într-un context precis – puternic influențat de dezghețul politic și ideologic promovat de noul lider al Uniunii Sovietice, Nikita Hrușciov. O analiză atentă a evoluțiilor sociologiilor central și est-europene în primul deceniu postbelic ne relevă câteva detalii ce merită a fi semnalate. Așa cum destructurarea formelor anterioare de agregare a disciplinei a fost un fenomen comun, unitar și similar, la fel s-a întâmplat și cu eforturile de (re)instituționalizare a sociologiei. Cu precizarea că, deși comun și similar, fenomenul redefinirii disciplinei în anii 1950 nu a fost nici unitar și nici concomitent. Reinstituționalizarea sociologiei în țările Blocului Sovietic a fost astfel posibilă datorită unei duble presiuni: externe și interne. Cea externă se referă la „pionieratul” Poloniei sau al Uniunii Sovietice, primele țări

¹ Pentru mai multe detalii legate de evoluțiile/involuțiile postbelice ale sociologiilor central și est-europene, vezi: Mike Forrest Keen, Janusz Mucha (eds.), *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 1994; Michael Vofšek, „<Antagonist, Type, or Deviation?>. A Comparative View on Sociology in Post-War Soviet Europe”, în: „Revue d'Histoire des Sciences Humaines”, 2008/1, no. 18, p. 85–113; Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O Biografie*, București, Editura Humanitas, 2014, îndeosebi Capitolul XVIII: „Miron Constantinescu și reinstituționalizarea sociologiei românești (studiu de caz)”, p. 327–354; Ștefan Bosomitu, *Notes and Remarks on the (Re)Institutionalization of Sociology in Communist Romania in the 60s*, în *History of Communism in Europe*, vol. II, *Avatars of Intellectuals under Communism*, Bucharest, Zeta Books, 2011, p. 169–197; Ștefan Bosomitu, *In the Age of “Misery”. The Romanian Sociology during the Communist Regime (1948–1977)*, în *New Europe College. Ștefan Odobleja Program, Yearbook 2011–2012*, p. 43–82.

care depășesc „starea de amorteală” și acceptă, în primă fază, să ia în discuție din punct de vedere teoretic și metodologic sociologia ca știință/disciplină. Această presiune externă a provocat-o și alimentat-o pe cea din interior. Marginalizate din punct de vedere economic, politic și cultural, din ce în ce mai dornice de a relua legăturile cu un Occident pe care învățaseră să îl blameze în ultimul deceniu, țările Blocului Sovietic au căutat punți de legătură și dialog. Dialogul pe tărâm științific era una dintre oportunitățile care păreau să favorizeze apariția și dezvoltarea altor căi de comunicare. În acest sens trebuie să înțelegem inclusiv deciziile politice care „dictează” pașii făcuți în sensul unei deschideri mai ample față de colaborările științifice cu țările vestice².

1959 – COMITETUL NAȚIONAL DE SOCIOLOGIE

Cazul României se încadrează destul de fidel în acest tipar – chiar dacă evoluțiile similare cu cele din celelalte state central și est-europene nu sunt neapărat concomitente. Primul eveniment care a anunțat o anume deschidere din partea autorităților românești față de sociologie survine la sfârșitul anilor 1950. În martie 1959, Biroul Politic al Comitetului Central al PMR a aprobat propunerile Direcției de Propagandă și Cultură a CC al PMR cu privire la extinderea relațiilor științifice ale RPR cu unele asociații științifice de peste hotare. Decidenții de la București au hotărât înființarea mai multor structuri al căror scop era afilierea la asociațiile internaționale de profil patronate de UNESCO. Astfel, în subordinea Academiei RPR a fost înființat Comitetul National de Sociologie, care viza afilierea la ISA (International Sociological Association)³. Indicațiile venite de „sus” erau chiar mai precise, Direcția de Propagandă și Cultură a Comitetului Central stabilind *a priori* și componența prezidiului Comitetului, din care nu trebuiau să lipsească: Athanase Joja, Mihai Ralea, Vasile Malinschi, Petre Constantinescu-Iași, Constantin Ionescu-Gulian, Andrei Oțetea, Manea Mănescu și Tudor Bugnariu⁴.

² O trăsătură comună a eforturilor naționale de (re)punere în drepturi a sociologiei o reprezintă ingerința puterii politice. Așa se întâmplă în Republica Democrată Germană, unde numai după decizia Congresului al VI-lea al Partidului (1963) se vor face primii pași către instituționalizarea disciplinei [François Bafoil, „A quoi servait la sociologie en RDA”, în „Revue française de sociologie”, vol. 32, nr. 2 (1991), p. 263–284]. La fel se întâmplă și în Ungaria (1963) [Dénes Némethi, *Traditions and Ruptures in Hungarian Sociology*, în Sujata Patel (ed.), *The ISA Handbook of Diverse Sociological Traditions*, Sage Publications Ltd., London, 2010, p. 152–162], în Cehoslovacia (1964) [Eduard Urbanek, *Ups and Downs in Czech Sociology*, în: Mike Forrest Keen, Janusz Mucha (eds.), *Eastern Europe in Transformation...*, p. 79–87] sau în Bulgaria (1967) [Svetla Koleva, „La sociologie en Bulgarie des années 1945 à 2010: une trajectoire disciplinaire à l’épreuve de l’histoire”, în „Sociologies pratiques”, 2011/2, no. 23, p. 127–141].

³ „Adresă a Direcției Treburilor din cadrul Comitetului Central al PMR” (10 martie 1959), Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond *Consiliul de Miniștri – Cabinet Atanase Joja*, dosar 15/1959, f. 6.

⁴ *Ibidem*.

E important de făcut câteva precizări legate de cei desemnați de către autorități a repune în drepturi sociologia românească. Niciunul dintre ei nu era un sociolog autentic. Dintre cei opt, singurul absolvent al unui parcurs de licență în sociologie era Tudor Bugnariu – legăturile sale cu disciplina se rezumau însă la acest detaliu. Dincolo de această observație – alegerea celor opt e firească din prisma funcțiilor pe care aceștia le ocupau: cu toții erau figuri centrale ale câmpului academic al științelor sociale. Mai mult decât atât, păreau a fi personaje de încredere, mai exact: agreate de puterea politică.

Athanase Joja, filosof și logician, nu putea să lipsească din comitet. Membru al Academiei RPR, deținea în acea vreme portofoliul Învățământului și Culturii, instituție mandată să ducă la bun sfârșit demersurile de înființare a CNS. Influența lui Athanase Joja asupra mediului academic românesc avea să fie consfințită de alegerea sa – chiar la sfârșitul anului 1959 – în funcția de președinte al Academiei RPR⁵. Mihail Ralea, filosof și estetician, era un personaj cu un trecut sinuos în deceniul ce se încheia. Fost ministru al Artelor în primul guvern Petru Groza (1945–1946) și ambasador al României la Washington (1946–1948), Ralea a cunoscut un oarece declin profesional în anii 1950, rămânând totuși un personaj influent, mai ales datorită relațiilor bune pe care le avea cu secretarul general al PMR – Gheorghe Gheorghiu-Dej⁶. La sfârșitul anilor 1950, cariera lui Ralea era din nou pe o pantă ascendentă. Din 1956, Ralea era fondatorul și primul director al Institutului de Psihologie al Academiei RPR – funcție pe care a ocupat-o până la sfârșitul vieții (1964)⁷. Vasile Malinschi era absolvent al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale și al Facultății de Drept, și doctor în științe economice (1939). Fost membru al partidului comunist din ilegalitate, Malinschi ocupase funcții importante în perioada postbelică: rector al Institutului de Științe Economice și Planificare (actuala ASE) (1949–1954), ministru al Comerțului Interior (1949–1954), dar și vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării. Malinschi era un economist cu studii serioase referitoare la evoluția industrială și agricolă a României postbelice⁸. Petre Constantinescu-Iași era istoric și vechi militant comunist – membru fondator al PCdR (1921). După război a deținut funcții importante: ministru al Propagandei/Informațiilor (1945–1946), ministru al Cultelor (1953–1957)⁹. În 1959, Constantinescu-Iași deținea funcții cheie în sfera

⁵ Vezi: *Sesiunea generală a Academiei R. P. Române*, în „Contemporanul”, nr. 51 (689), 25 decembrie 1959.

⁶ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 334.

⁷ Ștefan Costea (coord.), *Sociologi români. Mică enciclopedie*, București, Editura Expert, 2001, p. 372–377.

⁸ Florica Dobre (coord.), Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Membrii C.C. al P.C.R., 1945–1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 370–371.

⁹ Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 106–107.

științific-ideologică a României Populare, fiind președinte al Comitetului național al științelor din RPR/RSR (1955–1974). Constantin Ionescu Gulian era filosof și ocupa două funcții importante, fiind șef al Catedrei de istoria filosofiei a Facultății de Filosofie a Universității din București (1953–1975) și director al Institutului de Filosofie al Academiei RPR/RSR (1954–1971). Andrei Oțetea era unul dintre istoricii importanți și influenți ai regimului – membru și președinte al Secției de istorie a Academiei RPR (din 1955), profesor și șef al Catedrei de istorie universală a Facultății de Istorie a Universității din București (1948–1964) și director al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei RPS/RSR (1956–1970)¹⁰. Manea Mănescu, economist, este o prezență inedită în cadrul acestui comitet. În 1959, mai nimic nu-i anunța importanta carieră politică ulterioară. Era însă un membru al nomenclaturii comuniste, care deținuse funcții în cadrul Comitetului de Stat al Planificării sau CAER¹¹. Tudor Bugnariu, singurul dintre cei opt membri ai CNS care avea o legătură concretă cu sociologia – așa cum am mai precizat, deținea la rândul său o funcție importantă, care îl îndreptățea să devină membru al CNS – din 1958, era decanul (și șef al Catedrei de materialism dialectic și istoric) Facultății de Filosofie a Universității din București.

În data de 29 mai 1959 cei nominalizați în adresa Direcției Treburilor din cadrul CC al PMR s-au întâlnit în ceea ce avea să devină ședința inaugurală a Comitetului Național de Sociologie. În cadrul ședinței s-a decis afilierea cât mai urgentă la Asociația Internațională de Sociologie, au fost alese organele de conducere ale Comitetului, a fost votat statutul și au fost stabilite prioritățile¹².

Statutul Comitetului Național de Sociologie stabilea scopurile acestuia, după cum urmează: „**a.** să reprezinte instituțiile și asociațiile științifice din Republica Populară Română, care activează în domeniul sociologiei, în Asociația Internațională de Sociologie și în alte organizații din străinătate ale sociologilor; **b.** să sprijine dezvoltarea activității de cercetare științifică în domeniul sociologiei în toate sectoarele de aplicare; **c.** să contribuie la dezvoltarea colaborării internaționale în domeniul sociologiei și a intensificării relațiilor științifice dintre sociologii români și cei de peste hotare pe principiul coexistenței pașnice și în interesul progresului sociologiei”¹³.

Efectele imediate ale înființării CNS au fost afilierea la ISA, dar și participarea unei delegații românești (Athanasie Joja, Mihail Ralea, Vasile Malinschi, C. Ionescu-Gulian, Manea Mănescu și Traian Ionașcu) la cel de-al IV-lea Congres Internațional de Sociologie, care a avut loc în septembrie 1959, la

¹⁰ *Ibidem*, p. 247.

¹¹ Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR...*, p. 387–388.

¹² Prezidiul Comitetului Național de Sociologie era format din: Athanasie Joja (președinte), Mihail Ralea, Vasile Malinschi și Petre Constantinescu-Iași (vice-președinți), Manea Mănescu (secretar general), Andrei Oțetea, C. Ionescu-Gulian și Tudor Bugnariu (membri), ***, „Activities of the National Sociological Committee”, în „The Romanian Journal of Sociology”, vol. I, 1962, p. 225–229.

¹³ „Statutul Comitetului Național de Sociologie din Republica Populară Română”, ANIC, fond *Consiliul de Miniștri – Cabinet Athanasie Joja*, dosar 15/1959, f. 7–8.

Stressa, în Italia¹⁴. Impresiile și reacțiile delegației românești au fost dezbătute ulterior în cadrul unui simpozion organizat de CNS în data de 9 octombrie 1959¹⁵. Impresiile generale asupra lucrărilor Congresului, exprimate de Athanase Joja, ne permit să formulăm câteva aprecieri asupra misiunii reale încredințate delegației românești. Dincolo de mandatul științific (care ar fi trebuit să prevaleze într-un asemenea caz), delegația românească pare să fi îndeplinit o misiune mai degrabă diplomatică. Sarcina sa principală a fost aceea de a observa, sonda și înregistra temele, tendințele și teoriile formulate în cadrul congresului. Practic, Joja nu face decât să expună imaginea unui congres în cadrul căruia s-ar fi dus o luptă pe tărâmul ideilor între sociologia burgheză occidentală (tributară diverselor curente pozitivistice ale filosofiei americane contemporane) și sociologia sovietică, considerată superioară de către delegația românească, – definită de către conducătorul delegației sovietice, Petr N. Fedoseev, ca fiind „o teorie sintetică asupra procesului social”¹⁶.

Faptul că Tudor Bugnariu nu face parte din delegația mandatată de autorități a participa la acest important eveniment științific vine să confirme ipoteza de mai sus – cum că misiunea delegației românești la respectivul Congres internațional de sociologie nu era una neapărat științifică. Ne mai relevă însă și o altă realitate, aceea a lipsei de influență reală a lui Tudor Bugnariu – cel puțin în 1959. Se prea poate ca una dintre cauzele principale ale acestei *reticente* a autorităților față de Bugnariu să fie legată de evenimentele din toamna anului 1956 din România – revoltele studențești care izbucnesc în Cluj, București și Timișoara, ca ecou al evenimentelor de la Budapesta. Bugnariu era în 1956 adjunct al Ministrului Învățământului – Ilie Murgulescu, și va fi găsit responsabil (alături de întreaga echipă de la conducerea ministerului) de către conducătorii PMR pentru faptul că nu s-ar fi luat măsurile preventive necesare pentru a putea evita escaladarea situației din rândul studențimii din România. Motiv pentru care, în noiembrie 1956, Tudor Bugnariu a fost demis din funcția pe care o ocupase¹⁷.

EVOLUȚII ȘI INIȚIATIVE – ÎNCEPUTUL ANILOR 1960

În anii ce au urmat, revirimentul sociologiei este din ce în ce mai vizibil. Pe de o parte, sociologia – ca știință/disciplină, părăsește *vocabularul tabu* al ideologiei, fiind acceptată treptat în cadrul discursului oficial. Într-o primă fază, sociologia revine în cadrul discursului științific, definită ca *știința burgheză*

¹⁴ ***, „Activities of the National Sociological Committee”, în „The Romanian Journal of Sociology”, vol. I, 1962, p. 225–229.

¹⁵ O cronică detaliată a experienței delegației românești la Congresul din Italia în: „Contemporanul”, nr. 43 (681), 30 octombrie 1959.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Protocol al ședinței Biroului Politic al CC al PMR” (13 noiembrie 1956), ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar 172/1956, f. 2–5.

reaționară căreia ideologia marxistă îi răspunde prin intermediul materialismului dialectic și istoric¹⁸. Ulterior, acest tip de referință cunoaște anumite nuanțări – astfel că sociologia tinde să capete un statut de sine stătător în cadrul filosofiei marxiste, ca disciplină menită să contribuie, prin intermediul cercetărilor empirice/concrete, la descifrarea și înțelegerea fenomenelor sociale. Această nuanțare este un import pe filieră sovietică – întrucât reia în mod explicit o tendință a filosofiei sovietice, exprimată într-un editorial al publicației „Probleme de filozofie” (nr. 9/1959), care enumera printre temele filosofice de prim-plan și „*problemele metodologice ale cercetărilor sociologice concrete*”¹⁹.

Pe de altă parte, redefinirea și revalorizarea disciplinei vor deveni din ce în ce mai clare odată cu publicarea mai multor contribuții în domeniu²⁰. Un rol important în cadrul acestui demers l-a avut și *presiunea externă* (despre care am mai discutat) – mai exact, evoluțiile disciplinei din cadrul celorlalte state ale Blocului Sovietic, care vor fi dus la exercitarea unei *presiuni interne*: din partea autorităților către actorii câmpului științific. În acest sens, este revelatoare o ședință din 4 noiembrie 1963, în cadrul căreia responsabili Secției de Știință și Artă a Comitetului Central al PMR au dezbătut planurile de colaborare științifică dintre Academia RPR și Academiiile țărilor socialiste. În cadrul acestei ședințe, s-a atras atenția asupra faptului că Academia RPR a propus foarte puține teme în unele domenii în care celelalte Academii progresează și au realizări importante – specificându-se explicit și cazul „*sociologiei concrete*”²¹.

În acest context, apar diferite inițiative care încearcă să materializeze tendințele din ce în ce mai evidente care anunțau o reinstituționalizare a disciplinei. Una dintre aceste inițiative i-a aparținut lui Tudor Bugnariu – așa cum am văzut, membru al Comitetului Național de Sociologie și decan al Facultății de Filosofie a Universității din București. Asupra acestei inițiative mă voi opri spre a face o serie de precizări. Nu înainte de a expune câteva referințe biografice cu privire la Tudor Bugnariu.

¹⁸ A se vedea, în acest sens, diferitele articole/recenzii publicate la începutul anilor 1960 în „Contemporanul”: C. Popa, *Microsociologia – o teorie reaționară*, nr. 36 (676), 25 septembrie 1959; M. Neamțu, *Un bilanț falimentar al sociologiei americane*, nr. 13 (703), 25 martie 1960; C. Popa, *Legile dezvoltării sociale și sociologia burgheză contemporană*, nr. 9 (803), 2 martie 1962.

¹⁹ Vezi: Traian Herseni, *Problema cercetărilor sociologice concrete*, în *Contemporanul*, nr. 20 (709), 13 mai 1960.

²⁰ M. Biji, Vladimir Trebici, *Uzinele „I. C. Frimu” – Sinaia*, București, Editura Politică, 1958; S. Cernea, *Sociologia contemporană burgheză și problema claselor*, București, Editura Științifică, 1962; M. Ralea, T. Hariton (T. Herseni), *Sociologia succesului*, București, Editura Științifică, 1962; H.H. Stahl, Ioan I. Matei, *Manual de prevederi și asistență socială*, Editura Medicală, București, 1962; H. Cazacu, M. Cernea, Gh. Chepes, C. Vlad, *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism: pe baza unor cercetări sociologice în uzine*, București, Editura Academiei R.P.R., 1964.

²¹ „Minută privind ședința de la conducerea Secției de Știință și Artă a CC al PMR” (4 noiembrie 1963), ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1963, f. 35–37.

UN INTELECTUAL DE STÂNGA

Tudor Bugnariu e un caz interesant și poate chiar apartine al istoriei stângii (radicale) intelectuale românești. Născut la Budapesta, ca fiu al unui funcționar român – Andrei Bugnariu, ce își căuta norocul în capitala imperială, și al Lucreției Moisi – descendentă, așa cum spunea chiar fiul ei, dintr-o „*veche familie de cărturari născuți*”, Tudor Bugnariu și-a trăit adolescența și devenirea intelectuală în climatul cosmopolit și efervescent al Clujului interbelic. Terminase școala primară la Budapesta, acolo unde tatăl său lucra ca funcționar al poștei încă de pe la începutul secolului trecut.

După război, familia Bugnariu s-a reîntors în Transilvania – acum provincie a Regatului României – și s-a stabilit la Cluj. Aici, Tudor Bugnariu a urmat cursurile liceului „Gheorghe Barițiu” (1919–1927), iar mai apoi cursurile Facultății de Litere și Filosofie a Universității „Regele Ferdinand I” (1927–1932). A audiat cursuri de filozofie, psihologie, limbă și literatură română. Aveau să îl atragă însă cel mai mult cursurile de sociologie ale lui Virgil Bărbat – căruia Bugnariu i-ar fi datorat „*orientarea ideologică spre democrație*”, profesorul clujean fiind, conform unei mărturii ulterioare a lui Bugnariu, un „*adversar al huliganismului, al rasismului (german și anglo-american) și al fascismului*”²².

Încă din anii facultății (1929) a fost numit preparator la Institutul de psihologie al Universității, poziție pe care o ocupă până la terminarea studiilor²³. Bugnariu și-a încheiat studiile universitare în 1932, prin susținerea unei lucrări de licență care trata subiectul rolului conducătorilor în cadrul grupurilor sociale, disertație pe care o scrie sub supravegherea aceluiasi profesor Virgil Bărbat²⁴. Tot în anii studenției, Bugnariu se apropie de anumite cercuri studențești care nu agreeau proliferarea ideologiei legionare și a antisemitismului în universitatea clujeană. Ajunge președinte al Societății studenților în filosofie și litere în 1929, poziție din care ar fi căutat să împiedice „*ca în facultate să pună piciorul fascismul*”, dar și „*pe cuști și legionari să pună mâna pe conducerea studențimii*”²⁵.

După terminarea facultății, lui Tudor Bugnariu i s-a oferit un post de asistent universitar la Catedra de limbă și literatură veche românească (septembrie 1932). I se deschidea astfel posibilitatea unei cariere universitare – lucru destul de rar în acele vremuri marcate de un profund șomaj intelectual²⁶. „Alegerile” tânărului

²² „Autobiografie” (25 mai 1951), ANIC, fond *Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul din ilegalitate care au încetat din viață* (în continuare: fond 53), dosar B/264 (Tudor Bugnariu), vol. II, f. 42.

²³ „Fișă personală” (6 mai 1955), Arhiva Universității din București (în continuare: AUB), *Direcția Resurse Umane – Dosare de cadre*, dosar B/516 (Tudor Bugnariu), dosar nenumărat.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ „Autobiografie” (25 mai 1951), ANIC, fond 53, dosar B/264 (Tudor Bugnariu), vol. II, f. 42.

²⁶ Pentru mai multe detalii, vezi: Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizarea politică a tineretului în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015.

Bugnariu îi vor schimba însă profund destinul. E important de discutat radicalizarea politică a lui Bugnariu, întrucât această opțiune a sa îl va plasa în siajul mișcării comuniste clandestine – chiar dacă acțiunile lui s-au vrut a fi păstrate într-un cadru cât mai legal. Această radicalizare avea să producă efecte imediate și deloc convenabile tânărului Bugnariu: supravegherea cvasipermanentă din partea autorităților, percheziții domiciliare, arestări, condamnări penale, dar și pierderea postului de profesor secundar pe care îl ocupa din 1933. Pe de altă parte, activitatea lui Bugnariu din anii 1930 avea să funcționeze exemplar după 1944, legitimând cariera universitară pe care vechiul regim i-o refuzase.

Acțiunile lui Tudor Bugnariu pe tărâm politic iau o cu totul altă turnură începând cu anul 1933. Deși nu devine încă membru al Partidului Comunist clandestin²⁷, Bugnariu se apropie de diferite organizații și sfere deja penetrate de influența comuniștilor. Devine membru fondator, iar mai apoi secretar al Comitetului Regional Antifascist din Transilvania (cu sediul la Cluj) – poziție din care editează publicația „Alte zări”, gazeta care intră imediat în atenția Siguranței: „*sub masca că luptă [sic!] contra fascismului și a războiului, face o propagandă vădit comunistă, luptând contra claselor sociale existente azi și pare a fi organ al tineretului comunist*”²⁸. Publicația avea să fie interzisă de către „cenzură” (la cererea Siguranței) în decembrie 1933²⁹. În vara anului următor, Bugnariu inițiază un memoriu pentru eliberarea liderilor grevelor de la Atelierele CFR „Grivița” din ianuarie–februarie 1933, al căror proces se rejudeca la Consiliul de Război al Corpului I Armată Craiova³⁰ – un nou amănunt care îl aduce în atenția Siguranței³¹. Lucrurile se complică și mai mult pentru Bugnariu în toamna aceluiași an, când publică broșura *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*³², text aprobat de „cenzură”, dar despre care Siguranța nota că ar conține „o

²⁷ Oficial, Tudor Bugnariu devine membru al Partidului Comunist din România în toamna anului 1934. Într-o serie de texte autobiografice din perioada 1947–1960, Bugnariu plasează momentul fie în toamna anului 1933, fie în primăvara anului 1934, fie în toamna anului 1934. Pentru detalii, vezi: Ștefan Bosomitu, „*Becoming in the Age of Proletariat*”. *The Identity Dilemmas of a Communist Intellectual throughout Autobiographical Texts. Case study: Tudor Bugnariu*, în *History of Communism in Europe*, vol. V (2014), Zeta Books, 2015, p. 17–35.

²⁸ Primul număr al publicației apare în data de 26 noiembrie 1933, ANIC, fond *Dosare personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne* (în continuare: fond 95), dosar 53 (Tudor Bugnariu), f. 1.

²⁹ *Ibidem*, f. 17.

³⁰ Pentru mai multe detalii, vezi: Mihai Burcea, *3 ianuarie 1933: un scenariu cominternist? Fuga din închisoare a trei dintre liderii ceferiștilor și petroliștilor participanți la grevele de la începutul anului 1933*, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 50–75; Elis Neagoe-Pleșa, *Gheorghe Gheorghiu-Dej și „procesul ceferiștilor” (1933–1934)*, în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism: procese și condamnări ale ilegaliștilor din România*, Editura Universității din București, 2014, p. 77–124; Eadem, *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Cultul personalității*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 61–77.

³¹ ANIC, fond 95, dosar 53 (Tudor Bugnariu), f. 25–27.

³² Textul a fost republicat în volumul: Marin Diaconu (ed.), *Tudor Bugnariu. Profesorul militant*, Sibiu, Editura Techno Media, 2013, p. 7–14.

*mulțime de elemente de propagandă, proprii a provoca ura de clasă și a contribui la înăsprirea rapoartelor [sic!] dintre patroni și muncitori*³³. Opțiunea sa politică antifascistă devine un delict în toamna anului 1934, când o ordonanță a Corpului II Armată București scoate în afara legii Comitetul Național Antifascist, organizație considerată a fi „camuflat comunistă”³⁴. Drept urmare, Siguranța întreprinde o percheziție la locuința lui Bugnariu (25–26 noiembrie 1934), în urma căreia confiscă întreaga arhivă a organizației regionale, păstrată cu grijă de Bugnariu³⁵. Pus în urmărire de către poliție în decembrie 1934, Bugnariu este arestat la Cluj în data de 15 ianuarie 1935³⁶. Inculpat într-un proces care a făcut vâlvă în presa vremii, Bugnariu a fost condamnat în data de 23 noiembrie 1935 la 10 luni de închisoare, plata unei amenzi penale de 10 000 de lei și 10 ani de interdicție³⁷. Arestarea și condamnarea i-au adus lui Bugnariu și alte neplăceri pe termen scurt – el fiind destituit din postul de profesor secundar la Școala de ucenici industriali din Cluj, pe care îl ocupase din 1933³⁸ – însă a dus și la o conversie biografică majoră. Tânărul intelectual, căruia părea să i se fi deschis drumul către o carieră universitară după terminarea facultății, devenise un proscris, adept al unor convingeri politice pentru care puteai suferi repercusiuni legale de natură penală. Încadrată pe această cale, evoluția ulterioară a lui Bugnariu a fost una marcată de arbitrar și marginalitate.

În 1937 este arestat din nou, după o percheziție domiciliară care duce la descoperirea câtorva manuscrise despre care autoritățile susțin că ar fi făcut *„apologia unor infractori condamnați pentru delikte politice”* și ar fi adus *„o serie de calomnii la adresa guvernului”*³⁹. Este acuzat de „apologia infractorului”, „instigare publică” și „agitație contra siguranței statului”, și inculpat într-un proces judecat în decembrie 1937, în urma căruia a fost condamnat la 1 an de închisoare, plata unei amenzi penale de 5 000 de lei și 6 ani de interdicție⁴⁰. Necazurile sale nu se încheie însă aici. După izbucnirea războiului, a fost arestat (iulie 1940) și internat administrativ în lagărul de la Caracal. După câteva luni, în noiembrie 1940, este predat autorităților maghiare – care preluaseră administrația Ardealului de Nord – și închis în lagărul de la Someșeni. Fără explicații, este expulzat nu după mult timp peste graniță, în România. După câteva luni petrecute la Alba-Iulia, Sibiu sau București, Bugnariu hotărăște să se întoarcă la Cluj – trecând ilegal granița în Ungaria în februarie 1941. A lucrat o vreme la „Tribuna Ardealului”,

³³ ANIC, fond 95, dosar 53 (Tudor Bugnariu), f. 31.

³⁴ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II: *noiembrie 1933–septembrie 1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 434.

³⁵ ANIC, fond 95, dosar 53 (Tudor Bugnariu), f. 25–27.

³⁶ ANIC, fond 95, dosar 53/2558 (Tudor Bugnariu), f. 1–1v.

³⁷ Vezi: „Sentința nr. 680 a Consiliului de Război al Corpului VI Armată” (22–23 noiembrie 1935), ANIC, fond 95, dosar 53/3677 (Tudor Bugnariu), f. 17–23.

³⁸ „Autobiografie” (25 octombrie 1947), ANIC, fond 53, dosar B/264 (Tudor Bugnariu), vol. II, f. 146.

³⁹ ANIC, fond 95, dosar 53 (Tudor Bugnariu), f. 109–114.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 125–126.

condusă de Emil Hațieganu, iar în 1942 a fost concentrat și trimis pe frontul de Răsărit – unde a lucrat ca sanitar și ca furier-interpret⁴¹.

Schimbarea cursului războiului duce la o modificare a statutului social, profesional și politic al lui Bugnariu – identitatea sa de intelectual marxist, colaborator și, mai apoi, membru al partidului comunist clandestin îi conferea o poziție care ar fi trebuit să fie cât se poate de convenabilă. După eliberarea Clujului de către armatele sovietice și române (octombrie 1944), Tudor Bugnariu este desemnat de către autoritățile sovietice (care vor păstra administrația Ardealului de Nord până în martie 1945) în funcția de primar al orașului. După 1945, Bugnariu este numit subinspector general în cadrul Subsecretariatului de stat al naționalităților (1945–1946), consilier în cadrul Ministerului Informațiilor (1946–1947). În 1948 este încadrat la Ministerul Afacerilor Externe, fiind numit consilier al Legației române de la Belgrad⁴².

Din 1949, Tudor Bugnariu se dedică carierei academice, fiind numit conferențiar la Universitatea „Victor Babeș” din Cluj⁴³. Concomitent, este numit și decan al Facultății de Drept, unde predă cursul „Bazele marxism-leninismului”. Din 1951 devine profesor și se întoarce la Facultatea de Filosofie, la Catedra de materialism dialectic și istoric. În toamna anului 1952 este transferat la Facultatea de Filosofie a Universității din București, însă doar pentru un an – în 1953 se întoarce la Cluj, unde este numit șef al catedrelor de Filosofie marxistă și Bazele marxism-leninismului, cât și șef al Secției de filosofie a Academiei RPR, filiala Cluj⁴⁴. În 1955 este numit prorector al Universității „Victor Babeș” din Cluj, iar în februarie 1956 este transferat din nou la București, în funcția de ministru adjunct al Învățământului. Eliberat din funcție în noiembrie 1956, Bugnariu este numit profesor și prorector al Institutului de Științe Sociale „A.A. Jdanov”, care funcționa în subordinea Comitetului Central al PMR. Din 1958 este transferat la Facultatea de Filosofie a Universității din București, în funcția de decan și șef al Catedrei de materialism dialectic și istoric⁴⁵.

Acest impresionant traseu profesional nu a fost atât de lesnicios cum s-ar putea crede la o primă vedere. În realitate, relațiile dintre Tudor Bugnariu și partidul comunist au fost mai tot timpul dacă nu tensionate, cel puțin reci și confuze. Povestea vieții lui este mai degrabă istoria unui neadaptat, a unui intelectual care, deși a crezut cu tărie în cauza comunismului, nu s-a simțit obligat să se supună în permanență limitelor și intereselor de moment ale partidului. Atent

⁴¹ „Autobiografie” (25 mai 1951), ANIC, fond 53, dosar B/264 (Tudor Bugnariu), vol. II, f. 49v–51.

⁴² „Fișă personală” (1 iunie 1959), AUB, *Direcția Resurse Umane – Dosare de cadre*, dosar B/516 (Tudor Bugnariu), dosar nenumărat.

⁴³ Numirea lui în funcția de conferențiar al Universității din Cluj are loc ca urmare a reformei învățământului din august 1948. Tudor Bugnariu nu va ocupa acest post decât din toamna anului 1959.

⁴⁴ „Memoriu de activitate didactică, științifică și obștească”, (19 februarie 1970), AUB, *Direcția Resurse Umane – Dosare de cadre*, dosar B/516 (Tudor Bugnariu), dosar nenumărat.

⁴⁵ *Ibidem*.

la realitățile din jurul său, intransigent și critic, Bugnariu nu și-a interzis niciodată privilegiul rațiunii. Iar gesturile sale *iconoclaste* au fost înregistrate cu scrupulozitate de către „cadriștii” partidului, fiind folosite cu cinism în situații nu tocmai fericite pentru Bugnariu. Astfel, partidul nu a uitat de rezervele pe care Bugnariu le formulase în anii 1930 în legătură cu procesele staliniste de la Moscova. Așa cum nu a uitat nici refuzul lui Bugnariu – tot către sfârșitul anilor 1930, ca urmare a unei cereri exprese a partidului –, de a rupe legăturile cu un prieten, Daniel Sinreich, considerat a fi „troțkist”. La fel, în 1945, pe când era primar al orașului Cluj, Bugnariu a făcut o opinie separată în cazul unei anchete a partidului, considerând că „dovezile nu sunt concludente” – detaliu pe care avea să îl consemneze cu încăpățănare chiar și pe procesul-verbal. Tot așa, în 1948, pe când era consilier al Legației române de la Belgrad, Bugnariu și-ar fi exprimat unele rezerve față de Rezoluția Biroului Informativ, referitoare la „titoiștii trădători din Iugoslavia”, susținând că situația nu e pe atât de gravă pe cât o prezintă documentele Cominformului și că ar putea fi lesne aplanată. Atitudinea sa, care se dovedea a nu fi întotdeauna pe linie, a fost pusă mai tot timpul pe seama „*educației lui burgheze și faptului că n-a dus o viață regulată de partid care să-l ajute în dezvoltarea conștiinței sale de clasă*”⁴⁶.

O INIȚIATIVĂ DE REINSTITUȚIONALIZARE A SOCIOLOGIEI

În 1958, Tudor Bugnariu a fost numit profesor și decan al Facultății de Filosofie a Universității din București. Din punct de vedere academic, numirea sa în această poziție nu putea ridica vreo obiecție, Bugnariu ocupând funcții importante în deceniul anterior, care îl calificau pentru o asemenea avansare. Ne putem întreba însă cât de influent (mai) era Bugnariu în cercurile puterii, detaliu important din perspectiva demersului meu – acela de a înțelege resorturile inițiativei lui Bugnariu de repunere în drepturi a sociologiei. Așa cum am mai precizat, în toamna anului 1956 lui Bugnariu (ca, de altfel, întregii echipe de la conducerea Ministerului Învățământului – ministrul Ilie Murgulescu și adjunctul Coriolan Drăgulescu) i s-a reproșat deschis atitudinea tolerantă față de nemulțumirile studenților, în contextul evenimentelor de la Budapesta. Drept care, cei trei au fost demși din fruntea ministerului. Desigur, e foarte probabil și ca măsura severă a Biroului Politic să fi fost una conjuncturală – puterea de la București fiind conștientă (în realitate) că vina pentru revoltele studențești nu o poartă doar cei din fruntea Ministerului Învățământului. Astfel, se poate explica indulgența partidului față de cei trei, care nu vor suferi repercusiuni dincolo de demiterea propriu-zisă. De altfel, Ilie Murgulescu avea să revină în fruntea ministerului câțiva ani mai târziu, ba chiar avea să fie numit vicepreședinte (din 1959) și președinte (în 1963) al Academiei RPR.

⁴⁶ ANIC, fond CC al PCR – Colegiul Central de Partid, dosar B/3124 (Tudor Bugnariu), f. 1–4.

Funcția pe care Bugnariu o ocupa în 1959 – decan al Facultății de Filosofie a Universității din București, l-a făcut eligibil pentru un loc în cadrul Comitetului Național de Sociologie, despre care am discutat mai sus. La fel, i-a oferit prilejul de a fi unul dintre actorii importanți ai demersului/demersurilor de repunere în drepturi a sociologiei. În toată această chestiune, a contat destul de mult și prietenia veche (încă din anii ilegalității) care îl lega de Ilie Murgulescu – cel care putea decide multe din postura funcțiilor pe care le deținea în acea perioadă: ministru al Învățământului și Culturii (1960–1962), al Învățământului (1962–1963), președinte al Academiei RPR (1963–1966) și membru al Comitetului Central al PMR/PCR (1955–1974)⁴⁷. În acest context – considerat favorabil –, Tudor Bugnariu devine exponentul unei inițiative de reinstituționalizare a sociologiei – care însă avea să eșueze din diferite motive. Pe care le vom discuta mai jos.

Nu știm precis când se va fi gândit Bugnariu pentru prima dată la posibilitatea de a deveni un actor principal în cadrul procesului de repunere în drepturi a sociologiei. Se prea poate să fi fost vorba de o idee care a venit firesc cândva la începutul anilor 1960, pe fondul unor discuții din ce în ce mai concrete, referitoare la o asemenea posibilitate. Ideea, căci se poate să nu fi fost nimic mai mult într-o primă fază – ar fi evoluat apoi firesc, în cadrul unor discuții pe care Bugnariu le va purta cu diferite persoane. E interesant de observat, într-o primă fază, care erau personajele pe care Tudor Bugnariu le-a vizat ca viitori colaboratori în cadrul proiectului său – Traian Herseni, Henri H. Stahl și Gheorghe Vlădescu-Răcoasa. Apropierea dintre Bugnariu și Herseni – oricât de bizară ar părea, dacă ne gândim la trecutul *militant* al celor doi – este cât se poate de evidentă. Cei doi se frecventează, își fac vizite, discută și semnează împreună. Despre „implicarea” lui Henri H. Stahl și a lui Vlădescu-Răcoasa în cadrul acestui proiect aflăm dintr-o mărturie ulterioară a lui Stahl – care susținea că inițiativa lui Tudor Bugnariu nu era doar concretă și coerentă, dar și că cel din urmă „*avea o vedere mult mai clară și mai justă despre ce poate să fie sociologia într-un regim socialist*”⁴⁸. Ideea lui Tudor Bugnariu – cel puțin într-o primă fază – viza înființarea unui Centru de cercetări sociologice care să definească din punct de vedere metodologic aria cercetărilor sociologice, să ofere modele de studiu și să „dirijeze” cercetări sociologice întreprinse de alte instituții. La fel, Centrul ar fi avut și misiunea de a pregăti viitori specialiști, în cadrul unor programe de studii superioare, postuniversitare⁴⁹. Bugnariu își imagina acest Centru ca fiind compus din două secții, la conducerea cărora acesta îi agreea pe Herseni și pe Stahl, el urmând să asigure coordonarea activității din postura de director⁵⁰.

⁴⁷ Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR ...*, p. 412–413.

⁴⁸ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu H.H. Stahl (1985–1987)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 233.

⁴⁹ *Masă rotundă: cercetarea sociologică*, în *Contemporanul*, nr. 29 (979), 16 iulie 1965.

⁵⁰ Gheorghică Geană, *Tudor Bugnariu și libertatea interioară*, în Marin Diaconu, *op. cit.*, p. 124–129 (126).

O primă observație – destul de evidentă, de altfel – are în vedere curioasa apropiere dintre Bugnariu și trei importanți exponenți ai fostei Școli sociologice de la București, cu care Bugnariu nu avusese niciun fel de contacte în trecut. La fel de (ba poate chiar și mai) curioasă este relația dintre Bugnariu și Herseni, dacă ne gândim la trecutul *militant* al celor doi. Dacă Bugnariu fusese, așa cum am văzut, un adept convins și statornic al stângii și un adversar declarat al fascismului, Herseni avea un trecut destul de tulbure din acest punct de vedere, cochetând cu stânga (într-o primă fază) și sfârșind prin a se alătura dreptei extreme românești⁵¹. Pentru convingerile sale politice și pentru trecutul său legionar, Herseni a fost epurat în 1945 din postul de conferențiar al Universității din Cluj, și avea să fie arestat, inculpat și condamnat în 1951. A fost eliberat în 1956, ulterior fiindu-i permisă reintegrarea (treptată) în lumea științifică⁵². Nu știm astăzi cum se va fi realizat apropierea dintre cei doi. Dacă a fost o inițiativă a lui Herseni, nu e exclus ca acesta să fi încercat să profite de poziția pe care o ocupa Bugnariu. Ipoteza nu e tocmai fantezistă, dacă ne gândim și la apropierea și colaborarea lui Herseni cu un alt intelectual privilegiat al regimului – Mihail Ralea, împreună cu care publică un volum în 1962 (Herseni semnând cu un pseudonim). În același timp, ipoteza nu denotă neapărat un soi de lichelism din partea lui Herseni, ci mai degrabă doar pragmatism – dacă ne gândim la situația nu tocmai convenabilă a acestuia. Dacă va fi fost o inițiativă a lui Bugnariu, e foarte probabil ca acesta să-l fi apreciat într-atât pe Herseni, încât a trecut peste opțiunile politice din tinerețe ale acestuia.

Apropierea dintre Tudor Bugnariu și Școala sociologică de la București este și mai evidentă odată cu publicarea unui articol (alături de Traian Herseni), prilejuit de centenarul Universității din București, care încerca recuperarea tradiției cercetărilor sociologice de la Universitatea din București⁵³. În cuprinsul textului respectiv, după ce fac o trecere în revistă a istoriei predării disciplinei la Universitate, cei doi autori glosează amplu pe marginea activității Școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti, catalogată ca „idealistă”, iar concepția lui sociologică ca fiind „neștiințifică și depășită”. Totuși, cei doi autori cred că „cercetările monografice inițiate de el merită atenția noastră și sub raportul actualității”. Textul consemnează și destule informații inexacte, iar altele de-a dreptul false, într-o încercare de a atesta o legătură *organică* între tradiția Școlii și evoluția ei de după 1948. Dimitrie Gusti este *recuperat* printr-o distorsiune grosolană: „după 23 august 1944 [...] este ales în funcția de președinte al

⁵¹ Lucian Boia, *Capcanele istoriei...*, p. 42, 87, 104, 144, 159.

⁵² Ștefan Costea (coord.), *Sociologi români...*, p. 249–253; Septimiu Chelcea, „Traian Herseni – clasic al psihosociologiei românești”, în *Sociologie românească*, vol. V, nr. 4/2007, p. 5–12; Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Editura Curtea Veche, 2012, p. 270–282; Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar H, I, J, K, L*, București, Editura Mașina de scris, 2003, p. 49.

⁵³ Tudor Bugnariu, Traian Herseni, *Școala Sociologică de la București*, în „Contemporanul”, nr. 42 (940), 16 octombrie 1964.

Academiei” (o informație inexactă), și prezentat în mod tendențios ca unul dintre personajele care au sprijinit regimul instalat după 6 martie 1945: „documentele din acel timp [...] arată aderarea fără rezerve a Școlii sociologice din București, în frunte cu șeful ei, încă din 1945, la regimul democrat-popular”. Dincolo de aceste câteva detalii – importante, dar care nu țin în mod expres de scopul discuției noastre –, rămâne „miza” acestui articol programatic, exprimată în final, aproape fără echivoc: „Este important de arătat azi, la douăzeci de ani de la Eliberarea patriei noastre de sub jugul fascist, că cea mai cunoscută și mai cuprinzătoare mișcare sociologică românească din acea perioadă, Școala Sociologică de la București, care a pornit de la o poziție teoretică idealistă, antrenată fiind într-o vastă cercetare a realității sociale de la noi, a evoluat pe nesimțite, dar neîncetat, spre o astfel de viziune în știința despre societate care i-a permis să adere, fără rezerve ideologice și fără ancorare sentimentală în trecut, la revoluția socialistă din patria noastră. Însușindu-și treptat marxism-leninismul, revizuiindu-și metodele și tehnicile de cercetare, majoritatea membrilor Școlii sociologice de la București și-au adus contribuția la o seamă de cercetări sociologice concrete, realizate din 1948 încoace. (...) Așadar, prin evoluția sa, Școala Sociologică de la București nu reprezintă numai o poziție idealistă, de domeniul trecutului, ci și o poziție științifică nouă, actuală, în spiritul orânduirii noastre socialiste, care, însușindu-și metodologia marxistă, folosește critic și autocritic o îndelungată experiență de teren”⁵⁴.

Ar fi puține lucruri de adăugat dincolo de/pe marginea citatului de mai sus. Lăsând la o parte distorsiunile stridente ale excursului celor doi, care rescriu într-o manieră tendențioasă evoluția postbelică a Școlii gustiene, e importantă de subliniat ideea (pe care cei doi o văd cumva ca o necesitate) de a racorda cercetarea sociologică românească unei tradiții. Mai mult decât atât, se observă lesne și dorința/necesitatea (aproape stringentă) ca această tradiție să fie autohtonă – o intenție care ar da astfel un soi de legitimitate demersurilor prezente. Desigur, textul lui Bugnariu și Herseni – care nu amintește nimic despre stigmatul pe care noul regim avea să-l pună asupra sociologiei, așa cum nu amintește nimic nici despre represiunea asupra unora dintre membrii marcantă ai Școlii – poate fi interpretat și din perspectiva unei încercări de reabilitare/recuperare nu neapărat a Școlii gustiene în general, ci mai degrabă a unora dintre exponenții acesteia, care, în epoca postbelică vor fi fost nevoiți să accepte diferite reconversii profesionale.

O a doua observație importantă se referă la *dimensiunea reinstituționalizării* – așa cum reiese din proiectul lui Bugnariu. Dacă avem în vedere teza lui Michael Voříšek, care definește disciplina științifică drept o *unitate* ale cărei scopuri converg către domenii precum învățământ și cercetare, încadrarea într-o organizație profesională, *unitate* care este integrată în sistemele sociale ale unei societăți moderne, și care este reunită de un discurs propriu disciplinei, cât și cei cinci

⁵⁴ *Ibidem*.

indicatori care, în opinia lui Voříšek, definesc în termeni generali instituționalizarea (cercetare, predare/învățământ, organizație profesională, existența unui discurs științific și titulatura propriu-zisă)⁵⁵, putem lesne observa că proiectul lui Bugnariu viza doar o instituționalizare parțială (sau preliminară) a sociologiei. Mai exact, acoperea doar o parte din cerințele minime care ar fi permis disciplinei să se individualizeze în cadrul câmpului academic și științific. Proiectul lui Bugnariu nu va fi vizat (din perspectiva informațiilor disponibile nouă astăzi) reluarea învățământului sociologic și nu ar fi avut în vedere posibilitatea editării unei (sau a mai multora) publicații de profil care să confere legitimitate discursului științific al disciplinei. Însă nu acestea vor fi cauzele pentru care proiectul său a eșuat.

UN PROIECT EȘUAT

La începutul lunii iunie 1965, Tudor Bugnariu – trist și agasat de avalanșa evenimentelor din ultima vreme – pășea alături de un prieten într-o plimbare pe străzile Bucureștiului toropit de căldură. Detaliile discuției dintre cei doi au fost consemnate ulterior cu conștiinciozitate de către colonelul de *Securitate* A. Olimpiu, pe baza informațiilor furnizate de respectivul prieten, nimeni altul decât agentul „I. Dragomir”⁵⁶: „referindu-se la faptul că, la Institutul de Sociologie recent creat, n-a fost numit Tudor Bugnariu, așa cum se așteptase și-i spusese sursei mai demult, sursa l-a întrebat ce s-a întâmplat. Bugnariu a răspuns că în jurul acestui institut au fost multe discuții, s-au evidențiat multe interese și din partea Inst[itutului] de filosofie, care îi este – personal – ostil. Apoi au existat și divergențe de opinii privind rosturile unui institut de sociologie. Bugnariu vedea acest institut ca un organ de cercetare, pe când profilul care i-a fost acordat este acela unui institut de propagandă. Aceste două funcții ar fi trebuit conexe. Așa cum s-a profilat, institutul nu mai este interesant din punct de vedere științific. El a încercat să convingă, fără succes. Dar, astăzi, nu mai ignoră – ceea ce a ignorat în trecut – faptul că adeseori e nevoie să te mai și resemnezi și să aștepți până ce unele greșeli devin atât de evidente încât trebuie neapărat îndreptate. Așa se va întâmpla și cu Institutul de Sociologie”⁵⁷.

Necazurile lui Tudor Bugnariu nu erau, în iunie 1965, nici pe departe încheiate. Iar faptul că fusese „sărit” când se aprobase schema Centrului de cercetări sociologice, înființat în subordinea Academiei RSR⁵⁸, avea să devină un

⁵⁵ Michael Voříšek, *art. cit.*, p. 85–113.

⁵⁶ Prin decizia nr. 115/28.10.2003, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității a stabilit „identitatea informatorului cu nume conspirativ «I. Dragomir» în persoana numitului Raul Șorban, născut la 04.09.1912, în Dej, fiul lui Gheorghe și Elena”, vezi: Dorli Blaga, *Tatăl meu, Lucian Blaga*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 249–250, n. 1.

⁵⁷ „Notă” (16 iunie 1965), Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare: ACNSAS), fond *Informativ*, dosar 124, vol. I, f. 75–77.

⁵⁸ Jiri Kolaja, „Sociology in Romania”, în „The American Sociologist”, vol. 3, nr. 3 (august 1968), p. 241–243.

amănunt. Ceea ce este însă mai important de subliniat în legătură cu poziția lui Bugnariu este faptul că acesta părea să nu fie încă conștient de faptul că, în realitate, pierduse deja partida.

Există mai multe explicații pentru care proiectul lui Tudor Bugnariu a eșuat. Pe de o parte, trebuie avute în vedere greșelile tactice ale acestuia. În ciuda poziției sale în câmpul academic – care îi conferea legitimitate în perspectiva unui demers de acest gen –, Tudor Bugnariu a părut să ignore în permanență importanța factorului deciziei politice, care era, în realitate, singura instanță care putea decide în astfel de chestiuni. Prietenia cu Ilie Murgulescu (despre care am mai amintit), un personaj care ocupa funcții-cheie în implementarea proiectului imaginat de Bugnariu, nu a fost, se pare, de ajuns. De altfel, Ilie Murgulescu se va dovedi a fi, în cele din urmă, mai degrabă o piedică în cadrul proiectului instrumentat de Bugnariu. Din dorința de a nu supăra pe cineva de la „secție” (Comitetul Central) cu propuneri care nu i-ar aduce decât critici, Murgulescu ar fi preferat să tergiverseze chestiunea vreme de aproape un an de zile⁵⁹. Dincolo de aceasta, Bugnariu nu avea, în realitate, pârgii care să îi permită să „tragă sfori” la nivel înalt. O altă greșală tactică a lui Bugnariu îi are în vedere pe colaboratorii pe care acesta și-i apropiase în vederea demarării proiectului său. Nefiind persoane influente – și nu doar din punct de vedere politic, ci chiar în cadrul câmpului academic –, Traian Herseni sau Henri Stahl nu puteau să îl ajute pe Bugnariu decât pe tărâm științific. În perspectiva demersului său, cei doi păreau a fi, mai degrabă – și oricât de cinic ar suna acest lucru –, un *balast*. Trecutul politic al lui Herseni nu fusese dat uitării, cu toate că regimul îi permisesse o treptată reabilitare, în timp ce Stahl fusese întrucâtva (deja) „scos la pensie”. A contat, în cadrul acestei ecuații a eșecului, și faptul că Tudor Bugnariu avea foarte puțini susținători și înfinit mai mulți dușmani printre cadrele Facultății de Filosofie – așa cum evenimentele ulterioare, despre care vom discuta, aveau să demonstreze. Nu în ultimul rând, a contat enorm și faptul că Tudor Bugnariu nu a fost niciodată un *conformist*, ba chiar din contră. Astfel, acesta nu a înțeles (sau a ales să nu o facă) că uneori e nevoie de anumite compromisuri pentru atingerea unui scop. Revelatoare din această perspectivă este convingerea sa că, în cele din urmă, „adevărul va învinge”, exprimată într-o discuție cu Radu Stoichiță în februarie 1966 – detaliu transcris cu scrupulozitate de către un ofițer al poliției politice⁶⁰.

O altă explicație pentru nereușita demersului lui Tudor Bugnariu are în vedere alte demersuri paralele, similare cu al său și care, deși poate nu aveau integritatea științifică a proiectului imaginat de Bugnariu, se bucurau de un sprijin concret din partea unora dintre decidenții politici. Tudor Bugnariu părea conștient de posibilitatea de a nu-și materializa proiectul, încă din ianuarie 1965, când, în cadrul unei discuții, ar fi recunoscut că nu mai este atât de sigur de numirea sa în funcția de director al Centrului de sociologie ce urma să se înființeze, întrucât

⁵⁹ „Notă” (25 ianuarie 1965), ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 124, vol. I, f. 104–105.

⁶⁰ „Notă” (22 februarie 1966), *ibidem*, f. 39.

lucrurile fuseseră trăgănite pentru mai bine de un an, ceea ce a dus la apariția unor contra-candidaturi⁶¹. Unul dintre aceste proiecte a fost cel *instrumentat* de Ion Drăgan – la acea vreme conferențiar la Catedra de științe sociale a Institutului de Medicină și Farmacie București. Prototip al „omului nou”, Drăgan avea o carte de vizită ireproșabilă, cumulând funcții atât în plan academic, cât și pe linie de stat (chiar dacă mărunte). Născut în 1931, Ion Drăgan era absolvent al Facultății de Filosofie a Universității din București (1951–1955). În timpul facultății a devenit membru al Uniunii Tineretului Muncitoresc, devenind secretar al organizației UTM corespunzătoare anului său de studii. După absolvirea facultății, a fost încadrat preparator, iar apoi asistent la Catedra de materialism dialectic și istoric (1955–1957). În aceeași perioadă, a lucrat cu jumătate de normă și ca redactor la Secția de propagandă a Radiodifuziunii Române. Din 1957 a fost transferat la Catedra de științe sociale a Institutului de Medicină și Farmacie București, unde a fost lector (1957–1964) și conferențiar (1964–1966). Dincolo de activitatea didactică, Drăgan a ocupat funcții și în aparatul de partid și de stat: cinci ani a fost inspector în cadrul Direcției predării științelor sociale din cadrul Ministerului Învățământului, iar vreme de patru ani a fost redactor-șef adjunct al revistei „Contemporanul” – publicație importantă a perioadei, care dădea „tonul” noilor tendințe din domenii ca: literatură, teatru, film, arte plastice, științe. Nu în ultimul rând, Drăgan devine și membru al PMR în 1959⁶².

Nu știm precis filiera pe care Ion Drăgan și-a câștigat influența care i-a permis să joace un rol atât de important în cadrul discuțiilor referitoare la reinstituționalizarea sociologiei. Un lucru e cert însă, și anume că Ion Drăgan este cel însărcinat cu organizarea unei discuții ample pe marginea acestui subiect în primăvara anului 1965, o dezbateră publică/masă rotundă prilejuită de discutarea proiectelor de Directive ale Congresului al IV-lea al PMR (care avea să devină al IX-lea al PCR)⁶³. La dezbateră respectivă au participat: Mircea Biji (director general al Direcției Centrale de Statistică), Tudor Bugnariu (decanul Facultății de Filosofie a Universității din București), N.N. Constantinescu (șeful catedrei de economie politică, Institutul de Studii Economice „V.I. Lenin”), Petre Năvodaru (director general adjunct, Direcția Centrală de Statistică), Henri H. Stahl, Traian Herseni (cercetător, Institutul de Psihologie al Academiei RPR), Ghe. Dumitrescu, Stan Bortnovski (arhitect), M. Vasilescu (director, Direcția Centrală de Statistică), Mihail Cernea (candidat în științe filosofice, cercetător, Institutul de filosofie al Academiei RPR), Ion Matei (șef sector, Institutul de Igienă și Sănătate Publică), V.V. Caramelia (șef sector, Centrul de Antropologie al Academiei RPR), Alex Pescaru (candidat în științe, director al Serviciului Medical, Fabrica de confecții și tricotate, București), Ion Bulborea (conferențiar universitar, Facultatea de Filosofie a Universității din București), și Ion Iordăchel (asistent universitar, Facultatea de

⁶¹ „Notă” (25 ianuarie 1965), *ibidem*, f. 104–105.

⁶² ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar D/728 (Ion Drăgan), *passim*.

⁶³ *Cercetarea sociologică – masă rotundă*, în „Contemporanul”, nr. 29 (979), 16 iulie 1965.

Filosofie a Universității din București). Dezbaterile au avut în vedere trei chestiuni majore: „*investigațiile sociale de teren*” – asupra cărora s-a insistat din perspectiva a ceea ce s-a realizat și modalității de îmbunătățire a acestei metode/practici; „*eficiența cercetării nemijlocite a calităților sociale pentru practica edificării socialismului*”; și „*perspectivele dezvoltării investigațiilor sociale în lumina proiectelor de Directive ale Congresului al IV-lea al PMR*”. În urma discuțiilor din cadrul acestei mese rotunde au fost făcute câteva propuneri foarte interesante, care aveau să își găsească materializarea în viitorul imediat. Pe de o parte, dezbaterile au relevat „*importanța deosebită a investigațiilor sociale de teren pentru sporirea aportului științei în realizarea obiectivelor și sarcinilor privind dezvoltarea economică și social-culturală a țării*”, drept care s-a hotărât să se facă o propunere în legătură cu „*necesitatea dezvoltării investigațiilor sociale, a cercetărilor de teren, a studiilor de opinie publică*”. În plan mai concret, s-a hotărât necesitatea „*asigurării unui nivel științific corespunzător acestor cercetări*” prin înființarea unui „*Centru de cercetări sociologice care să-și înceapă cât mai curând activitatea*”. La fel de importantă a fost și hotărârea referitoare la înființarea unei Secții de Sociologie la Facultatea de Filosofie a Universității din București „*pentru pregătirea cadrelor necesare*”, cât și ideea „*inițierii studenților de la alte institute și facultăți în investigațiile de teren*”⁶⁴. În legătură cu aceste *concluzii* ale dezbaterii organizate de Drăgan, e important de precizat că ele nu erau decât niște propuneri ce urmau a fi înaintate către decidenții din cadrul aparatului de partid. Materializarea lor imediată – importanța sociologiei avea să fie legitimată printr-o mențiune explicită a lui Nicolae Ceaușescu, într-un discurs din decembrie 1965⁶⁵, Centrul de cercetări sociologice din subordinea Academiei a fost înființat în vara aceluiași an, în timp ce Secția de sociologie de la Universitatea din București a început să funcționeze în cadrul Facultății de Filosofie chiar de anul următor⁶⁶ –, ne demonstrează faptul că inițiativa lui Ion Drăgan nu era una oarecare, ci un proiect cu un puternic sprijin din partea regimului.

Revenind la chestiunea proiectului nematerializat al lui Tudor Bugnariu, trebuie să mai aducem în discuție o ultimă explicație – care ne edifică în privința modalității prin care acesta a sfârșit prin a nu avea niciun soi de legătură și niciun fel de implicare în cadrul sociologiei repuse în drepturi. În vara anului 1965, chiar dacă eșuase în tentativa sa de a coordona/controla activitatea institutului/centrului de sociologie, Tudor Bugnariu păstra un avantaj important – era decan al Facultății

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică*, în: Nicolae Ceaușescu, *Știința, învățământul, cultura în procesul formării societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, 1976, p. 31.

⁶⁶ Virgil Constantinescu, Pompiliu Grigorescu, „The Bucharest University's Sociological Activity in the Realm of Education and Scientific Research”, în „The Romanian Journal of Sociology”, nr. VI, 1970, p. 25–31; Andrei Stănoiu, Ion Mihăilescu, „Catedra de sociologie a Universității București”, în „Viitorul Social”, I (1972), nr. 3, p. 1004–1010.

de Filosofie în cadrul căreia urma să fie înființată o Secție de sociologie. Doar că neșansa avea să îl priveze pe Bugnariu chiar și de această minimă retribuție. Vechile sale probleme, legate de atitudinea sa critică față de unele dintre politicile și (chiar) linia partidului, se acutizează începând cu 1964, într-un context cât se poate de nefavorabil. De parcă întreg universul se întorsese împotriva lui. Spirit rațional și critic, adesea reticent față de unele decizii și/sau politici ale regimului, neînțelegând că părerile proprii pot fi adesea percepute drept atitudini nu doar neconforme, ci de-a dreptul „reacționare”, Tudor Bugnariu a mai avut și neșansa de a se înconjura de falși prieteni. Astfel, opiniile sale – mai ales cele care erau considerate a nu fi „pe linie” –, ajung într-un târziu și în atenția Securității sub forma unor denunțuri. După o anchetă preliminară, poliția politică a decis, în toamna anului 1964, deschiderea unui dosar de urmărire informativă care-l avea ca obiect pe Bugnariu. Ancheta Securității a fost demarată întrucât „*sus-numitul a fost semnalat în repetate rânduri de agentura organelor noastre că în contactele profesionale avute de agenți cu el, în discuțiile ce le poartă se situează pe poziții potrivnice liniei partidului nostru*”⁶⁷. Prin felul lui de-a fi, Tudor Bugnariu deranjase. Mulți dintre colegii lui de la facultate nu îl aveau la inimă, tocmai pentru că nu-i plăceau nici compromisurile și nici conformismul – „*îi umblă gura pretutindeni și critică pe toată lumea*”, avea să declare cu năduf Tiberiu Bogdan în cadrul unei discuții din februarie 1965 care îl avea ca subiect pe Bugnariu⁶⁸. În acest context, destui dintre colegii de la facultate anticipau (și chiar așteptau) debarcarea lui din funcția de decan.

Cam în aceeași perioadă, Tudor Bugnariu s-a văzut implicat (cu sau fără voia sa) și în disputele din cadrul Facultății de Filosofie, alimentate de anumite nemulțumiri și reacții din partea unora dintre studenți – ce ajung, la rândul lor, în atenția Securității. Față de aceste „activități dușmănoase” ale unor studenți, Securitatea a demarat o anchetă ce aducea aminte de vremurile negre ale stalinismului. Siderat de abuzurile Securității, Tudor Bugnariu s-a solidarizat cu studenții – le-a luat apărarea, le-a spus explicit că îi va susține și i-a îndemnat să reziste în fața acțiunilor reprobabile ale anchetatorilor. „Decontul” pentru îndrăzneala sa îl va plăti în toamnă, când, în urma unei ședințe sinistre organizate de comitetul de partid al Centrului Universitar București, Tudor Bugnariu a fost sancționat pe linie de partid, fiind destituit ulterior din funcția de decan al Facultății de Filosofie⁶⁹.

⁶⁷ „Notă raport” (octombrie 1964), prin care se solicită trimiterea unei cereri către Comitetul de partid al Centrului Universitar București, care să aprobe începerea urmăririi informative a lui Tudor Bugnariu, ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 124, vol. I, f. 20–21.

⁶⁸ „Notă” (16 februarie 1965), *ibidem*, f. 92–93.

⁶⁹ Detalii despre evenimentele din toamna anului 1965 de la Facultatea de Filosofie: Dorli Blaga, *op. cit.*, capitolul „Tudor Bugnariu și trădarea prietenilor în sistemele totalitare”, p. 229–258; Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 441–445.

CONCLUZII

Într-o însemnare din iunie 1967, Tudor Bugnariu făcea câteva remarci legate de evenimentele din toamna anului 1965, care au provocat sancționarea sa pe linie de partid și înlăturarea din funcția de decan al Facultății de Filosofie: „*cei mai mulți care au protestat împotriva înscenării din '65 n-au fost din catedra pe care o conduc: Florica Neagoe și Iosif Cernea de la Catedra de istoria filosofiei, Radu Florian și Ileana Ioanid de la socialism științific etc. [...] Firește, astăzi împlinind 58 de ani, nu mă pot lăuda cu realizări deosebite. Dar, cel puțin, am rămas credincios legământului pe care l-am făcut la primirea mea în partid, de a nu sacrifica convingerile mele comuniste de dragul unor conjuncturi politice, care mi-ar aduce beneficii, trădându-le*”⁷⁰. Mărturisirea francă a lui Tudor Bugnariu din vara anului 1967 ne sugerează într-o manieră destul de evidentă cum, și mai ales de ce, a eşuat proiectul lui. Ba mai mult, ne permite să înțelegem și de ce a sfârșit prin a se delimita aproape în totalitate de sociologia reinstituționalizată, refuzând colaborarea cu anumite personaje despre care credea că vor fi jucat un rol important în marginalizarea sa. Pe Constantin Nicuță⁷¹ – cel care avea să îi ia locul în funcția de decan al Facultății de Sociologie, devenind și șeful Catedrei de istoria sociologiei – Bugnariu îl detesta. Pe seama acestuia Bugnariu pune „uneltirile mârșave” care provocaseră sancționarea sa din toamna anului 1965⁷². Foarte multă simpatie nu avea nici pentru (unii dintre) colegii săi mai tineri – despre care spunea că bravează ca „oameni de tip nou” în timp ce aruncă cu noroi în „oamenii care și-au riscat viața pentru întronarea vieții de azi”⁷³; referința avea în vedere lipsa de scrupule a unora dintre colegii săi tineri de la facultate, care nu avuseseră nicio rețineră în a lua poziții dure împotriva lui, poate și numai de dragul formalismului.

⁷⁰ Dorli Blaga, *op. cit.*, p. 257–258.

⁷¹ Constantin (Costache) Nicuță (n. 8 septembrie, 1906, Pașcani – d. 1991, București). Studii liceale la Suceava (1919–1927), iar mai apoi studii universitare la Iași, la Facultatea de Litere și Filosofie și la Facultatea de Drept (1928–1932). A fost profesor la Liceul Militar din Cernăuți, apoi la Iași (1935–6). A devenit apoi asistent la Catedra de sociologie și etică condusă de Petre Andrei (1936–7). În perioada 1937–9 a fost bursier în Franța, unde s-a specializat în domeniile sociologiei și filosofiei. Datorită opțiunilor lui politice de stânga, a fost eliminat de la Universitatea din Iași. A obținut un doctorat în filosofie cu teza *Teoria cunoașterii sociale în opera lui M. Weber* (1945). Ulterior, a predat cursuri de materialism dialectic și istoric la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași (1945). După 1948 s-a stabilit la București unde a ocupat funcția de secretar general al Institutului de Studii Româno-Sovietice. Din 1951 a fost profesor, apoi șef de catedră și prorector al Școlii Superioare de Științe Sociale „A.A. Jdanov”. Între 1956 și 1958 a fost adjunct al Ministrului Învățământului. În 1958 a fost ambasador al României la Viena. În 1959 a fost membru al delegației României la O.N.U., iar în perioada 1960–3 a fost ambasadorul României la Paris. Din 1966 a fost șef al catedrei de Istoria doctrinelor sociologice și politice a Facultății de Filosofie, decan (1965–1968) și șef al catedrei de sociologie (1972–4). În 1970 a fost ales membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice și vice-președinte al secției de sociologie. Ștefan Costea (coord.), *Sociologi români. Mică enciclopedie*, București, Editura Expert, 2001, p. 342–343.

⁷² „Notă” (30 noiembrie 1965), ACNSAS, fond *Informativ*, dosar 124, vol. I, f. 47–49.

⁷³ „Notă” (22 februarie 1966), *Ibidem*, f. 39.

În iunie 1967, sociologia românească se înscriesese deja pe un *trend* de dezvoltare impresionant. Pe lângă Secția de sociologie de la Facultatea de Filosofie a Universității din București, aveau să fie înființate secții similare și la universitățile din Cluj-Napoca sau Iași. La fel, rețeaua de institute de cercetare cu preocupări în sfera sociologiei avea să se dezvolte și diversifice. Povestea de succes a sociologiei românești reînstituționalizate nu va dura însă mai mult de un deceniu – regimul care făcuse posibilă repunerea sa în drepturi ca disciplină academică fiind cel care avea să dispună o nouă marginalizare către sfârșitul anilor 1970.

BIBLIOGRAFIE

Arhive

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS) Fond *Informativ*, dosar 124.
 Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC).
 Fond CC al PCR – *Cancelarie*, dosar 172/1956.
 Fond CC al PCR – *Colegiul Central de Partid*, dosar B/3124 (Tudor Bugnariu).
 Fond CC al PCR – *Secția Cadre*, dosar D/728 (Ion Drăgan).
 Fond CC al PCR – *Secția Propagandă și Agitație*, dosar 9/1963.
 Fond *Consiliul de Miniștri – Cabinet Atanase Joja*, dosar 15/1959.
 Fond *Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul din ilegalitate care au încetat din viață* (Fond 53), dosar B/264 (Tudor Bugnariu), vol. I–IV.
 Fond *Dosare personale ale luptătorilor antifasciști întocmite de Ministerul de Interne* (Fond 95), dosar 53 (Tudor Bugnariu), dosar 53/2558 (Tudor Bugnariu), dosar 53/3677 (Tudor Bugnariu).
 Arhiva Universității din București (AUB).
 Fond *Direcția Resurse Umane – Dosare de cadre*, dosar B/516 (Tudor Bugnariu).

Periodice

„Contemporanul” [1959–1965].
 „Sociologie românească” [2007].
 „The Romanian Journal of Sociology” [1962–1970].
 „Viitorul social” [1972].

Dicționare, enciclopedii

COSTEA, ȘTEFAN (coord.), *Sociologi români. Mică enciclopedie*, București, Editura Expert, 2001.
 DOBRE, FLORICA (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R., 1945–1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004.
 ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN (coord.), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

Cărți și articole

BLAGA, DORLI, *Tatăl meu, Lucian Blaga*, București, Editura Humanitas, 2012.
 BOIA, LUCIAN, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Editura Humanitas, 2012.

- BOSOMITU, ȘTEFAN, „*Becoming in the Age of Proletariat*”. *The Identity Dilemmas of a Communist Intellectual throughout Autobiographical Texts. Case study: Tudor Bugnariu*, în *History of Communism in Europe*, vol. V (2014), Zeta Books, 2015.
- BOSOMITU, ȘTEFAN, *In the Age of „Misery”. The Romanian Sociology during the Communist Regime (1948–1977)*, în *New Europe College. Ștefan Odobleja Program, Yearbook 2011–2012*, p. 43–82.
- BOSOMITU, ȘTEFAN, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Editura Humanitas, 2014.
- BOSOMITU, ȘTEFAN, *Notes and Remarks on the (Re)Institutionalization of Sociology in Communist Romania in the 60s*, în *History of Communism in Europe*, vol. II, *Avatars of Intellectuals under Communism*, Zeta Books, Bucharest, 2011, p. 169–197.
- DIACONU, MARIN (ed.), *Tudor Bugnariu. Profesorul militant*, Sibiu, Editura Techno Media, 2013.
- FORREST KEEN, MIKE; MUCHA, JANUSZ (editori), *Eastern Europe in Transformation. The Impact on Sociology*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 1994.
- IANOȘI, ION, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași Editura Polirom, 2012.
- KOLAJA, JIRI, „Sociology in Romania”, în „The American Sociologist”, vol. 3, nr. 3 (august 1968), p. 241–243.
- ROSTĂS, ZOLTÁN, *Monografia ca utopie. Interviu cu H.H. Stahl (1985–1987)*, București, Editura Paideia, 1999.
- VOŘÍŠEK, MICHAEL, „<Antagonist, Type, or Deviation?>. A Comparative View on Sociology in Post-War Soviet Europe”, în: „Revue d'Histoire des Sciences Humaines”, 2008/1, no. 18, p. 85–113.

ROMÂNIA INTERBELICĂ – NOI EVALUĂRI

EMANUEL COPILAȘ*

ABSTRACT

INTERWAR ROMANIA: NEW ASSESSMENTS

Ionuț Butoi's book represents an exciting and innovative contribution to the social, intellectual and political history of the interwar period. The extended commentary I have written with reference to this work, cluttered in several places with some constructively oriented critical remarks, pinpoints the relatively unusual character of the book within the contemporary literature regarding this topic, a literature where the interwar period is still praised and made the prey of ideology, on the basis of some shallow prejudices.

Keywords: interwar period, populism, nationalism, authoritarianism, peasantry.

Cartea lui Ionuț Butoi (*Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, București, Editura Eikon, 2015) mi-a prilejuit o nesperată bucurie. Deși expresia pare clișeistică, ea este perfect adecvată, în primul rând pentru că mi-a clarificat măcar o parte din numeroasele lacune și prejudecăți pe care le aveam despre interbelicul românesc și, în al doilea rând, pentru că, deși este o lucrare tributară unei viziuni

conservatoare, opțiune ideologică pe care nu o împărtășesc, aduce în prim-plan metode analitice prea puțin sau deloc utilizate la noi, cum ar fi aceea a microistoriei. Această disciplină pune judicios în context național și internațional diferitele curente, tendințe, personalități și categorii sociale ale interbelicului și, nu în ultimul rând, oferă noi și bogate deschideri asupra unei etape a trecutului recent pe care ne-am obișnuit fie să o privim în mod unilateral, reducăționist ori să o

* The Faculty of Political Sciences, Philosophy and Communication Sciences, the University of the West, Timișoara, Romania; e-mail: emanuel.copila@e-uvt.ro.

considerăm mai omogenă decât era de fapt, fie să o situăm aprioric ca fiind perfect încadrată în tendințele ideologice ale vremii, uitând să operăm atât de necesarele conexiuni dintre ideile și grupurile sociale ale anilor 1920–1930, acestea alcătuind un ansamblu mult mai divers și mai dinamic decât s-ar părea.

Inițiativa lui Butoi de a analiza radicalizarea tineretului interbelic în culori autohtoniste, naționalist-integrale și fasciste, trecând dincolo de facielele și, în același timp, superficialele explicații de ordin cultural, reprezintă cu siguranță unul din punctele tari ale cărții. Autorul explică persuasiv modul în care criza economică a anilor 1930 s-a repercutat la nivel instituțional asupra statului român, obligându-l să reducă drastic numărul de posturi din administrație și din educație și să lase, astfel, pe drumuri absolvenții de studii universitare, al căror număr crescuse masiv după Primul Război Mondial din mai multe motive: economice (împroprietărirea țăranilor, care a făcut posibilă o anumită creștere a numărului de studenți proveniți din mediul rural, chiar dacă nesemnificativă prin raportarea la întregul număr al studenților); politice (acordarea dreptului de vot universal, dar numai pentru bărbați – abia după 1944, în cu totul alte condiții, vor obține acest drept și femeile). În aceste condiții, universitățile au fost nevoite să-și deschidă porțile unui aflux tot mai mare de tineri, atrași de acest mediu, în ciuda burselor extrem de mici, a cursurilor vândute la prețuri prohibitive și a taxelor de studii exorbitante.

Nou-veniții în universități au început să dezvolte resentimente față de studenții evrei, de exemplu, provenind din familii integrate în mediul urban de generații, deci scutiți de privațiunile îndurate de ei. În aceste circumstanțe, în care statul se dovedea a fi tot mai neputincios și mai lipsit de inspirație, potențialul dinamic al tineretului universitar a început să fie canalizat înspre mișcări ortodoxiste și naționaliste chiar de către profesori universitari precum A.C. Cuza și, mai târziu, Nae Ionescu. Dar cel mai mare debușeu pentru nemulțumirile tinerilor studenți l-a reprezentat mișcarea legionară, ale cărei structuri organizatorice, funcționale și bine definite, cuplate cu apelul la glorificarea faptei, nu a vorbeii, păreau să ofere apartenența morală, socială și ideologică pe care societatea în ansamblul său nu o mai putea garanta, promițând, de asemenea, o nouă lume, pe măsura aspirațiilor tinerilor și, în același timp, în continuitate cu proiecția unui trecut mistic și spiritual al „patriei”.

Interbelicul este deci o perioadă de tranziție, plină de schimbări radicale, incertitudini și anxietăți. Fondul ideologic de dreapta pe care s-au grefat diferitele doctrine studențești nu numai că nu a apărut din senin, ca expresie a iraționalității funciare care ar fi circumscris în mod aproape inexplicabil interbelicul, ci are rădăcini mult mai adânci, anterioare acestei etape. Butoi argumentează convingător faptul că statul român modern a fost creat de marile puteri occidentale, în scopul încadrării sale într-un cordon sanitar geopolitic menit să joace un rol de pavăză împotriva expansiunii țariste, înlocuită, jumătate de secol mai târziu, cu cea bolșevică. Naționalismul autohton, contribuind direct la legitimarea și consolidarea statalității nou-dobândite, a fost impulsionat în mod direct din exterior, pe filieră

(geo)politică. Astfel, celebra dispută „autohtonism” *versus* „occidentalism” capătă noi valențe, ambele curente fiind de fapt tributare unor factori preponderent politici, de ordin extern.

Ar fi fost poate utilă și o trecere în revistă a factorilor culturali, cum ar fi romantismul german, de exemplu, care a constituit, în a doua jumătate a secolului XIX, principalul instrument al elitelor modernizatoare românești în edificarea unei mitologii naționale primordialiste, la rândul ei consonantă cu obiectivele instituționale legate de întărirea statului. De menționat și faptul că Butoi recuză, pe bună dreptate, și explicațiile simpliste care atribuie subdezvoltarea României dependenței structurale de capitalismul occidental, luând în calcul importanți factori interni care au potențat inutil, în cele din urmă, această relație de inevitabilă subordonare.

Discutând problema afluxului crescut de studenți în universități, în paralel cu transformările structurale ale societății în ansamblu, Butoi argumentează că este vorba de o senzație „de prăbușire a unei lumi vechi”, fapt care potențează atitudinile orientate împotriva dublului statu-quo: atât dinspre stânga, cât și, mai ales, dinspre dreapta. Termenii în care este descrisă această evoluție sunt însă poate mai puțin adecvați: „efectul războiului este un fenomen ce poate fi denumit drept «invadare» a spațiului public de către mase altădată absente din acest nivel al vieții cetății. O masificare care atinge toate dimensiunile societății (...), de la politică până în cultură și în modul în care se configura opinia publică” (p. 56–57). „Masificare” – iată un termen încărcat de elitism, utilizat, sub alte forme, și de comuniști („masele”, sau „masele largi populare”) și devenit, până la urmă, impropriu: dacă avem tendința să percepem o societate ca pe ceva static și relativ inert, atunci, într-adevăr, masificarea se manifestă periodic sub forma unor nou-veniți la putere sau în viața publică, care sunt, inevitabil și regretabil, în raport cu predecesorii lor, niște impostori sau, în cel mai bun caz, niște epigoni.

Dacă ne raportăm însă la societate ca la un proces, un mediu în permanență dinamic din toate punctele de vedere, nu mai putem vorbi de masificare, ci doar de transformări sociale inevitabile și indispensabile pentru funcționalitatea respectivei societăți, indiferent care categorie socială dă, la un moment dat, tonul acestor schimbări. Sunt de acord că lumea rurală are un cu totul alt tip de dinamică decât cea modernă; am înțeles acest lucru mult mai bine după ce am citit cartea de față, dar nu cred că putem considera această lume ca una imobilă, autarhică și funcționând exclusiv în baza propriilor reguli de organizare. Dimpotrivă, lumea rurală a fost supusă în permanență influențelor exterioare, care, până la un punct, au transformat-o, aceste influențe fiind, la rândul lor, încadrate sau, cel puțin, temperate de ea însăși. Chiar dacă dinamica modernizatoare a afectat într-o măsură considerabil mai mare modul de viață al satelor decât a făcut-o feudalismul, de exemplu, nu putem totuși considera că aceasta a distrus pur și simplu o lume stabilă, aproape perfectă, când, de fapt, nu a făcut decât să o transforme, conform unor ritmuri de dezvoltare proprii.

Unde îl putem zări pe Mircea Vulcănescu în acest desiş istorico-ideologic? Sociolog apropiat – prin intermediul Şcolii profesorului Gusti, un fel de alternativă, în epocă, la derivatele de extremă dreaptă din universităţi, instituţii şi nu numai – de lumea rurală, Vulcănescu a oferit analize consistente ale modului de organizare şi funcţionare a satelor româneşti, întâlnindu-se, pe multe alte paliere, în cadrul acestui demers, cu Henri H. Stahl, considerat de Butoi un gânditor socialist (mai degrabă, opinăm, un marxist nuanţat, dar asta e cu totul altă discuţie). Influenţat de Nae Ionescu, la care s-a raportat totuşi critic, de ortodoxismul revigorat şi actualizat al acestuia, pe care l-a preluat disociindu-se de antisemitismul ulterior al profesorului, Vulcănescu a contestat vehement şi, în acelaşi timp, pertinent maniera în care înţelegea statul român să se raporteze la ţărani: ca la o sursă de producţie a cerealelor ieftine, competitive pe plan extern şi aducătoare de venituri la buget pe plan intern.

Raportările seci, statistice, la lumea rurală, considerarea total inadecvată a ţăranului, într-un mediu tot mai permisiv din punct de vedere antreprenorial, drept un mic capitalist în devenire – toate acestea sunt atent şi minuţios deconstruite de Vulcănescu. La nedumeririle oficiale nejustificate, legate de menţinerea sau chiar de scăderea productivităţii agricole pe terenurile unor sate care primiseră tehnologie modernă, Vulcănescu răspunde prin a nega existenţa muncii pentru profit în mediul rural: el explică limpede că ţăranii produc pentru subzistenţă, iar nu pentru a face comerţ. Productivitatea lor se înscrie în sfera unor orizonturi simbolice, care, deşi puţin sau deloc inteligibile pentru observatorul extern, au totuşi o logică socială foarte bine conturată. Astfel, primind utilaje noi, ţăranii au preferat să-şi reducă timpul de lucru pentru a obţine aceeaşi producţie sau, uneori, chiar mai puţin decât atât, timpul astfel câştigat utilizându-l în alte scopuri lucrative.

Interesante şi corecte sunt şi observaţiile pe care le face Vulcănescu cu privire la relaţiile internaţionale din preajma celui de-al Doilea Război Mondial. Ele sunt integrate foarte bine de Ionuţ Butoi, alături de analizele sale sociologice în plan intern, în cadrul metodei microistoriei. Nesuprapunându-se unui demers biografic, microistoria îşi propune, dacă am înţeles bine, să reflecte transformările macrosociale la nivelul unei perspective micro, al unei biografii individuale reprezentative pentru respectiva epocă.

Criticând cu acrimie derivatele ideologice şi, ulterior, administrative ale legionarismului, Vulcănescu a fost o personalitate complexă, în care se recunosc, în diferite doze, tendinţele majore şi deseori contradictorii ale epocii. Cele mai mari contribuţii teoretice ale acestuia rezidă, probabil, în deconstruirea raportărilor insuficient de empatice (şi excesiv de empirice) la satul românesc, respectiv, în perceperea adecvată a interbelicului. Acesta era văzut ca un palimpsest alcătuit din mai multe lumi simultane, chiar dacă incompatibile, în care coexistau câteva lumi: una rurală, deloc arhaică, ci doar neînţeleasă adecvat, care s-ar fi putut constitui într-un excelent furnizor de produse alimentare pentru populaţia unui stat mai preocupat de satisfacerea intereselor marilor puteri internaţionale decât de cea a

nevoilor propriilor cetățeni, și o lume modernă, avansând sincopat, indiferentă la propriile consecințe; și, în sfârșit, o lume a diferitelor tendințe culturale și ideologice înclinate sensibil înspre dreapta palierului politic, între care se remarcă, evident, „tânăra generație”. Întocmai ca „Școala gustiană”, argumentează Butoi, tânăra generație avea o alcătuire fragmentată ideologic, deși nu în aceeași măsură ca prima, care putea include, concomitent, un Vulcănescu, naționalist-ortodoxist, preocupat de „dimensiunea românească a existenței”, și un marxist, Henri H. Stahl, ambii ajungând, pe filiere ideologice diferite, la concluzii similare, în ceea ce privește problemele satului și chiar ale societății românești în ansamblu.

Alunecarea aceasta înspre dreapta, care caracterizează, generic, interbelicul, cu toate nuanțele, diversitățile și relativizările subiacente, deși pusă în context, este însă analizată incomplet. Deși trimite la lucrarea clasică a lui Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Butoi nu analizează explicațiile lui Polanyi cu privire la fascism ca „reacție emoțională”, în cadrul unor societăți în curs de modernizare (industrializare), chiar dacă pe niveluri diferite. Iată caracteristicile identificate de Polanyi la societățile aflate în proces de fascizare: „răspândirea filosofiilor iraționaliste, estetica rasistă, demagogia anticapitalistă, concepții heterodoxe asupra monedei, criticarea sistemului de partide, discreditarea larg răspândită a «regimului» sau oricare altul ar fi fost numele atribuit configurației democratice existente”. Repet, toate acestea fiind subsumate unui fond emoțional anxios, unei atitudini mai degrabă reactive decât analitice¹. „Fascismul”, continuă Polanyi, „a fost înrădăcinat într-o societate de piață ce refuza să funcționeze. Prin urmare, el era mondial, general ca anvergură, universal ca aplicare; chestiunile au depășit sfera economică și au generat o transformare generală de un tip social distinct. Aceasta s-a extins în aproape orice domeniu al activității, fie el politic sau economic, cultural, filosofic, artistic sau religios. Și, până la un punct, ea s-a întrepătruns cu tendințe locale și punctuale”².

Socialismul, chiar și în forma sa bolșevică, în cele din urmă, a reprezentat o reacție mult mai cerebrală și mai rațională decât fascismul, în fața aceluiași set de probleme socio-economice. De ce radicalismul interbelic românesc a îmbrățișat forme specifice extremei drepte și nu (și) nuanțe socialiste, inclusiv nedemocratice, mai pronunțate și mai vizibile decât cele care totuși au existat? Ionuț Butoi pare că privilegiază tipul de răspuns al unui Ernst Nolte, de exemplu, pentru care ascensiunea europeană a fascismului interbelic a reprezentat o reacție directă la bolșevismul rusesc. La fel, conform lui Butoi, dreapta radicală din România anilor 1930 ar fi reprezentat un produs oarecum firesc, natural, al tăvălugului unei modernități abrupte și deseori incoerente, prăvălit asupra unei lumi rurale funcționale și autosuficiente.

¹ Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, traducere de Ciprian Șiulea, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2013.

² *Ibidem*, p. 370.

Apare însă aici un subtil și deseori nebănuț pericol. Da, fascismul a fost influențat, fără doar și poate, de ascensiunea bolșevismului, dar acesta reprezintă doar un element, printre altele (devastările și transformările produse de Primul Război Mondial, șomajul generalizat, mai ales al foștilor combatanți, care au dezvoltat o mistică a camaraderiei din timpul războiului, criza economică a anilor 1930, modernitatea disfuncțională, cercetată de Polanyi etc.), pentru elucidarea condițiilor sale de posibilitate. Și nici măcar cel mai important. Pe lângă că este inconsistent, un astfel de raționament ne situează funciarmente pe terenul epistemologic (dacă există așa ceva) al antisemitismului. De ce? Admițând că fascismul european interbelic a fost o reacție oarecum firească la adresa ascensiunii bolșevismului, o exacerbare naționalistă militarizată a unor societăți care se simțeau amenințate atât din interior, cât și din exterior, admitem de obicei și că bolșevismul, ideologia la care a reacționat fascismul, este una internaționalistă, pusă în practică mai ales de un popor lipsit de conștiință națională și care ar transforma tocmai acest nou tip de naționalism în propria conștiință națională globală: evreii. Fascismul, în varianta sa național-socialistă, a produs Holocaustul. Ecuația este simplă și, în același timp absurdă: fascismul ar fi, de fapt, opera evreilor bolșevici, care s-ar face, astfel, singuri răspunzători de catastrofa istorică abătută asupra propriului popor. Asta, fără a lua în calcul că bolșevismul nu a fost nici pe departe un fenomen politic specific evreiesc, deși a atras, din rațiuni intelectuale și istorice evidente, numeroși evrei. Sigur, în Uniunea Sovietică a anilor 1970 circulau teorii conspiraționiste, conform cărora evreii mai bogați ar fi complotat, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pentru uciderea evreilor mai săraci și pentru a pune astfel în scenă un comerț cu memoria hipertrofiată a victimelor – dar chiar și menționarea lor este cu totul superfluă.

Departa de mine intenția de a atribui tendințe antisemite latente demersului științific meritoriu al lui Ionuț Butoi, care, de altfel, identifică excelent unele surse ale puseurilor antisemite ale studenților români din perioada interbelică. Nu am făcut decât să atrag atenția asupra unor capcane epistemice care pot origina în tendința de a „naturaliza” în sens husserlian intrarea în scenă a dreptei radicale și în tratarea ușor anistorică, deși nuanțată a acesteia. Germania interbelică a avut o puternică mișcare de stânga, care a pierdut până la urmă în fața nazismului. Motivele sunt deja cunoscute, nu mai are rost să insist asupra lor. În România interbelică, o astfel de stângă a lipsit. Butoi explică, atent la detalii, faptul că România Mare, conținând minorități în proporție de aproximativ 30%, este un stat care încearcă să-și configureze o identitate națională în condiții de criză economică profundă. În consecință, ținând cont și de vecinătatea, îngrijorătoare pentru oficialități, a Uniunii Sovietice, al cărei model de dezvoltare alternativ putea deveni atractiv în aceste circumstanțe, diferitele forme de naționalism care și-au făcut apariția în acest context par mai degrabă de la sine înțelese. Totuși, lucrurile sunt mai complicate. Încadrarea legionarismului la capitolul fascism, o ideologie internațională, în esență, așa cum este de părere nu numai Polanyi, ci și, printre

alții, Hannah Arendt, legionarismul nefiind deci altceva, cu toate specificitățile sale care l-au transformat până la urmă într-un fascism endemic românesc – și echivalarea lui cu o formă de naționalism, contribuie la complicarea suplimentară a lucrurilor.

Nu pot fi de acord nici cu teza centrală a cărții, conform căreia „România «modernă» și nefuncțională a reușit doar să saboteze România tradițională ca lume social-culturală, fără a reuși să pună ceva în loc” (p. 305). Deși are perfectă dreptate atunci când demontează inconsistențele metodologice și ideologice prin care a fost abordată lumea rurală, fapt care a contribuit mai degrabă, distorsionând, la includerea forțată a acesteia în cadrul unor curente modernizatoare de diferite fakturi, genul acesta de explicație poate fi lesne universalizat și tocmai de aceea poate deveni neverosimil. În această optică, și postcomunismul poate fi, și este, adesea, considerat o distrugere de proporții apocaliptice a fostei societăți, care nu a ajuns niciodată să fie „multilateral dezvoltată”, dar care avea totuși propriile ei reguli de funcționare, alcătuind un univers social stabil. Sigur că putem privi lucrurile și din punctul de vedere al conservatorilor național-comuniști. Indiferent de faptul că o spun și ei, postcomunismul românesc a produs și continuă să producă abuzuri și nedreptăți, politice și sociale, enorme. La fel, societatea anilor 1950 i-a făcut pe mulți să regrete perioada interbelică, unde, în ciuda tuturor neajunsurilor, nivelul represiei politice și economice era incomparabil mai scăzut. Dar nu cred că putem extrage soluția problemelor actuale din trecut. Sigur că nu trebuie să neglijăm exemplele și învățămintele oferite de acesta, dar nici să uităm esențialul, și anume, că trecutul nu e niciodată trecut. Este, în diferite doze, politică, iar mizele acesteia sunt de obicei prezente și aproape întotdeauna prospective.

Nicio lume și nicio epocă din trecut nu au fost vreodată atât de stabile și de funcționale pe cât avem tendința să le considerăm uneori. Reformele agrare ale lui Alexandru Ioan Cuza, care au sfârșit prin a face țăranii încă mai vulnerabili în fața moșierilor, apariția arendașilor și consolidarea în mediul urban a oligarhiei modernizatoare boierești, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX (oligarhie care începea să se confunde tot mai mult cu burghezia aflată în ascensiune), Războiul de Independență – toate acestea au avut un impact direct și profund asupra existenței țăranilor. În ce măsură putem vorbi despre o lume rurală funcțională, când aceasta era deja în plină prefacere aproape cu un secol înaintea perioadei interbelice? Sigur, Butoi este mult mai nuanțat, situând în momentul revoluționar de la 1848 sursele modernității destabilizatoare în plan social. Chiar și așa, dacă în secolele anterioare satele țăărănești nu au fost supuse imixtiunilor atât de arbitrar ale politicului sub formă economică și ale economicului sub formă politică, este pentru că formele și necesitățile politice de atunci nu aveau la dispoziție mijloacele moderne de extragere a plusproducției, mult mai utile și mult mai eficiente. Deși sunt departe de a fi un perfect cunoscător al istoriei sociale și economice de dinaintea secolului XIX în spațiul românesc, îmi vine greu să cred că între elita politică, în curs de urbanizare, a aristocrației și țăranii exista o înțelegere tacită, o coexistență armonioasă și o reprezentare mutuală adecvată a intereselor și

priorităților celuilalt. Dimpotrivă, tocmai pentru că nu au putut obține mai mult sau au obținut chiar efecte adverse, sub forma războaielor țărănești, voievozii s-au mulțumit să găsească un *modus vivendi* cât de cât funcțional cu țăranii, mai ales că aceștia alcătuiau, într-un timp în care frecvența războaielor era mai numeroasă decât în prezent, grosul armatelor.

În sfârșit, dacă punem într-un excelent raport de continuitate interbelicului cu epoca anterioară, cea a sfârșitului de secol XIX, nu mai găsim aceeași dinamică analitică atunci când vine vorba de raportarea, fie ea și fugitivă, la perioada de după 1945. Clișeele despre interbelic, pe care Butoi le-a deconstruit atât de convingător, lasă loc altora, cum ar fi „teroarea istoriei”, manifestată după al Doilea Război Mondial în „forme macabre, concentraționare” (p. 302–303). Fără nicio intenție de problematizare, trebuie remarcat că aceste clișee sunt preluate în mod cu totul și cu totul necritic. Sigur că epoca Gheorghiu-Dej, în special „obsedantul deceniu” (1948–1958), a reprezentat un șoc politic și ideologic de proporții, dar, la scara istoriei politice a României moderne, cred că putem vorbi mai degrabă de o sincopă temporară decât de o ruptură radicală. Autoritarismul, incoerența administrativă și starea de tranziție permanentă care au reverberat, de la nivelul elitelor rareori capabile a gândi și acționa altfel decât pe termen scurt și în propriul avantaj, la nivelul societății ca întreg, jalonează întreaga noastră istorie de după 1859. În cadrul acestui proces, comunismul rămâne o etapă, având specificul său și formele sale represive perfecționate în raport cu epocile anterioare, dar, totuși, o etapă, iar nu un simplu accident istoric, impus cu forța din exterior³. Scrie Butoi: „Oamenii din interbelic nu trăiau într-un regim totalitar, însă percepeau deseori regimul drept unul tiranic și conștientizau foarte acut existența instrumentelor de supraveghere și represiune” (p. 153). Fără a intra într-o întreagă discuție despre inconsistențele conceptului de totalitarism, cred că rezultă fără echivoc, fie și numai din acest scurt citat, raportul de continuitate, mai degrabă decât acela de discontinuitate, în care trebuie plasat interbelicul, relativ la perioada comunistă.

In summa, cartea lui Butoi constituie o contribuție inovatoare și profundă la analiza interbelicului românesc. Faptul că este scrisă dintr-o perspectivă conservatoare asumată o face și mai valoroasă, în sensul că demolează clișeul conform căruia intelectualitatea conservatoare contemporană este reprezentată exclusiv de intelectualii publici reuniți în cadrul Grupului pentru Dialog Social, de exemplu, și de textele lor eseistice, insipide, sentențioase. Un clișeu căruia, recunosc, i-am căzut și eu victimă. Nu pot decât să-i mulțumesc lui Ionuț Butoi pentru că m-a făcut conștient de acest aspect și m-a ajutat să-l depășesc, așa cum am făcut-o și în privința stereotipurilor, măcar a unora, pe care le aveam față de interbelic.

³ Trimit aici la excelenta lucrare a profesorului Adrian Paul Iliescu, *Anatomia Răului Politic*, București, Ideea Europeană, 2006.

RADICALIZARE EXTREMISTĂ DE DREAPTA ȘI RADICALIZARE SOCIALISTĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

IONUȚ BUTOI*

ABSTRACT

FAR RIGHT RADICALIZATION AND SOCIALIST RADICALIZATION IN INTERWAR ROMANIA

In his comments on *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc* (Eikon, 2015), Emanuel Copilaș states that, regarding the cause of the far right radicalization manifested in the interwar Romania, I share the same historical explanation about fascism as Ernst Nolte. In this concise answer, I explain why this is an unsuitable comparison by summarizing the historiographical perspective I use in the cited volume. Nevertheless, Copilaș's comments are reopening a debate about how to explain the Romanian fascism.

Keywords: fascism, Ernst Nolte, legionnaire movement, conservatism.

Dintre comentariile privitoare la volumul *O microistorie a interbelicului românesc*, cel realizat de Emanuel Copilaș intră cel mai mult, alături de acela al lui Paul Cernat, în substanța subiectelor atinse de cercetarea mea, aducând observații critice importante, care obligă la revizuirii și clarificări, contribuind la redeschiderea dezbaterilor pe fronturi istoriografice cu miză mare. Îi sunt, de aceea, adânc recunoscător pentru atenția critică acordată contribuției mele, cu atât mai mult cu cât, după cum o arată și el, viziunile noastre ideologice se deosebesc. Emanuel Copilaș, printre alte tematici, abordează, lărgind discuția dincolo de ceea ce îi oferea cartea recenzată, tema fenomenului radicalizării de extremă dreapta din

* The Faculty of Journalism and Communication Sciences, Bucharest University, Romania; e-mail: ionut.butoi@cooperativag.ro.

societatea românească interbelică. Făcând acest lucru, se întreabă de ce contestarea ordinii capitaliste a luat, în România interbelică, o turnură fascistă și nu una socialistă? El observă, pe bună dreptate, că nu am dezvoltat o explicație completă pentru a răspunde la o astfel de interogație, concluzionând, însă, de aici, că aş tinde către un răspuns de tipul celui dat de Ernst Nolte¹, conform căruia fascismul a fost o reacție față de bolșevism. Deși inexactă cu privire la explicațiile avansate de mine în volumul recenzat, concluzia sa deschide un subiect foarte important: din ce perspectivă putem înțelege mai bine fascismul românesc? Este legionarismul o creație a fondului local, o răbufnire a unor tare adânc înrădăcinate în cultura românească, sau este consecința unor factori exogeni, o reacție la stimuli externi?

Citez afirmațiile lui Emanuel Copilaș: „Ionuț Butoi pare că privilegiază tipul de răspuns al unui Ernst Nolte, de exemplu, pentru care ascensiunea europeană a fascismului interbelic a reprezentat o reacție directă la bolșevismul rusesc. La fel, conform lui Butoi, dreapta radicală din România anilor 1930 ar fi reprezentat un produs oarecum firesc, natural, al tăvălugului unei modernități abrupte și deseori incoerente asupra unei lumi rurale funcționale și autosuficiente. Apare însă aici un subtil și deseori nebănuț pericol. Da, fascismul a fost influențat, fără doar și poate, de ascensiunea bolșevismului, dar acesta reprezintă doar un element, printre altele (devastările și transformările produse de Primul Război Mondial, șomajul generalizat, mai ales al foștilor combatanți, care au dezvoltat o mistică a camaraderiei din timpul războiului, criza economică a anilor 1930, modernitatea disfuncțională cercetată de Polanyi etc.) pentru elucidarea condițiilor sale de posibilitate. Nici măcar cel mai important. Pe lângă că este inconsistent, un astfel de raționament ne situează funciarmente pe terenul epistemologic (dacă există așa ceva) al antisemitismului. De ce? Admițând că fascismul european interbelic a fost o reacție oarecum firească la adresa ascensiunii bolșevismului, o exacerbare naționalistă militarizată a unor societăți care se simțeau amenințate atât din interior, cât și din exterior, admitem de obicei și că bolșevismul, ideologia la care a reacționat fascismul, este una internaționalistă, pusă în practică mai ales de un popor lipsit de conștiință națională și care ar transforma tocmai acest nou tip de naționalism în propria conștiință națională globală: evreii. Fascismul, în varianta sa național-socialistă, a produs Holocaustul. Ecuația este simplă și, în același timp, absurdă: fascismul este de fapt opera evreilor bolșevici, care se fac astfel singuri răspunzători de catastrofa istorică abătută asupra propriului popor. Asta fără a lua în calcul că bolșevismul nu a fost nici pe departe un fenomen politic specific evreiesc, deși a atras, din rațiuni intelectuale și istorice evidente, numeroși evrei. Sigur, în Uniunea Sovietică a anilor 1970 circulau teorii conspiraționiste conform cărora evreii mai bogați ar fi complotat în timpul celui de-al Doilea Război

¹ Ernst Nolte este un istoric german care a provocat o dezbateră intensă prin teza sa legată de apariția național-socialismului ca reacție față de angoasa provocată de succesul revoluției bolșevice. Vezi E. Nolte, *Fascismul în epoca sa. Action Française, Fascismul italian, Național-socialismul*, Editura Vivaldi, 2009.

Mondial pentru a îi uide pe evreii mai săraci și a pune în scenă astfel un comerț de mai mare frumusețe cu memoria hipertrofiată a victimelor – dar chiar și menționarea lor este cu totul superfluă”².

Sunt întrutotul de acord cu observațiile lui Copilaș la adresa consecințelor interpretative reducăioniste ale unei explicații istorice de tip Nolte cu privire la ascensiunea fascismului, însă consider că exegetul e inexact atunci când îmi atribuie o astfel de viziune asupra interbelicului românesc. În primul rând, dacă aș fi împărțit-o, aș fi apelat în mod explicit la autorul respectiv, integrându-l în discuția istoriografică a volumului *O microistorie a interbelicului românesc*. Nu am făcut-o, însă, tocmai pentru că, pe de o parte, explicația în sine a lui Nolte mi se pare că introduce o interpretare simplistă care nu se poate susține. În acest sens, F. Furet a arătat că, deși bolșevismul și fascismul sunt „fructele aceleiași istorii” (îndeosebi ale Primului Război Mondial) și că ambele fenomene se „suced, se generează reciproc, se imită și se combat” și, chiar dacă bolșevismul are întâietatea cronologică, doar panica față de revoluția comunistă nu poate totuși explica natura și noutatea revoluției fasciste³.

În al doilea rând, o explicație de tip Nolte este în răspăr cu perspectiva sistemului economic mondial pe care o folosesc în carte, înscriind România interbelică în cercul periferiilor capitalismului occidental. Într-un astfel de context, dialectica bolșevism-nazism este mai puțin importantă, deoarece primează sfera de putere regională care avea influență inclusiv asupra proceselor economice și politice ale României interbelice. Cu alte cuvinte, nu atât spectrul vreunei revoluții bolșevice a alimentat amplificarea mișcării fasciste locale și, de altfel, nici măcar influența filosofiilor iraționale de care vorbește și Polanyi, ci intrarea în sfera de influență a Germaniei naziste. Cum afirmam și în cadrul colocviului „Excepționalismul românesc”⁴, intrarea României interbelice în siajul economiei germane, începând cu anii 1930, a contat mult mai mult în reșaparea regimului carlist în dictatură de tip fascist și în amplificarea radicalismului extremist de dreapta decât articolașele de gazetă ale lui Nae Ionescu. Desigur, influențarea opiniei publice interbelice nu poate și nu trebuie subestimată, însă există, deja, temeiuri solide pentru a pune pe seama unor factori structurali și exogeni reorientarea masivă a regimului carlist către un regim antisemit și autoritarist și importanța politică tot mai accentuată a Mișcării Legionare, mai ales în anii 1939–1940⁵.

² Emanuel Copilaș, „România interbelică. Noi evaluări”, *Revista română de sociologie*, numărul curent.

³ F. Furet, *Trecutul unei mari iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în sec. XX*, Editura Humanitas, 1999, p. 178.

⁴ A se vedea o dare de seamă a evenimentului aici: <http://www.cooperativag.ro/exceptiionalismul-romanes/>

⁵ A se vedea, în acest sens, Ottmar Trașcă, subcapitolul „Germania și «noul curs» în politica externă a României”, din *Relațiile politice și militare româno-germane. Septembrie 1940–august 1944*, Editura Argonaut, 2013, p. 94–116. Până în 1939, România era deja captivă nu doar dominației economice a Germaniei naziste, ci și celei geopolitice. Trașcă explică până și influența crescândă a organizației legionare Garda de Fier în sistemul politic românesc „în urma contextului internațional creat în vara anului 1940, și nu datorită orientării spre dreapta a forțelor politice din interiorul

De altfel, invocarea lui Nolte de către Copilaș a fost cauzată, poate, tocmai de necesitatea unei discuții critice exhaustive pe tema fascismului românesc, în prelungirea volumului meu. Delimitându-mă strict de viziunea unui „exceptionalism” românesc, care vede legionarismul ca izvorât din cauze strict locale, de pe baze culturale adânc înrădăcinate în cultura românească, probabil a părut că replic printr-o explicație cu privire la nazism, care, în anii 1980, a provocat vii și deseori polemice dezbateri în istoriografia germană de vest. Subiectul, puternic încărcat și cu miză mare, predispune la polarizări și la poziționări care se exclud reciproc. Geof Ellef observa, analizând peisajul istoriografic german cu privire la nazism din anii 1980, că „interpretarea istoriei moderne a Germaniei a devenit atât de încărcată de semnificații mai largi – a fost atât de intens determinată de considerații generale intelectuale, morale și politice – încât poziționări mai nuanțate sau intermediare sunt extraordinar de greu de apărut”⁶. În acest peisaj, Nolte nu are o poziționare nuanțată, exagerând în mod unilateral rolul bolșevismului în apariția nazismului și chiar în explicarea crimelelor Holocaustului. În ce mă privește, așa cum am spus, respingând teoriile exceptionalismului românesc, caut cu precădere condițiile structurale externe și interne care pot explica apariția fascismului. Printre cauzele interne se numără, firește, și unele atitudini sociale adânc înrădăcinate, și cultura religioasă și politică locală, și ideologiile, însă rolul acestora este departe de a fi unilateral negativ, în timp ce conținutul lor este departe de a fi defrișat și înțeles de istorici, iar importanța lor pentru deznodămintele tragice ale istoriei e mult supralicitată.

Poate, însă, motivul cel mai puternic pentru care nu dau o explicație convingătoare la întrebarea: *De ce radicalism fascist și nu radicalism socialist* în România interbelică? este acela că nici nu mi-am propus să răspund la o astfel de întrebare. Faptul acesta nu constituie un merit, ci, dimpotrivă, o carență, cauzată, probabil, de aspectul intenționat polemic față de explicațiile „culturaliste” pe care l-a căpătat volumul meu, legat de chestiunea legionară. O asemenea direcție merită și trebuie investigată, preferabil dincolo de stereotipurile istoriografice care reduc chestiunea la „naționalismul integral” al elitei politice al României ante- și interbelice sau la supralicitata dihotomie sincronism vs autohtonism. Mult mai importantă, pe urmele aceluiași Polanyi, consider că este *situația* care a făcut posibilă o astfel de radicalizare: „A ne imagina că forța mișcării (fasciste – n.n.) a fost cea care a creat situații precum acestea (este vorba de ascensiunea lui Hitler la putere – n.n.) și a nu înțelege că în acest caz situația a fost cea care a dat naștere mișcării înseamnă a rata lecția excepțională a deceniilor trecute”⁷.

României”. În O. Trașcă, *op. cit.*, p. 131. Cu privire la „dictatura fascistă” de paradă a lui Carol al II-lea, unii istorici consideră că a reprezentat tocmai o încercare de a împiedica o fascizare reală a României interbelice.

⁶ Geoff Eley, „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986–1987”, în *Past & Present*, nr. 121 (nov. 1988), p. 172.

⁷ Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Ed. Tact, 2013, p. 370.

Nu forța doctrinară a legionarismului și nici mistica ciudată a acestei mișcări ne pot furniza vreo explicație validă cu privire la România interbelică, ci situația socială complexă – condiție structurală care a făcut posibilă o astfel de reacție – și, de asemenea, evoluțiile bulversante din epocă ce au facilitat penetrarea acestei mișcări în alte medii sociale decât cele de proveniență. Modernizarea disfuncțională și dislocarea culturală provocate de acest amplu proces rămân, după mine, constantele în cadrul cărora trebuie căutate condițiile particulare ale cazului fascismului românesc. Printre aceste condiții particulare aş include, așa cum am făcut-o și în carte, folosirea cu relativ succes, de către legionari, a pârgghiilor de recrutare și mobilizare politică noi, foarte „în spiritul vremii” și adaptate noilor categorii care căutau să aibă o voce în România interbelică (studentii), a unui mod de organizare aparte care asigura coeziunea mișcării și putea să dea impresia că membrii ei sunt în stare să amenințe credibil statu-quo-ul.

De altfel, o parte din „tânăra generație”, după cum se poate vedea în corespondența întreținută de Anton Golopenția cu prietenii săi, se raporta la „Gardă” nu din perspectiva discursului și temelor sale, astăzi privity drept definitorii, ci din perspectiva potențialului acesteia de a produce o breșă în sistemul politico-administrativ. De ce stânga revoluționară nu a reușit să se constituie într-un astfel de vehicul credibil și atractiv pentru cei care nu mai suportau statu-quo-ul interbelic este o întrebare ce merită investigată și care își găsește, probabil, răspuns și în complicitatea autorităților față de mișcarea extremistă de dreapta. Totuși, trebuie amintit cât de volatile au fost granițele între „stânga” și „dreapta” în interbelicul românesc și cât de pestriț era, în realitate, tabloul ideologic, mai ales în ceea ce privește „tânăra generație”. Dar, dincolo de capacitățile organizatorice ale legionarilor, cred că lucrul cel mai important din toată această discuție rămâne tocmai așteptarea, din partea unor categorii sociale tot mai largi, a unei răsturnări a ordinii naționale și internaționale interbelice. Fără un astfel de fond, eco-ul Mișcării Legionare ar fi fost insignifiant.

În fine, spre deosebire de Copilaș, nu consider că bolșevismul este mai cerebral decât fascismul (deși admit că unele forme de socialism revoluționar sunt mai „raționale”), îndeosebi pentru că ambele reprezintă mișcări revoluționare care bulversează și agresează profund societățile, grupurile sociale și etnice, constituindu-se, pentru a prelua o formulare a lui F. Furet, în adevărate religii seculare. Legionarismul, dincolo de simbolistica sa religioasă și recursul la „înaintași”, era și este incompatibil cu conservatorismul, ca orice altă variantă de fascism: „fascismul era o tendință revoluționară îndreptată la fel de mult împotriva conservatorismului ca și împotriva forței concurente a socialismului”⁸. De altfel, aceasta explică, printre altele, de ce Mircea Vulcănescu nu avea cum să fie atras de mistica legionară. Pentru el legionarismul, cu ambițiile sale de a clădi un nou

⁸ Karl Polanyi, *op. cit.*, p. 371.

„regat” (sistem) și un nou om era de un revoluționarism⁹ care nu putea decât să-i contrarieze spiritul conservator și maniera în care vedea „specificul românesc” – contemplativ și pastoral. Escatologia imanentistă legionară contrazice flagrant escatologia creștină conform căreia nu doar că nu va exista niciun regat al dreptății pe pământ în această istorie, ci umanitatea va eșua într-o apocaliptică împărăție universală a răului. Cu tot materialismul său, același lucru este valabil și pentru bolșevism, a cărui încărcătură hiliastă este evidentă.

Comentariul lui Emanuel Copilaș conține multe observații profunde pentru care îi sunt îndatorat, deoarece mă provoacă la reconsiderări și la reluări ale unor teme atinse în volumul meu. Lărgirea discuției despre fascism pe care a operat-o m-a ajutat să-mi identific mai clar propria perspectivă. Atragerea atenției asupra clișeele istoriografice folosite pentru a caracteriza regimul comunist este perfect îndreptățită. Discuția critică pe care o inițiază, pornind de la teza mea conform căreia România modernă a sabotat o lume socială funcțională (cea a satului), mă obligă la reveniri și revizuri, deschizând un alt front al unor dezbateri necesare. Atribuirea inexactă a unei perspective istoriografice „noltiste” demersului meu mi-a oferit șansa să-mi explicitez propria viziune și să deschid o temă foarte importantă, și anume, să mă întreb cum ne putem apropia de subiectul fascismului românesc. Aceasta, chiar dacă, în (fatalmente) restrânsul material de față nu am putut atinge mai profund tema radicalizării de dreapta din interbelic.

BIBLIOGRAFIE

1. BUTOI, I. (2015), *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, București, Editura Eikon.
2. COPILAȘ, E. (2016), „România interbelică. Noi evaluări”, în *Revista română de sociologie*, numărul curent.
3. ELEY, G. (1988), „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986–1987”, în *Past & Present*, nr. 121.
4. FURET, F. (1999), *Trecutul unei mari iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în sec. XX*, București, Editura Humanitas.
5. NOLTE, E. (2009), *Fascismul în epoca sa. Action Française, fascismul italian, național-socialismul*, Editura Vivaldi.
6. POLANYI, K. (2013), *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Cluj-Napoca, Editura Tact.
7. PLATON, M. (2012), „The Iron Guard and the «Modern State». Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moța, and the «New European Order»”, în *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*, 1 (2), p. 65–90.
8. TRĂȘCĂ, O. (2013), *Relațiile politice și militare româno-germane. Septembrie 1940–august 1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut.

⁹ Mircea Platon arată într-un studiu recent că Garda de Fier nu era o mișcare reacționară de rezistență față de modernizarea liberală, ci un proiect competitiv al acesteia, încadrându-se în mișcarea revoluționară globală care promitea „renașterea națională”. Mircea Platon, „The Iron Guard and the «Modern State». Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moța, and the «New European Order»”, în *Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies*, 2012, p. 65–90.

THE NORDIC WELFARE MODEL UNDER THE PRESSURE OF EU'S REGULATORY SYSTEM – A SHORT REVIEW

NORALV VEGGELAND*

ABSTRACT

The welfare system which has developed in the Nordic countries after the Second World War and has become the Nordic Welfare model is the unintended result of 40 years of reforms. The intellectual root of the model lies in UK in the 1930/40s. Lord John Maynard Keynes' ideas of a pro-active economic policy and Lord Beveridge's document about the welfare state are two pillars of the model. The Model is by now threatened by the ideology and regulations of the neo-liberal European Union (EU).

Keywords: Nordic welfare state model, Europeanization, institutional change, external threats, neo-liberalism.

1. INTRODUCTION

The traditional administrative and social model of the Nordic countries, called "the Nordic model", arrived politically after the Second World War in the wake of the breakthrough of Keynesian economic theory. Typical for this model was that it favored extensive state intervention to achieve full employment and social redistribution. It aimed at maintaining effective demand not only by economic intervention but also by regulations meant for social equality and fairness. Strong employee and trade unions were part of this model. Political stability was the outcome of this policy. (Sachs 2006)

The Nordic welfare model is often called the "the Keynesian welfare state." The universal welfare arrangement and social-security scheme of the model continued to flourish until the breakthrough of neo-liberalism: over the last twenty years, the Anglo-Saxon neo-liberalism has penetrated the Nordic countries step by

* Professor of Public Policy, Lillehammer University College, Norway; e-mail: Noralv.Veggeland@hil.no.

step with the consequence of threatening the model itself. This penetration can be found in policies which are meant for the failure of public-service monopolies, privatization, the exposure of public-sector activities to market competition, and lastly for the liberalization of the labor market. As political rhetoric, the Nordic universal welfare state and social-security scheme continues, but what about the institutional reality? The discussion in this paper is about how long the Nordic model might survive. For the time being, it is under the threat of the ideology of neo-liberalism which guides and transforms social and administrative model arrangements in Europe, including the Nordic countries. The market-liberal EU and its numerous deregulations – and re-regulations – lead the process politically.

1.1. INSTITUTIONS

Institutions provide the basic structure by which human beings throughout history have created order and attempted to reduce socioeconomic uncertainty in exchange. They connect the past with the present and the future so that history can be seen as a largely incremental story of institutional evolution in which the historical performance of economies and welfare can only be understandable as part of a sequential story. (Brunsson 2011)

1.2. BIRTH OF THE MODEL

What we call the Nordic model is the regulatory framework that emerged in the decades after the Second World War, economically based on Keynesian principles recommending a great and active state. (Keynes 1936)

When the process emerged, policy-makers did not realize that they were creating a Nordic model. (Veggeland (ed.) 2016) The institutional changes got the status of a model when the construction was finished. That is the reason why politicians discussed more about how to defend the model than about how to develop it further, purposely and strategically, instead of letting the model just erode and decline. (EPC 2005)

1.3. IMPLEMENTATION OF IDEAS

The implementation of these ideas occurred at an accelerated speed in the 1950s, 60s and 70s. Its implementation form reflected the context of the time which had specific characteristics. (Veggeland 2007) To summarize:

1. The national economies were structured in a way rather sheltered from external competition, and, according to the model, governed by the state.
2. The Nordic countries had a homogeneous population sharing a common identity background. The metaphor *family* is often used as a term for the nation. (Swedish “Folkhemmet”)

3. The 1950s and 60s represented a period of exceptional high and stable economic growth rate resulting in full employment, in Keynesian terms.

4. The exceptional growth rate gave room for an ambitious Nordic distribution policy.

5. The economy had high productivity and relatively low taxes and therefore room for tax increments.

6. It was a period with great acceptance of collective solutions and of giving power to the labor marked organizations. The state and these organizations tightly cooperated in a tripartite partnership.

7. A large share of the citizens identified themselves as belonging to collectives (working class, farmers, tradesmen, teachers, etc.).

8. The economic standard was rather low and so was the number of really wealthy people. Few people had extra economic resources for individual solutions/alternatives.

9. Partly due to a low educational level, this was a period of great trust in the state and the government.

10. Based on its importance in the war the model promoted a strong belief in central planning, state interventions and socioeconomic progress.

2. DEBATE

2.1. THE NORDIC MODEL TODAY

The debate about the Nordic model (originally of Keynesian inspiration) is often rooted in the assumption that it is static. (Veggeland (ed.) 2016) However, it is not and cannot be so, because of the membership to the regulatory state of the EU. Social models reflect the ideas and the socioeconomic context that exist when the change occurs. Institutions normally change slower than society. As society changes, there is a growing misfit between the model and the reality. A need for whether a change of the model or of the political reality has come up. This is the dilemma confronting the Nordic model today.

What is, then, the current Nordic neo-liberal governments' strategy for democracy, economic stability, and growth? For sure, it is not a neo-Keynesian state-friendly approach. Anchored in market liberalism, the strategy facilitates the market, both in the private and the public sectors. Furthermore, they also strengthen competition in both the public and private service sectors, besides privatization and smaller government. They also want budget retrenchment and the tightening of public spending followed by tax cuts. Most tax cuts benefit the rich, who, according to classical economic theory, always reinvest their profits, thus creating new jobs. They refer to a much-debated theory first proposed by the economist David Ricardo in 1817, and published under the title 'Principles of

Political Economy and Taxation'. This theory is old and history has shown it to be wrong. Even Ricardo's contemporary, Thomas Robert Malthus, declared this theory a failure, pointing out the fact that rich men's profits more often become an investment in luxury goods than in productive businesses.

2.2. FACING REALITY

Surely, the Nordic model is going through a process of change. Through years I have studied this process, during which the Nordic societies have changed in the last fifty years, and discussed the anticipated implications these changes have for the future of the Nordic model.

The last forty years of Europeanization have transformed the Nordic countries and radically changed the conditions for the Nordic Model. To sum up:

1. Globalization and international governance have restricted the action space for national policy makers. This means a stronger focus on the international competitiveness and free trade agreements – and the EU regulations.
2. It supposes a less homogenous population and a greater variety of backgrounds, and, as well, a multi-cultural society.
3. Economic growth rate has declined while unemployment increased.
4. Policy-makers' focus has changed from distribution policy to growth/innovation policy.
5. A budget restraint has reduced the room for further tax increases.
6. Growing fragmentation of collectives and a strengthened individualism and a neo-liberal anti state ideology are sweeping over the Nordic countries.
7. We witness increased wealth and a growing capital accumulating in the area of the middle-class.
8. There is a reduced gap in education between the population and the power elite. Trust in the state and the government is diminishing.
9. We see growing distrust in planning and a growing belief in the value of making individual choices.
10. There is much concern about laying a strong focus on problems/crises not solved yet by the Nordic model approach.

REFERENCES

1. BRUNSSON, N. (2011). *The Organization of Hypocrisy*, Copenhagen: Liber.
2. EPC (2005), *The Nordic Model: A Recipe for European Success?* European Policy Centre, Working Paper 20.
3. KEYNES, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Mc Mill.
4. SACHS, J. D. (2006). "Welfare states beyond ideology", *Scientific American*, November, p. 20.
5. VEGGELAND, N. (2007). *Paths of Public Innovation in the Global Age*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
6. VEGGELAND, N. (ed. 2016). *The Current Nordic Welfare State Model*, New York: Nova Science Publishers.

AL XX-LEA CONGRES AL ASOCIAȚIEI INTERNAȚIONALE A SOCIOLOGILOR
DE LIMBĂ FRANCEZĂ (AISLF), 4–8 IULIE 2016, MONTRÉAL

CONGRESUL DE LA MONTRÉAL ȘI ASOCIAȚIILE INTERNAȚIONALE
DE SOCIOLOGIE

Între 4 și 8 iulie 2016 a avut loc la Montréal al XX-lea Congres al Asociației Internaționale a Sociologilor de Limbă Franceză (AISLF), pe marginea temei *Societăți în mișcare, sociologie în schimbare*, găzduind aproape 1 500 de participanți.

AISLF este născută din reorganizarea instanțelor sociologice internaționale după al Doilea Război Mondial¹. După ce, în perioada interbelică, Institutul Internațional de Sociologie (IIS), fondat de sociologul eclectic René Worms (1869–1926), a organizat cu succes 6 congrese internaționale de sociologie (1927–1939), dintre care ultimul a fost cel de la București (1939), amânat *sine die*, reputația Institutului Internațional de Sociologie a decăzut. Chiar dacă reactivată de Corrado Gini (1884–1965) în 1950, când a fost organizat la Roma al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, cel inițial, programat la București în 1939, instituția creată de R. Worms a fost considerată compromisă, datorită cooptării unor savanți care colaboraseră cu regimurile fasciste². În acest context a fost creată în 1949, la inițiativa și cu finanțarea UNESCO, Asociația Internațională de Sociologie (International Sociological Association/Association internationale de sociologie ISA/AIS), al cărei prim președinte a fost Louis Wirth (1879–1952). Asociația a organizat un prim congres în 1950 la Zürich. În pofida unui conflict de legitimitate cu IIS și a subminării din interior, operată de Corrado Gini, AIS a reușit să se impună ca o instanță științifică internațională credibilă. Adevărata sciziune a avut loc în 1954. În fața dominației sociologiei americane, pe care nu o apreciază³, și a declinului

¹ Utilizăm în această prezentare a istoriei AIS și AISLF, informațiile de pe *site*-urile celor două asociații (<http://www.aislf.org/>, <http://www.isa-sociology.org/en>), lucrarea lui Jennifer Platt, *History of ISA, 1948–1997*, Montréal, ISA, 1998, și comunicările doamnei Patricia Vannier, responsabilă Comitetului de cercetare „Istoria sociologiei” din AISLF: „À quoi servent les Congrès? L'exemple des congrès internationaux de sociologie”, *6e Congrès de l'Association française de sociologie*, „La sociologie, une science contre nature?”, GT „Histoire de la sociologie”, Université de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines, 29 juin–2 juillet 2015, „Un tout petit monde: le réseau francophone de l'AISLF”, *XXe Congrès de l'AISLF*, „Sociétés en mouvement, sociologie en changement”, Comité de recherche 11: Histoire de la sociologie, Montréal, 4–8 juillet 2016, „L'AISLF et la sociologie francophone: une école sous influence?”, colloque *Qu'est-ce qu'une école de pensée?*, Université de Bourgogne, Centre Georges Chevrier, Dijon, 3–4 novembre 2016.

² Institutul Internațional de Sociologie există și azi și continuă să organizeze congrese internaționale de sociologie. Ultimul congres, al XLI-lea, a avut loc la Uppsala în 2013.

³ „Niciun teoretician sau cercetător american nu a mers până la a da o adevărată explicație [sociologică], nici Sorokin, nici oponentul său, pretențios și confuz, Parsons, nici Merton”,

limbii franceze ca limbă de lucru în cadrul Congresului ISA din 1953, Georges Gurvitch⁴ a propus constituirea în cadrul ISA a unei secțiuni în limba franceză. În fața refuzului conducerii asociației, G. Gurvitch, împreună cu sociologul belgian Henri Janne (1908–1991), decid în 1956 la Royaumont crearea unei Asociații internaționale a sociologilor de limbă franceză, ce va organiza primul congres la Bruxelles, în 1958. Din biroul provizoriu făceau parte Raymond Aron, George Balandier, Guy Rocher. În anii următori, Jean Cazeneuve, Roger Bastide, Jean Duvignaud se alătură instanței de conducere și întăresc legitimitatea asociației.

Statutul noii asociații a fost adoptat în 1959 la Royaumont și prevede utilizarea majoritară a limbii franceze de către aderenții la asociație, precum și cooperarea cu Asociația Internațională de Sociologie și cu UNESCO. Colaborarea cu AISL, deși prevăzută de statut, nu se desfășoară exemplar nici azi, spiritul de concurență între cele două asociații fiind încă prezent.

Spre exemplu, este neobișnuit ca două asociații partenere să își desfășoare congrese succesive în aceeași țară, mai ales când, în anumite cazuri particulare, o concurență între o sociologie anglofonă și o sociologie francofonă apare în filigran. În cazul de față, după al XX-lea congres al AISL de la Montréal, care s-a desfășurat în 2016, va avea loc la Toronto, în 2018, Congresul al XIX-lea al AIS. Pe de altă parte, la numai o săptămână după congresul AISL de la Montréal, AIS a organizat la Viena un „Forum of sociology”⁵, a cărui tematică generală, „The Futures We Want: Global Sociology and the Struggles for a Better World”, este surprinzător de apropiată de cea a Congresului AISL de la Montréal, „Societăți în mișcare, sociologie în schimbare”.

Este de subliniat participarea discretă a sociologilor din Europa de Est la congresele de sociologie, fie ale ISA, fie ale AISL, situație favorizată în special în anii 1950–1960 de neîncrederea statelor comuniste față de sociologie și față de instituțiile occidentale. O creștere a adeziunilor și proporției participanților din Europa de Est la ISA (38%)⁶ s-a observat doar cu prilejul Congresului de la Varna în 1970, singurul organizat în Europa de Est până în prezent, într-o țară în care nu existau departamente de sociologie în universități.

Chiar dacă AISL nu a organizat încă niciun congres în Europa de Est, merită amintit că sub patronajul asociației s-au desfășurat în această parte a continentului mai multe colocvii și conferințe. Colocviul de la Cluj din 1992, singurul organizat în România, a fost urmat de 5 conferințe, ce au avut loc la Sofia în 1994, 1999, 2003, 2007 și 2013⁷.

Cercetătorii români membri ai AISL sunt destul de puțin numeroși. Pe *site*-ul asociației găsim 32 de membri din România, însă lista include persoane care au participat la un singur congres sau la colocvii organizate sub egida AISL și care adesea nu mai sunt în activitate. Spre exemplu, dintre cei

G. Gurvitch *apud* Jean-Christophe Marcel, „Georges Gurvitch: les raisons d'un succès”, *Cahiers internationaux de sociologie*, 1/2001 (nr. 110), p. 112.

⁴ Născut în Rusia țaristă, Georges Gurvitch (1894–1965) și-a făcut studiile în Germania. Participant la Revoluția din Octombrie, profesează și își completează studiile în Rusia, Germania și Cehoslovacia și se stabilește la Paris în 1925, devenind profesor la Universitatea din Strasbourg zece ani mai târziu. La începutul războiului este obligat să se exileze în Statele Unite, de unde se întoarce în Franța în 1945, păstrând un atașament durabil față de limba franceză, care rămâne limba lui de lucru. Fondator al Centrului de Studii Sociologice (1945), unde D. Gusti a ținut o conferință în 1947, al revistei *Cahiers internationaux de sociologie* (1946), profesor la Sorbona din 1948, Gurvitch a jucat un rol central în refondarea sociologiei franceze de după război.

⁵ ISA Forum of sociology, „The Futures We Want: Global Sociology and the Struggles for a Better World”, Vienna, Austria, July 10–14, 2016.

⁶ La Congresul ISA de la Evian (1966), 13% dintre membri proveneau din Europa de Est; la cel de la Toronto (1974) procentajul a scăzut la 10%. Cf. Jennifer Platt, *op. cit.*, p. 63.

⁷ Această prezență importantă a Bulgariei în AISL se explică prin numărul mai mare de adeziuni la asociație, dar, mai ales, prin prezența constantă a unor cercetători bulgari în biroul asociației. Îi putem, astfel, cita pe Anna Krasteva (1996–2004), Antony Todorov (2004–2008) și Svetla Koleva (2012–2020).

32 de membri prezenți în anuarul asociației, doar două cercetătoare au participat la recentul congres de la Montréal. Necontabilizați de *site*-ul AISLF, dar, în mod evident, mai numeroși, sunt doctoranzii, cercetătorii și universitarii de origine română care își desfășoară activitatea în străinătate și aparțin unor structuri de cercetare din Franța, Belgia sau Canada

Acest al XX-lea Congres al AISLF, care și-a ales ca temă generală „societăți în mișcare, societăți în schimbare”, a fost organizat de Universitatea din Montréal, care a găzduit deschiderea congresului și conferințele inaugurale, și de Universitatea din Québec la Montréal, unde s-au desfășurat următoarele patru zile ale manifestării. Așa cum au subliniat organizatorii, interogația principală se referă la efectul schimbărilor sociale asupra sociologiei, asupra potențialului disciplinei de a înțelege lumea, de a furniza explicații științifice și de a constitui un motor pentru acțiunea socială. Acest punct de vedere reflexiv, dar implicit optimist și programatic, ilustrat de titlul prezentării generale, „Un congres pentru sociologie”, a fost declinat în trei puncte de vedere diferite: apariția a noi obiecte de studiu, „internaționalizarea perspectivelor sociologice” și „deplasarea frontierelor disciplinare”. Cele 19 conferințe plenare au fost împărțite în mai multe categorii, dintre care unele programatice, *La sociologie en perspective*, *Nouveaux contextes, nouveaux savoirs*, *Sociologie dans la cité: pratiques québécoises*, *De nouveaux mondes à comprendre*, *Un regard à décentrer*, *Des frontières à décroquer*, *Changer la sociologie?*. Alături de sesiunile plenare, patru sesiuni transversale au dat unor cercetători consacrați posibilitatea să abordeze mai multe teme centrale ale congresului, pornind de la un obiect sau de la o temă particulară (*Que font les non-humains à la sociologie?*, *Savoirs savants et savoirs d'action dans le champ des politiques publiques*, *Genre, sexualité et vieillissement: défis pour la sociologie*, *La sociologie urbaine au prisme des (im)mobilités*).

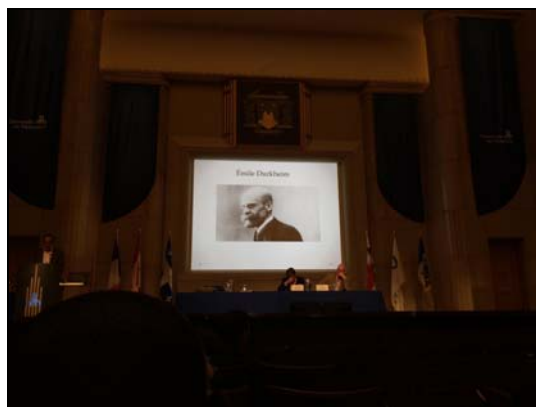

GRUPURI DE LUCRU ȘI REȚELE DE CERCETARE ÎN CADRUL AISLF

În completarea conferințelor prezentate în sesiunile plenare și transversale, și-au desfășurat activitatea 38 de comitete de cercetare, 28 de grupuri de lucru și 7 sesiuni ad hoc, care au reunit 1 358 de participanți. Organizarea primelor două entități se conformează unei carte în care sunt stipulate mai multe principii: reuniunea liberă a membrilor în jurul studierii unui domeniu social, a unei teme de cercetare sau a unei problematice metodologice într-un context de deschidere internațională, necesitatea acceptării pluralității paradigmatice, continuarea activității și a colaborării științifice în

afara cadrului congreselor, cu condiția ca într-un comitet de cercetare să activeze în permanență cel puțin 10 membri ai asociației provenind din 5 țări diferite. Spre deosebire de *comitetele de cercetare*, care sunt structuri durabile, *grupurile de cercetare* se constituie pentru o perioadă de trei ani, cel mai adesea cu ambiția de a deveni comitete de cercetare. AISLF decide dacă activitatea unui grup de lucru justifică transformarea sa în comitet de cercetare. De asemenea, asociația controlează activitatea comitetelor de cercetare și poate decide dizolvarea acestora în cazul unei activități științifice insuficiente.

La aceste două structuri s-au adăugat la Congresul de la Montréal 7 sesiuni ad hoc, ele promovând, cel mai adesea, o problematică transversală, dar ambiționând să se transforme sau să fuzioneze cu unele grupuri de cercetare.

COMITETUL DE CERCETARE „ISTORIA SOCIOLOGIEI”

Comitetul de cercetare „Istoria sociologiei”, fondat în urmă cu 20 de ani la Congresul de la Evora, în Portugalia, și-a desfășurat activitatea între 5 și 7 iulie. Au fost prezentate 31 comunicări regrupate în 6 sesiuni („Le rôle des institutions”, „Les contextes nationaux”, „La réception des œuvres”, „La construction des disciplines”, „L’actualité de la recherche”, „L’histoire des idées”), din care doar o parte au urmat tema generală a congresului. Sesiunile au fost urmate de o adunare generală a comitetului de cercetare, în care a fost prezentat bilanțul activității grupului din ultimii patru ani, programul noii echipe de conducere (responsabil, membri ai biroului), cât și lansarea unui *site* (<https://cr1.laislf.hypotheses.org/>) ce dorește să contribuie la o mai bună vizibilitate a activităților rețelei de cercetători, la federarea lucrărilor de istorie a sociologiei și la constituirea unor relații de colaborare cu structurile omologe din AIS și Asociația Franceză de Sociologie (AFS), azi reprezentativă în Franța.

Istoria sociologiei, prezentă în programele universitare, nu se bucură de un rol central ca specialitate de studiu pentru sociologi. În fișele de post ale celor aproximativ 30 de posturi de conferențiar și 20 de posturi de profesorat în domeniul sociologiei și al demografiei, propuse anual de instituțiile de învățământ superior de stat din Franța, istoria sociologiei nu este menționată aproape niciodată. Comitetele de selecție consideră că această competență este implicită sau inutilă. În prim plan găsim sociologia urbană, sociologia muncii, sociologia sănătății, sociologia organizațiilor, sociologia genului etc., domenii în care sunt finanțate numeroase proiecte colective de cercetare. Marginalitatea instituțională a istoriei sociologiei se datorează și lipsei unor laboratoare și echipe de cercetare constituite în jurul acestei teme.

Rolul de catalizator al acestor cercetări îl are, în Franța, grupul de lucru „Istoria sociologiei” din AFS, care își desfășoară congresele o dată la doi ani și care organizează regulat colocvii. Cea mai

mare parte a membrilor grupului „Istoria sociologiei” din AFS sunt și membri ai comitetului de cercetare omonim din AISLF. În pofida acestui cadru instituțional șubred, cercetările privind istoria sociologiei se dezvoltă în acești ultimi ani în special în jurul istoriei Școlii durkheimiene. Reînnoirea cercetărilor privind opera lui Marcel Mauss, începută în anii 1990 (Victor Karady, Marcel Fournier, Alain Caillé, Camile Tarot, Bruno Karsenti, Jean-François Bert), centenarul apariției lucrării clasice, *Formele elementare ale vieții religioase* (1912–2012), a maestrului, cât și apropierea centenarului morții lui Durkheim (1917–2017), au contribuit la dezvoltarea studiilor dedicate fondatorului Școlii sociologice franceze.

Două numere speciale ale unor reviste științifice franceze importante, dedicate lucrării *Formele elementare ale vieții religioase*, au apărut în 2012 (*Année sociologique*, *Archives des sciences sociales des religions*⁸), mai multe colocvii consacrate lui Durkheim și discipolilor săi s-au ținut în ultimii ani, iar revista bilingvă *Durkheimian studies/Études durkheimiennes*, condusă de William Watts Miller, își dezvoltă rețeaua de colaboratori. Pe de altă parte, proiectele de publicare a unor numere speciale dedicate istoriei sociologiei se succed unul după altul. Pe lângă reparația revistei *Revue pour l'histoire des sciences humaines*, după o întrerupere de trei ani (2012–2014), putem menționa frecvențele numere tematice consacrate de revista *Les études sociales*, publicată sub egida lui Antoine Savoye, diferitelor momente și figuri istorice ale sociologiei, ce depășesc cu mult cadrul leplaysian inițial al revistei. Un număr dublu din 2011 a fost dedicat Școlii sociologice de la București. În 2015, aceeași revistă a publicat un alt număr dublu despre sociologia lui René Worms, iar un proiect în curs de desfășurare se referă la elevii și discipolii lui Céléstin Bouglé (1870–1940) din perioada interbelică, discipoli printre care s-au numărat Constantin Sudețeanu (1885–1960) și Mihai Ralea (1896–1964). Nu în ultimul rând, revista *Année sociologique* se pregătește să publice un volum dedicat precursorilor științelor sociale, din secolul al XIX-lea.

Reînnoirea cercetărilor de istorie a sociologiei, în special a celor privind exegeza durkheimiană, regrupează autori care, în mare măsură, fac parte din grupurile „Istoria sociologiei” din AFS și AISLF. Să-i amintim aici pe Matthieu Béra, Nicolas Sembel, Sébastien Mosbah-Nathanson, François Pizarro-Noël, Marine Dhermy-Mairal, Jean-Christophe Marcel, alături de Marcel Fournier, autor al unor biografii solide ale lui Mauss și Durkheim, Massimo Borlandi, director al *Revue européenne des sciences sociales* și specialist recunoscut al operei lui Durkheim, și Antoine Savoye, specialist incontestabil al Școlii lui Frédéric Le Play.

Comitetul de cercetare „Istoria sociologiei” datorează mult profesoarei Monique Hirschhorn, membră a biroului între 1988 și 2008, fostă președintă a AISLF (2004–2008) și prima responsabilă a grupului. M. Hirschhorn, profesoară emerită la Universitatea Paris-Descartes, a prezentat la Montréal o interesantă analiză a studiilor privind schimbarea socială în sociologia franceză de după 1950. Integrată tematicii congresului a fost și prezentarea lui Marcel Fournier privind Fundația „Maison des sciences de l'homme” (FMSH), instituție interdisciplinară și internațională, creată în 1963 de Fernand Braudel, importantă pentru dezvoltarea sociologiei, care ocupă un spațiu important în această structură.

Prezentând rezultatul unui studiu dedicat unei teme conexe celei tratate de Marcel Fournier, Ioana Popa, cercetătoare la Centrul Național Francez de Cercetare Științifică (CNRS), a expus cazul particular al emergenței studiului ariilor culturale (*area studies*), în special al celor est-europene, în cadrul celei de-a VI-a secțiuni a Școlii Practice de Înalte Studii (École pratique des hautes études), secțiune fondată de Fernand Braudel în 1947 și transformată în 1975 în Școala de Înalte Studii în Științele Sociale (École des hautes études en sciences sociales). I. Popa a evocat atât istoria institutelor dedicate ariilor culturale est-europene (să menționăm că romanistul Mario Roques (1865–1961) a preluat în 1912 direcția Institutului de Filologie Română de la Sorbona, fondat în 1911 din fonduri românești, în vreme ce Institutul de Studii Slave a fost fondat în 1919 etc.), cât și o analiză precisă a procesului de instituționalizare a acestor proiecte interdisciplinare complexe.

⁸ Membri marcanți ai AISLF (Marcel Fournier, Edward A. Tiryakian) au participat la numărul special dedicat de *Canadian Journal of Sociology* celebrei cărți *Formele elementare*: Ronjon Paul Datta, Tara H. Milbrandt (dir.) „Special Issue: Durkheim's Elementary Forms of Religious Life: Contemporary Engagements”, *Canadian Journal of Sociology*, vol. 62, nr. 2, 2012.

În domeniul studiilor durkheimiene, Sébastien Mosbah Nathanson a analizat relațiile dintre sociologie și socialism, pornind de la un corpus de articole apărute între 1890 și 1900 în revistele *Sociologie et socialisme*, *Revue socialisme* și *Le Devenir social*. În același domeniu și în aceeași perioadă s-a situat studiul lui François Pizarro-Noël privind implicațiile teoretice ale descoperirii, de către Matthieu Béra, a manuscrisului unui curs al lui Durkheim de la sfârșitul anilor 1890, tratând despre „Fizica generală a moravurilor”. Redactat rapid, textul lui Durkheim are meritul de a ajuta la deslușirea fondului gândirii sale despre teoria sancțiunilor, temă tratată în acest curs.

Extrem de interesantă și pentru noi, preocupată deopotrivă de sociologia interbelică românească și de cea franceză, a fost comunicarea lui Marine Dhermy-Mairal, care a susținut de curând o teză de doctorat despre activitatea discipolilor lui Durkheim la Biroul internațional al muncii (BIT). M. Dhermy-Mairal a arătat că o bună parte dintre tinerii durkheimieni grupați în jurul lui Albert Thomas (1878–1932) la BIT între cele două războaie mondiale, au continuat să colaboreze cu Centrul de documentație socială condus de Célestin Bouglé și și-au considerat activitatea și vocația ca o „articulație între știința socială, acțiune și educație morală”, întocmai ca o bună parte a discipolilor lui Gusti⁹. Tot în cadrul cercetărilor privindu-i pe discipolii lui Durkheim, Lorenzo Miglorati a analizat motivele pentru care opera lui Maurice Halbwachs a fost introdusă în Italia în diferite etape, din 1944 până în 1994.

Jean-Christophe Marcel, profesor la Universitatea Bourgogne, a prezentat o schiță a reconstrucției sociologiei franceze a anilor 1950, în contextul în care existențialismul lui Sartre inspirat de fenomenologie era dominant și ostil științelor sociale. Sociologii francezi regrupați în jurul lui G. Gurvitch și în special Georges Davy (1883–1976) utilizează conceptele antropologiei culturale americane pentru o psihologizare a sociologiei, folosindu-se de opera fenomenologului dizident Mikel Dufrenne.

Baptiste Brossard a prezentat receptarea lui Charles Horton Cooley (1864–1929) în Franța. În timp ce George H. Mead (1863–1931) a devenit rapid cunoscut cercetătorilor francofoni, Cooley, considerat un clasic în Statele Unite, ca unul din fondatorii interacționismului simbolic și autor al conceptului *looking-glass self*, este aproape necunoscut în Franța. Cauza este concurența între cei doi cercetători, izolarea voluntară a lui C.H. Cooley, dar și o incompatibilitate între gândirea sa și sociologia franceză.

O interesantă cercetare pornită de la studiul arhivelor lui Robert K. Merton (1910–2003), aflate în custodia Universității Harvard, a fost prezentată de Arnaud Saint-Martin, care a pus în evidență atitudinea lui Merton *vis-à-vis* de sociologii clasici și a arătat cum Merton a devenit la rândul lui un autor clasic, proces pe care sociologul american a dorit să-l controleze el însuși, în ultimii ani ai vieții sale. În privința utilizării clasice, Merton a respins orice fetișism și a preconizat un examen prezentist al validității teoriilor acestora. Poate că nu este lipsit de interes să subliniem că biblioteca lui Merton nu conținea nicio carte de sociologie. Pe de altă parte, documentele păstrate în arhive arată că el urmărea cu atenție relevanța citațiilor propriilor concepte la diverși autori, dorind să controleze receptarea propriei opere.

Nicolas Adell, conferențiar în antropologie la Universitatea din Toulouse, și-a prezentat ipotezele de lucru despre un nou proiect, ce urmărește depășirea opoziției dintre „biografia socială” și „sociologia unei vieți”. N. Adell optează pentru un complex proiect științific colectiv, acela al restituirii „vieții savante” (<http://visa.hypotheses.org>), demers care ne duce cu gândul la volumul autobiografic al lui Dimitrie Gusti, subintitulat „autosociologia unei vieți” și, mai ales, la recenta carte a lui Ionuț Butoi¹⁰, dedicată lui Mircea Vulcănescu și contextului social, cultural și economic în care a evoluat sociologul român.

Prezentări interesante au privit și perspectivele naționale. Bunăoară, François Parent, profesor la UQAM, a propus o perspectivă de studiu originală, „etnografia istorică a gândirii sociologice”, prin intermediul căreia a prezentat geneza și instituționalizarea sociologiei în Québec.

⁹ Îi amintim aici pe cei mai importanți reprezentanți ai acestui curent gustist: Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, reprezentant al României la BIT între 1929 și 1940, Xenia Costa-Foru, Octavian Neamțu, Anton Golopenția.

¹⁰ Ionuț Butoi, *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, București, Eikon, 2015.

Contextul național cel mai apropiat de preocupările noastre a fost prezentat de Martine Mespoulet, profesoară de sociologie la Universitatea din Nantes și specialistă în istoria sociologiei din Uniunea Sovietică. Ea a pus în evidență rolul lui Rudolf Andorka (1931–1997) în federarea studiilor asupra stratificării și inegalităților sociale în Ungaria anilor 1960–1970 și modul în care sociologii maghiari de după 1990 au preluat indicatorii statistici concepuți cu 30 de ani mai devreme.

NOI ORIENTĂRI ALE ISTORIEI SOCIOLOGIEI ROMÂNE. *COOPERATIVA GUSTI*

În ceea ce mă privește, am încercat să prezint activitățile recente ale *Cooperativei G*, mișcare de idei constituită în jurul lucrărilor și inițiativelor profesorului Zoltán Rostás, care au dus în ultimii 15 ani la o reînnoire a istoriei Școlii monografice de la București și au contribuit la o schimbare de perspectivă asupra istoriei sociale și a sociologiei intelectuale a României interbelice, constituind într-o oarecare măsură o prelungire a spiritului cercetărilor mișcării gustiene.

Prezentând numeroasele lucrări ale *Cooperativei G*, am încercat să explic importanța metodologică a istoriei orale și a istoriei sociale în înțelegerea activității unei școli de gândire și a unei epoci. Studiul Școlii gustiene și al cadrului social și intelectual interbelic, făcut „altfel”, după expresia programatică a lui Z. Rostás, înseamnă, înainte de toate, derularea unei bune socio-istorii intelectuale, revitalizarea și dezvoltarea studierii unei epoci acordând o atenție sporită contextului, o indispensabilă utilizare a surselor primare, a arhivelor, a corespondenței, a activității asociațiilor și organizațiilor epocii, a sistemului universitar, a presei.

Noutatea punctului de vedere al Cooperativei Gusti provine din depășirea a două puncte de vedere simpliste privind monografismul și peisajul social și intelectual român interbelic. Recuperarea monografismului după reabilitarea lui Gusti de către regimul comunist în anii 1960, catalogarea lui ca fiind „falsă”, „nocivă” și „fără viitor”¹¹, a dobândit cu timpul o tentă naționalistă puternică și sterilă, eludând complexitatea vieții intelectuale și politice, neglijând reformele sociale întreprinse în interbelic și degenerând după 1989 într-un populism conservator simplist. România postcomunistă, dornică de repere și de modele, a creat o imagine idilică a vieții intelectuale a acestei epoci, punându-i în valoare mai ales pe discipolii lui Nae Ionescu, autori liberali și filosofi spiritualiști, și a preferat să treacă sub tăcere corupția politică, preocupările și diversitatea tinerei generații interbelice, gravele probleme sociale, economice ale interbelicului. Această viziune, care s-a impus în spațiul public postcomunist, a constituit un model de interpretare reduționist, care a împiedicat multă vreme o cercetare obiectivă a complexității interbelicului românesc. Multe studii actuale, și nu numai cele ale membrilor Cooperativei G, reușesc să depășească și să nuanțeze această viziune reduționistă, să aducă în prim-plan teme uitate sau studiate superficial (problema genului, relațiile cu politicul, religiozitatea populară, viața universitară și complexitatea traiectoriilor membrilor generației născute între 1900 și 1920, conflictele și divergențele din cadrul anchetelor de teren, diversitatea cercetărilor „unităților sociale” etc.), să revizuiască locurile comune privind Școala monografică și interbelicul românesc în general. Am încercat să enumăr cercetările desfășurate de tinerii doctoranzi și cercetători Theodora-Eliza Văcărescu, Florentina Țone, Antonio Momoc, Ionuț Butoi, Mihai Gaița, Alina Juravle ș.a.m.d., inserate în istoria socială, în istoria orală și în sociologia intelectualilor, subliniind rolul important ce l-au jucat imensa muncă de editare, de restituire a arhivelor și a unor texte mai puțin cunoscute ale membrilor Școlii monografice, realizată de Sanda Golopenția și de Zoltán Rostás.

Este de necontestat faptul că studiul asupra interbelicului românesc și a sociologiei din această perioadă este o sursă de pasiuni și controverse care nu-și găsește echivalentul în Franța, de exemplu, unde dezbaterile privind instituționalizarea sociologiei, întărirea Republicii a III-a, conflictul dintre partizanii lui Tarde și cei ai lui Durkheim, neglijarea sociologiei lui F. Le Play duc doar la cercetări originale care nuanțează puncte de vedere tradiționale și nasc puține dezbateri publice. Cauzele pot fi

¹¹ Zoltán Rostás, „O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești”, în *Transilvania*, nr. 11–12, 2012, p. 88–89.

căutate în specificul contextului românesc: ambivalența interbelicului românesc, explorarea condițiilor în care s-a reconstruit sociologia universitară după 1989, polarizarea importantă a spațiului cultural public și, nu în ultimul rând, un conflict de legitimitate asupra studiului interbelicului și al Școlii sociologice de la București.

Andrei Gaghi

THE 5th ANNUAL SUMMER CONFERENCE AND THE INAUGURAL EDITION OF THE SUMMER SCHOOL, AUGUST 21–25, 2016, TELCIU (TRANSYLVANIA)

This paper aims to provide a critical response to the 5th *Annual Telciu Summer Conference* and of the inaugural edition of the *Telciu Summer School*. These conjoined events took place August 21–25, 2016 in the Transylvanian village of Telciu and were convened under the title “Rurality, Modernity and Decoloniality: Unmaking the Legacies of Empire from Below”. Together, the academic conference and summer school gathered over 50 panellists, faculty, students, and attendees from Romania, the EU, China, and the Philippines. Organized by the newly-established Center for the Study of Modernity and the Rural World in conjunction with the Mayorality of Telciu and the “George Coșbuc” Bistrița-Năsăud County Library, these proceedings were part of an on-going series of seminars that propose to engage with “modernity” both as an analytical concept and as an ensemble of cultural norms and socio-economic practices embedded in specific historical and geographic contexts.

The conference itself featured approximately 20 papers organized around the following broad thematic panels: “Rural Transformations: Modernity at Work”, “Navigating Modernity in Rural Spaces: Magic, Religion, and the Arts”, “Debunking Modernity from Below: Rural Case Studies”, and “Rurality – Between Vestige and the Last Frontier”. It is important to note that, in the admittedly self-interested opinion of the author of this article, who is part of the Organizing Committee, the Summer School was intellectually on par with the Conference and sometimes even better.¹² This is because School’s scheduling allowed for more ample exposition and discussion of the material presented. Sample course titles included “The Postcolonial–Postsocialist Junctures and the Decolonial Options”, “The Rural Reconstruction Movement in China”, “Decolonizing Romania and Rural Resistance”, and “Semi-Peripheral Modernities and the Rural Alternative: Case Studies from Interwar Romania, Bulgaria and Hungary”. Consequently, this essay will eschew analytical distinctions between the conference proceedings and summer school courses, focusing instead on some of the most important themes that emerged in the course of the various presentations and ensuing debates. These themes will be illustrated by discussing select papers and courses chosen according to this author’s interests and ability to comment on the subject matter.

The theoretical premises underlying this symposium were that “modernity”, “rurality”, and “decoloniality” were mutually constitutive categories. Consequently, I would argue that the most important insights that emerged from the proceedings had to do with the specific ways in which these three notions enrich each other as analytical concepts and facilitate, indeed necessitate novel

¹² The Organizing Committee for the Conference and Summer School consisted of Valer-Simion Cosma, Manuela Boatcă, Ion Matei Costinescu, Ovidiu Țichindeleanu, Miki Braniște. The latter played a key role in helping organize the curricular enrichment part of the Summer School program. Special gratitude is also due to our partners, namely the Secondary Technical School of Telciu, Cinemobilul, Reciproca, and the Faculty of History and Philosophy, Babes-Bolyai University, Cluj. More information about the Conference, Summer School, and related curricular enrichment activities can be accessed at <http://www.centrulpentrustudiereamodernitatiiisialumiirurale.ro/>.

interdisciplinary approaches drawn from the entire range of the social and humane sciences. A brief clarification of the underlying epistemic framework is therefore needed. On the one hand, decolonial thought is a fairly coherent epistemic and political project. It is rooted in the capitalist world system as a unit of socio-economic and geopolitical analysis, but grants more autonomy in the Marxist sense to the cultural sphere as the site in which colonial-type power/knowledge mechanisms continue to articulate hierarchies of class, gender, race/ethnicity, and nation well after the end of formal colonial rule¹³. At the same time, it is in the realm of culture that resistance to the narratives of power emanating from the West is imagined and articulated.

On the other hand, there is the self-evident consideration that, historically and demographically speaking, most subaltern populations, namely groups that are rendered marginal and powerless by virtue of social status, were predominantly rural-based. Yet “rurality” itself is an analytically and ideologically contested concept. It is most frequently imagined as an opposite end on a continuum ranging from tradition (associated with rurality, the periphery, and the past) to globalization (associated with modernity, the present, and core power). Nonetheless, as concrete and variegated historical phenomena, both rurality in modernity and rurality as the precursor of modernity have been configured by global asymmetries of power and uneven processes of socio-economic development. As such, both the rural and the modern are inherent to and heirs of imperial, colonial and post-imperial/postcolonial matrices of power and of the particular configurations of national spaces derived from them. In this overall context, it comes as no surprise that the majority of the papers and/or courses were either organically and unselfconsciously of an interdisciplinary bent, but more often than not explicitly and reflexively so.

Accordingly, Vintilă Mihăilescu’s course and keynote address brought a historical and anthropological perspective on the tension between tradition and custom in self-imaginings of the “modern”. The main plank of his analysis was the heuristic distinction between what he termed custom-practicing societies characterized by attributes such as cosmocentric visions, heteronomy, and a sense of the sacred, on the one hand, and modern societies defined by anthropocentric visions, autonomy, and secularism/disenchantment, on the other. In this framework, “traditions” emerge as functional constructs created by modernity through selective and critical ways of relating to the past. Traditions, Mihăilescu contended, are an “inverse filiation” whereby sons invent fathers for the purposes of legitimizing social positions and/or ideological programs. A pertinent example can be found in modern projects of configuring Romanian national identity. The 19th century switch from the Orient to the West as a point of reference, the argument went, framed Romanian national identity between competing Occidental and exceptionalist visions of national character and endowed it with a schizoid perspective on the past. Romanian exceptionalism took form either in the guise of autochtonist ontologies of continuity and/or becoming or as various types of defeatist exceptionalisms. The latter held and continue to hold Romanians inherently incapable of achieving genuine progress without some form of outside influence. Concrete examples in all categories include Dacomania, Orthodox mysticism, and the ironic motto “in the EU we trust”. Mihăilescu pointed out that both Occidental projects and some variants of Romanian exceptionalism were and continue to be laced with a respectable dose of essentialism and self-hatred. In turn, this raised the provocative question of whether self-racialization either in the form of self-colonizing westernizing projects or self-essentializing autochtonisms constituted a veritable pathway through and to modernity.

As a way out of the conceptual *cul-de-sac* described above, Mihăilescu counterposed the dynamism and creativity of traditions in a Hobsbawmian sense (i.e. traditions *qua* cultural inventions with their own internal logics). Traditions, he suggested, are the antidote to what he termed the “conservative patrimonialization” and reification of cultural heritage, not least material culture. In this

¹³ For example, see Walter D. Mignolo, *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options (Latin America Otherwise)* (Durham, NC: Duke University Press, 2011); Anibal Quijano, “Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America.” *Nepantla: Views from the South*. 1: (3)/2000, p. 533–580.

way, “traditional” materials and techniques, skills and practices, as well as ways of relating to nature typically associated with peasant life can be mobilized anew as a way of designing cultural landscapes that would serve as wellsprings of sustainable development. In this way, Mihăilescu demonstrated how Nicolas Georgescu-Roegen’s (1906–1994) concept of bio-economics, which was in turn inspired by the study of interwar Romania’s peasant economy, can be combined with Hobsbawm’s insights concerning the socially innovatory role of traditions in order to produce a critical revalorization of rurality.

In a somewhat similar vein but using a much more finely-grained historical and geographical optic, Iulia Hurducaș’ paper “Constructing the Rural Periphery on the Vișeu River Valley, Maramureș, Romania” problematized the distinction between rural and urban infrastructure. The broader region of Maramureș was constructed as a rural periphery in relation to both modern cities and the modern idea of the city, but Hurducaș placed her emphasis on the linkages between the global flow of timber during the Habsburg period, the infrastructure that supported this trade including water as a conduit for timber, and the imperial policy of settling the area with German colonists to work on the forests. These factors point towards a broader economic logic and a mode of constructing territory that cuts across the rural-urban dichotomy, the more so since nowadays state policy and local development programs construct the territorial flow of water as an infrastructure of the urban. By contrast, Hurducaș’ analysis showed a way of decolonizing the idea of the city.

The conceptual dichotomy between rural and urban was also called into question by Călin Goina’s course “Rural-urban symbiosis – an ethnographic exploration of a Cluj street”. Based on a study that combined ethnographic and social-historical approaches via life histories, Goina’s course shed light on broader social forces that caused rural-urban migration into the city of Cluj during the last half century. One of the key findings was that migrants’ economic strategies implied an evolving relationship with urban space as the site of what might termed a ruralized urban economy comprised of gardens and animal rearing. Consequently, between 1950 and 2000 the street in question was a transition zone, namely the site for an intermediary semi-rural and semi-urban lifestyle. The rising cost of land after 1990 gradually de-peripheralized the area in which the street is located. Most new

residents are city dwellers in search of houses with gardens. Yet another important finding was that ethnic and class identities persisted, but were reconfigured as the descendants of various waves of migrants from the countryside self-consciously embraced an urban identity. In short, Goina's case study reinforces the need to think of the "rural" itself as a continuum.

By contrast, Irina Marin's paper "Land Reform and Social Combustibility around the Triple Frontier between Romania, Austria-Hungary, and Tsarist Russia at the End of the 19th, Beginning of the 20th Century" adopted a transnational, comparative social-historical perspective that examined some of the consequences of mid-nineteenth century land reforms and their resultant social transformations in the triple border area of the Russian, Ottoman, and Habsburg empires. In this context, the 1907 Great Peasant Revolt in Romania appears as one instance in which comparable socio-economic processes lead to different outcomes depending on local conditions. Grounding her analysis in a cross-border comparison of land reforms and land-tenure arrangements, Marin sought to account for the ways in which the interaction between states, peasants, and landed elites resulted in various degrees of social combustibility. Her main conclusion was that the potential for social unrest depended upon the social consequences of land reforms, more precisely on whether said reforms resulted either in a free and prosperous peasantry, peasant proletarianization, colonization, or the replacement of legal with economic bondage (neo-serfdom). Marin's analysis was also mindful of Romanian communities residing outside the Old Kingdom as relevant case studies. The pertinent issue here is why Romanians in the neighboring Habsburg provinces of Transylvania, Bukovina, and the Banat, as well as in the Tsarist region of Bessarabia remained comparatively peaceful. In this way, Marin's paper showed that there is a need for new research regarding the regional impact of the Great Revolt.

Similarly, Manuela Boatcă's course "The Coloniality of Labor in the Global Periphery: Eastern Europe and Latin America in the World System" also employed a comparative transnational perspective. However, Boatcă's approach was macrosociological, focusing on long-term patterns and processes within the capitalist world system. Her analysis evinced a continuous concern with how slavery fits into capitalist development. The underlying question was how serfdom as a pre-existing normative benchmark of "backwardness" problematizes our understanding of slavery in a global context characterized by multiple gradients/varieties of non-free labor. Examples of non-slave, non-free labor regimes include (legally) coerced cash-crop labor, share-cropping, and various forms of coercive tenancy. Precisely because whatever is not associated with free labor is typically construed as "backward", Boatcă showed that, historically speaking, various (semi) peripheries gave rise to local varieties of non-free labor. She substantiated this point by comparing Engels' concept of "second serfdom" for sixteenth through nineteenth century Eastern Europe with Dale Tomich's notion of "second slavery" for eighteenth through nineteenth century Brazil, the Caribbean, and the US South. The comparison between these institutions and regions revealed not only structural similarities, but also the fact that these labor regimes were not homogenous since they encompassed different degrees of coercion of workers. Furthermore, Boatcă argued that the abolition of these regimes resulted in complex patterns of free and non-free labor which continue to characterize contemporary peripheral labor regimes. In short, although a single capitalist world economy has existed since the 16th century, there never was a universal capitalist regime. Consequently, instead of casting the multiple varieties of non-free labor as temporalities that configure "backwardness", it would be more useful to consider wage labor as the local labor regime of the capitalist core.

The papers and course discussed above should be sufficient to give readers an idea of the broad range of topics and interdisciplinary approaches that were the hallmark of this symposium. In this sense, it is worth reiterating that the establishment of Center for the Study of Modernity and the Rural World Modernity, as well as the debut of the Telciu Summer School mark a new, more ambitious phase in the already successful series of international academic conferences organized in the village of Telciu. In fact, the Telciu Summer School is the first and so far the only one of its kind in Eastern Europe. In 2017, in addition to the conference and summer school, the Center for the Study of Modernity and the Rural World plans to launch an interdisciplinary academic journal. Most likely, the journal will be titled *Telciu Journal of Decoloniality*. At the time of this writing, the prospects of obtaining financing for this venture are good.

Yet perhaps even more important than the content of the academic debates is the nature of this novel educational experiment. The very placement of the School and of the conference in the heart of the village is premised on drawing together researchers, local residents, and School participants into a framework of reciprocity and dialogue. For example, in addition to a theater play, film screenings, public readings, informal discussions, as well as a theater workshop for local schoolchildren, the curricular enrichment program of the School featured two extra-curricular courses intended primarily for local residents. Taught by David Schwartz and Aurelian Giugăl, these courses were respectively titled “Political Theater on the European Periphery: A Short History of Engaged Theater the Context of the Post-Socialist Transition” and “From Right to Left: How to Understand Politics”. Hence, when all things are considered, there are good reasons to say that this symposium came as close to establishing a heterotopic space as this writer has experienced. Most participants and the organizers certainly strove to make it so. That the event fell and most likely will continue to fall short of this ideal is far less important than the fact that it took place in the Romanian social context, where the ostentatious fetishization of “culture” and of the status of intellectuals as its interpreters is a well-established social practice brought about by the modern era. This latter point is sufficiently self-evident so as to require no elaboration, save perhaps a reminder that this kind of fetishization played an important functional role in both nation-building and social stratification processes. In this context, what matters is the attempt to carve out spaces that permit the emergence of hierarchy-attenuating forms of culture and cultural struggle.

REFERENCES

1. CENTER FOR THE STUDY OF MODERNITY AND THE RURAL WORLD. “Telciu Summer Conferences” and “Telciu Summer School”. Available at <http://www.centrulpentrustudiireamodernitatiiisialumii rurale.ro/>;
2. MIGNOLO, WALTER. “*The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options (Latin America Otherwise)*” (Durham, NC: Duke University Press, 2011);
3. QUIJANO, ANIBAL. “Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America”. *Nepantla: Views From the South*. 1: (3)/2000, p. 533–580. Available at http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic203438.files/Anibal_Quijano.Coloniality.pdf.

Ion Matei Costinescu

THE XXXrd WORKSHOP OF THE FER-EURETHNO NETWORK, SEPTEMBER 8–10, 2016, AIX-EN-PROVENCE

The XXXth international workshop of the Eurethno network took place September 8–10, 2016 in Aix-en-Provence and Marseille. It was hosted by the Mediterranean House of Human Sciences (MMSH) and the Museum of European and Mediterranean Civilisations (MuCEM). The event was organized by the Institute of Mediterranean, European, and Comparative Ethnology (IDEMEC, mixed research unit 7307, CNRS – Aix-Marseille University).

Created in 1988, the Eurethno network (<http://www.eurethno.altervista.org/FR/default.php>) reunites French speaking scientists from 20 countries (Germany, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Denmark, Spain, Lithuania, France, Greece, Hungary, Italy, Japan, Norway, Portugal, Poland, Czech Republic, Romania, United Kingdom, Russia and Serbia) and is a member of the European Federation of European Networks of Scientific and Technical Cooperation of the European Council

(FER). The network organises annual comparative studies workshops on a broad array of themes dealing with European cultural heritage and anthropological diversity (oral culture, borders, times, myths, identities, festivals, holidays, rituals, collective games, religious tourism, Christians, old people, young people, shepherds, etc.). Over the years these meetings have led to the publication of 30 volumes, several of which were published by prestigious publishing houses such as l'Harmattan.

This year, the Eurethno workshop brought together members of the Eurethno network, International Society for Ethnology and Folklore (SIEF) and the IDEMEC research unit, all focused on the theme: *Cataloguing European Festivals. Comparisons and New Methods of Study*.

Following opening speeches by **Laurent Sébastien Fournier** and **Dionigi Albera** on behalf of the organizing institution, the meeting started with four introductory presentations. **Sylvie Grenet** from the French Ministry of Culture and Communication summarized the actions and the methodology used in France, since 2008, to catalogue the intangible cultural heritage with the purpose of identifying cultural elements to be registered on the representative lists of UNESCO. **Valdimar Hafstein**, president of SIEF, proposed a critical and comparative approach of the 2003 UNESCO convention, referring to the direct consequences that the preservation process sometimes has on the intangible cultural heritage itself. Through several unique examples, such as the Jemaa el-Fna place in Morocco, the Vimbuza festival in Malawi and the Belgian fries, the speaker showed how traditional festivals are not only 'patrimonialised', but sometimes, in the process of preservation, also 'festivalised'. **Jocelyne Bonnet Carbonell**, the founding president of Eurethno, recounted the network's activity in the past three decades, restating themes that had been selected for debate and which have resulted in a great variety of documents and methodologies. Discussing the workshop theme, **Laurent S. Fournier**, the host of the reunion, argued the importance of the study of the first catalogues and inventories for the history and comparative ethnological study of contemporary European festivals, feasts and rituals.

The following session grouped several papers geographically and referred to cataloguing festivals from the Mediterranean to the North Sea area. **Jasna Čapo** from the Institute of Ethnology and Folklore Research in Zagreb and co-chair of SIEF's Migration and Mobility working group, opened the afternoon with a historical overview of various approaches to festivals and feasts in Croatia; from the 19th century investigations of peasant life and the first catalogues, to contemporary interests in public festivities and urban festivals. **Evangelos Karamanes**, from the Hellenic Folklore Research Centre, Academy of Athens, started with the 19th century investigations and catalogues of Greek festivals and feasts at the time of the Hellenic 'laographia' and continued with the initiatives developed within the Hellenic Folklore Research Centre. Particular interest was given to the use of new technologies in the preservation process. **Jean-Pierre Ducastelle**, president of the Giants' House museum in Ath, offered a different approach, choosing to present a selection of three Belgian festivals included in the UNESCO representative list of intangible heritage. In his historical approach, the speaker explained the reasons for their survival and the consequences of their heritage recognition. **Peter Jan Margry**, from the University of Amsterdam, although not physically present, submitted a detailed paper outlining the main approaches to festivals and feasts in the Netherlands since the 18th century, highlighting the historical context of various initiatives, in particular their religious background.

The last session of the day was dedicated to festivals and interreligious dialogue. **Silvia Czingel**, from the University of Budapest, spoke about Jewish feasts and festivals in Hungary and their timid reappearance in the public sphere after the fall of communism. Discussion of Jewish culture was continued by **Karine Michel**, from IDEMEC, who described the paradox of Jewish festivals in contemporary Germany, in the context of reconstruction of the Jewish community after the Shoah and the immigration from the ex-Soviet bloc. Another member of IDEMEC, **Marie-Laure Boursin**, focused on the so-called 'Muslim and Islamic' festivals and feasts and the way they are presented in Bulgarian ethnographical literature. The speaker emphasized the political background of certain academic productions, in contrast with the importance of these practices for the Muslim community in Bulgaria.

The second day of the workshop started with a section dedicated to East European countries. **Kincső Verebélyi**, from Eötvös Loránd University in Budapest and president of the Eurethno network, discussed the approach given to festivals and feasts in Hungary, where the study of folk culture was for a long time situated under the influence of literary theory and its approach to orality. **Senka Kovač** from the University of Belgrade, focused on the particular case of the 'slava', the Serbian family celebration which glorifies its patron saint, which is included in UNESCO intangible cultural heritage lists in 2014. **Inga Kuźma**, from the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Łódź, presented the latest directions in Polish anthropology regarding religious and national rituals. **Irina Stahl**, from the Institute of Sociology, Romanian Academy, recounted the main contributions to the study of feasts and festivals in Romania since the 19th century, with particular attention to the context in which the initiatives developed and the applied methodology.

The afternoon session was dedicated to the festival experience in Italy. **Vincenzo M. Spera**, from the University of Molise, focused on the changes festivals and folk traditions have experienced in the past few decades providing concrete examples from central and southern Italy. **Fiorella Giacalone**, from the University of Perugia, also concentrated on changes, this time in the Umbria region where, due to the heritagisation process, festivals are being 'reinvented'. **Gianfranco Spitilli** from the Don Nicola Jobbi Research Centre in Montorio al Vomano, presented the Saint Giles celebration in Cerqueto, an illustration of the festivals taking place in the mountain hinterland of central Italy. The last speaker of the day, **Alfonsina Bellio** from the Research Group Societies, Religions, Secularisms (CNRS-EPHE), Paris, spoke about the dialogue, often degenerated in confrontation, and the negotiation between different social actors involved in the religious festivals and processions in Calabria.

The second day ended with the Eurethno general assembly meeting. Following various administrative issues, four new national antennas were elected: Jasna Čapo representing Croatia,

Evangelos Karamanes, Greece, Valdimar Hafstein, Iceland and Peter Jan Margry, the Netherlands. Next, the membership accepted the offer of E. Karamanes to organize the 2018 workshop in Athens. Cooperation with SIEF was raised and the SIEF president presented the advantages that this would bring to both organisations. It was decided that the Eurethno would submit two panel proposals to the 2018 SIEF congress and would create a French speaking working group within SIEF. Finally, the network elected a new board: L.S. Fournier was named the new president of Eurethno, A. Bellio the secretary and I. Kuzma the treasurer. K. Verebélyi, the former president, was named vice-president of the network.

On the last day, the workshop continued in Marseille, where it was hosted by the Museum of European and Mediterranean Civilisations. The final section considered festivals from both the museum's perspective and that of the territory. **Marie-Pascale Mallé**, from the MuCEM, talked about the process of acquisitions the host institution had to make in order to prepare the 2014 carnival exhibition, 'The world upside down'. **Patricia Heiniger-Castéret** and **Mathilde Lamothe** both from Identities, Territories, Expressions and Mobilities Laboratory (ITEM EA 3002), University of Pau and Pays de l'Adour, presented a paper on fires and their cultural usage in the Aquitaine region. Investigated and catalogued since the 19th century, the practice of fires seems currently to be experiencing a revitalisation, under the influence of new technologies and local policies of territorial valorisation. After making some final remarks, Laurent S. Fournier closed the meeting inviting the participants to a free visit at the MuCEM.

Irina Stahl

DUBLĂ LANȘARE DE CARTE SUB EGIDA CENTRULUI P.E.N. ROMÂN, 28 OCTOMBRIE 2016, LA SEDIUL GRUPULUI PENTRU DIALOG SOCIAL (GDS), BUCUREȘTI

Sub egida P.E.N. România, filiala românească a P.E.N. International, la sediul Grupului pentru Dialog Social (GDS) din Calea Victoriei nr. 120, a avut loc, în după-amiaza zilei de 28 octombrie 2016, un eveniment cultural de excepție, legat în chip subtil de revista institutului nostru și chiar de disciplina sociologiei (așa cum vom explica mai jos): lansarea a două volume de poezii, în ediție bilingvă, română și franceză. Primul dintre ele, *Le miel de la nuit / Mierea nopții*, apărut la Paris (Editura Poètes à vos plumes, Paris, 2016), aparține poetei Simona-Grazia Dima, redactor al „Revistei române de sociologie” a Institutului de Sociologie al Academiei Române, iar al doilea, *13 pași pe pavajele albastre din Montmartre / 13 pas sur les pavés bleus de Montmartre* (Editura Confluente, Petrila, 2016), poetei franceze Linda Bastide. Manifestarea, care a avut semnificația unei întâlniri literare bilaterale România-Franța, în cadrul P.E.N., prin cele două reprezentante ale sale, membre ale centrelor naționale ale P.E.N. International, s-a desfășurat în prezența unui public pasionat, format din reprezentanți prestigioși ai vieții literare, artistice și științifice, precum și din iubitori de poezie, într-o atmosferă încărcată de emoția și elevația pe care numai actul poetic autentic le poate crea.

Câteva precizări sunt necesare: P.E.N.-Club este cea mai veche și mai importantă organizație mondială a scriitorilor, înființată la Londra de scriitorii Catherine Amy Dawson Scott și John Galsworthy, în 1921 (acronimul P.E.N. provenind de la Poets, Essayists, Novelists). La ea s-au afiliat cu promptitudine, de la începuturi și până în prezent, aproape 150 de centre din tot atâtea țări de pe cele cinci continente ale lumii. În anul 1923, aproape sincron, așadar, a aderat la P.E.N.-Club și țara noastră, participarea românească incluzând nume sonore, precum Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Haig Acterian, Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Perpessiciu, Barbu Brezianu, Șerban Cioculescu, Nichifor Crainic, Al. Th. Stamatiad, Ion Pillat, Octavian Goga, Romulus Cioflec, Claudia Millian, Ion Minulescu, Camil Baltazar, Cicerone Teodorescu, Pan

Vizirescu, Ștefan Nenițescu, Mihail Sorbul, Simion Mehedinți, Victor Eftimiu sau Eugen Jebeleanu. Printre președinții P.E.N. mondiali s-au numărat, de-a lungul timpului, scriitori ca: John Galsworthy, H.G. Wells, Jules Romains, Thornton Wilder, E.M. Forster, François Mauriac, Ignazio Silone, Maurice Maeterlinck, Benedetto Croce, André Chamson, Alberto Moravia, Arthur Miller, Heinrich Böll, Mario Vargas Llosa, György Konrád, între care numeroși sunt recipienți ai unor premii de marcă (Nobel, Pulitzer, Somerset Maugham, Principe de Asturias etc.) sau membri ai unor academii naționale. Alți membri P.E.N. marcanți la nivel internațional: Thomas Hardy, W.B. Yeats, Arthur Schnitzler, Gerhardt Hauptmann, Knut Hamsun, Romain Rolland, Anatole France, Dimitri Merejkovsky, Selma Lagerlöf, Thomas Mann, Vicente Blasco Ibanez, Rabindranath Tagore, Robert Frost...

P.E.N.-Club-ul și-a schițat de la debut un document fondator – o Cartă, cuprinzând câteva principii fundamentale, între care acela al apărării literaturii, într-o deplină solidaritate interscriitoricească și socială. Reproducem, în traducere, textul scurt și elocvent al acestei Carte, aflată la loc de cinste pe *site-ul* organizației mondiale a scriitorilor, P.E.N. International: www.peninternational.org: „1. Literatura nu cunoaște frontiere și trebuie să rămână o formă de comunicare curentă între oameni, în pofida oricăror tulburări politice și internaționale. 2. În toate împrejurările și mai ales în vreme de război, operele de artă, patrimoniul umanității în general, trebuie să rămână neafectate de pasiunile naționale sau politice. 3. Membrii P.E.N. trebuie să utilizeze în toate împrejurările influența pe care o au, în scopul de a favoriza buna înțelegere și respectul reciproc dintre națiuni; ei se angajează să înlăture ura de rasă, de clasă și națională și să susțină idealul unei umanități care trăiește în pace, în lumea noastră – una, comună pentru toți. 4. P.E.N. susține principiul transmiterii nestingerite a ideilor în cadrul fiecărei națiuni, precum și între națiuni, iar membrii săi se angajează să se opună oricărei forme de obstrucționare a libertății de exprimare în cadrul țării sau comunității din care fac parte, ca și în lume, ori de câte ori este cazul. P.E.N. este în favoarea presei libere și se opune cenzurii arbitrară pe timp de pace. Consideră că evoluția necesară a lumii spre o ordine politică și economică mai organizată și mai armonioasă solicită în mod imperativ un spirit critic liber față de guverne, administrații și instituții. Întrucât libertatea înseamnă constrângere voluntară, membrii P.E.N. se angajează să se opună posibilelor aspecte negative ale presei libere, cum ar fi prezentarea mincinoasă, falsificarea cu intenție și expunerea deformată a faptelor din motive politice și personale”.

Fiecare nou membru își afirmă, la primirea în P.E.N., aderența la aceste principii de bază, declarând că le îmbrățișează și le va ilustra prin creația și întreaga sa conduită, literară și socială. Destinul a dorit ca P.E.N.-Club-ul să fie antrenat, încă din primii ani ai constituirii sale, în luptele sociale acerbe din acea vreme. Fondat special ca să aline rănile Primului Război Mondial prin comunicarea pașnică și inspirată dintre scriitori, prin cunoașterea lor reciprocă, el a fost nevoit să se implice în dezbaterile și luările de atitudine generate de înfruntările politice. A făcut, astfel, epocă excluderea P.E.N.-ului German, la Congresul mondial P.E.N. de la Dubrovnik, din 1933, atunci când membrii acestuia nu s-au delimitat de nazism. Deși apolitic prin definiție, P.E.N.-Club-ul a luat atitudine, cu mult curaj, în favoarea libertății de exprimare prin scris, demascând abuzurile exercitate de tiraniile de toate culorile asupra scriitorilor. De-a lungul timpului și-a accentuat latura activistă. Este de menționat, în acest sens, faptul că a reușit să pledeze pentru scriitorii amenințați de regimurile totalitare și să elibereze din închisori sute de scriitori oprimați, prin acțiuni hotărâte, duse la cel mai înalt nivel – al guvernelor și președinților de țări. În acest mod, P.E.N.-Club-ul a fost perceput, din ce în ce mai pregnant, ca un veritabil bastion al democrației, simbol al solidarității de breaslă și, prin extensie, al solidarității umane în general. Nu întâmplător, la congresul său mondial din anul 2010, și-a schimbat denumirea – din P.E.N.-Club, în P.E.N. International și s-a deschis odată în plus – înspre cuvântul scris și reprezentanții săi dedicați traducerii sau jurnalismului. Această transformare punctează orientarea decisă, mai mult ca niciodată, înspre social, cu accent neechivoc pe literatura angajată și, în egală măsură, pe salvagardarea libertății de exprimare și de creație, pe apărarea vieții libere, demne a creatorilor din toată lumea, aflați în slujba logosului, privit, în cele din urmă, ca adevăr, semnificativ pentru condiția umană. Într-un anume fel, se poate afirma că P.E.N. a reușit să schimbe lumea, apelând la forța și pregnanța socială a cuvântului.

Manifestarea a debutat prin caldele cuvinte de prezentare ale poetei, universitarei și publicistei Magda Cârneci, președintă a P.E.N. România, precum și ale prof. univ. Caius Dobrescu, poet, critic literar și publicist, vice-președinte al P.E.N. România.

Din respect pentru invitații străini, majoritatea discuțiilor au fost purtate în limba franceză. Poeta Magda Cârneci a analizat universul dens al lirismului colegei noastre, scriitoarea Simona-Grazia Dima, cu accent pe constelațiile simbolice axate în jurul unei percepții numenale a existenței. Ființele mici, copilul, animalul etc. constituie tot atâtea motive importante și revelatorii ale liricii sale, cu originea într-o vocație specială a căutării și trăirii sacrului, a redării acestei apropieri intuitive sub forma privilegiată a cuvântului artistic. Caius Dobrescu a relevat înrudirea celor două volume lansate, prin viziunea proaspătă și limbajul firesc, necontrafăcut, specific literaturii autentice, în contrast cu monotonia și carența estetică a limbii de lemn, activă și astăzi, ușor de regăsit sub felurite deghizări. În poezia Simonei-Grazia Dima vorbitorul a detectat, subiacent, ca substrat al lirismului său, un filon al spiritualității genuine, o cale mistică, dar exprimată intim, fără ostentație, grație sugestiei și a percepției inefabilului, cu discreție și naturalețe. Așadar, în versurile poetei nu se poate decela o formă anume de religiozitate (în sensul că nu pe aceasta cade accentul). După cum ludic se exprimă Caius Dobrescu, ea ar putea fi și una *sufi*, de pildă, la fel de bine ca una extrem-orientală sau indiană, fără a contraveni viziunii creștine de fond a poetei.

În continuare, cele două autoare au dat citire câtorva dintre versurile proprii, în mod original, printr-o lectură mutuală în ambele limbi: fiecare și-a citit câte un poem în limba maternă, pe care cealaltă poetă l-a prezentat îndată în traducere. Astfel, Simona-Grazia Dima a citit poemul său *Lacul*,

apreciat de Linda Bastide printr-o exclamație: „magnifique!” și rostit de ea cu mare expresivitate și participare sufletească în limba franceză. Apoi ea însăși a dat citire poemului său despre Dalida, care i-a fost prietenă apropiată, iar Simona-Grazia Dima l-a reprodus în versiunea română datorată poetei Elisabeta Bogățan, prezentă și ea la eveniment. De asemenea, cele două autoare au exprimat câte un crez poetic. Linda Bastide a explicat de ce își consideră periplul poetic din volum o „călătorie a sufletului” și a rememorat clipele faste ale întâlnirilor cu Dalida, care-și invita adesea amicii în castelul său din cartier, plasat, față de nivelul străzii, într-o adâncitură, devenind, astfel, încă mai ademenitor. Un castel cu nenumărate odăi, una dintre ele rezervată visării. Acolo marea cântăreață se retrăgea spre a privi în adâncul unei oglinzi și a capta undele subconștientului. Simona-Grazia Dima a accentuat asupra nonfinitudinii oricărei călătorii spirituale: contează doar drumul însuși, nu atingerea țintei. Atâta timp cât cauți, nu ții să posezi un obiect al căutării. Atunci când ți se pare că ai prins ceva tangibil în pumni, el se dizolvă, iar călătoria se reia.

Devotat redactor al Academiei Române de aproape două decenii, pasionată cititoare, în premieră, a articolelor noastre, colegii săi, pe care le pregătește cu acribie și competență pentru tipar, înaintându-le Editurii Academiei Române, una de elită între editurile românești, Simona-Grazia Dima ne surprinde prin biografia sa intelectuală de excepție. Născută într-o familie de scriitori din Timișoara (Valentina Dima și Simion Dima), oraș în care a absolvit Facultatea de Litere a Universității de Vest, ca șefă de promoție națională, Simona-Grazia Dima se remarcă deopotrivă ca poetă, eseistă, critic literar, traducătoare și publicistă. Membră a Uniunii Scriitorilor din România din 1990, a deținut și funcția de secretar general al Centrului P.E.N. Român (numit, în publicistica actuală, și P.E.N. România) vreme de peste două mandate (2006–2015), apoi, încă un an, poziția de membră a comitetului director al acestuia (2015–2016), iar în continuare a fost aleasă membră a Comitetului de Onoare, alături de poezii Ana Blandiana și Constantin Abăluță. Cu atât mai meritorie este această activitate cu cât ea reprezintă un pur voluntariat, în tradiția cutumelor P.E.N.: în toată lumea, liderii P.E.N. nu au fost niciodată plătiți.

Cu o operă prodigioasă în spate, Simona-Grazia Dima și-a câștigat un loc de frunte în peisajul poetic și cultural românesc, fiind autoarea a nu mai puțin de 21 de volume publicate, între care: unsprezece culegeri de poeme (*Ecuație liniștită*, *Diminețile gândului*, *Scara lui Iacob*, *Noaptea romană*, *Focul matematic*, *Confesor de tigri* – Premiul pentru poezie al Filialei Timișoara aUSR, 1999), *Ultimul etrusc* (nominalizat la premiul pentru poezie al Asociației Scriitorilor din București), *Călătorii apocrife* (nominalizat la premiul pentru poezie al Asociației Scriitorilor din București), *Dreptul răni de a rămâne deschisă*, *La ora fulgerului*, *Interiorul lucrurilor*, două antologii lirice (*Călătoria în petalele trandafirului* și *Armata ființelor mici/The Army of Little Beings* – volum bilingv, în limbile română și engleză, publicat în format electronic la Ed. Universității din București), patru volume de critică literară și eseistică (*Baudelaire*, *Verlaine*, *Rimbaud*, *Mallarmé*, *modele pentru scriitori români contemporani*. *O anchetă literară* – coordonator și coautor, în colaborare cu Aurelian Titu Dumitrescu; *Labirint fără minotaur*, *Blândețea scorpionului*, *Miceli solare*) și două traduceri (una de orientalistă, din limba engleză – Arthur Osborne, *Sri Ramana Maharshi și Calea Cunoașterii Supreme*, și una de poezie, din italiană, publicată în ediție bilingvă, română-italiană – Antonio Della Rocca, *Meduse e manager/Meduze și manageri*). Selecții din poeziile și eseurile sale au fost traduse în limbile engleză, franceză, italiană, germană, maghiară, sârbă, slovacă, turcă, galeza scoțiană și au fost incluse în antologii și volume colective editate în țară și în străinătate. De-a lungul anilor, Simona-Grazia Dima colaborează cu statornicie la reviste precum „România literară”, „Luceafărul de dimineață”, „Viața Românească”, „Orizont”, „Convorbiri literare”, „Vatra” și multe altele, participă la numeroase manifestări literare naționale și internaționale, este prezentă în jurii literare, în emisiuni de radio și televiziune, primește premii pentru creația sa, în țară și peste hotare. Mai multe detalii despre poetă pot fi aflate pe *site*-ul acesteia, <http://www.simona-grazia-dima.ro>.

Aparența de livresc, datorată limbajului cultivat, de un real rafinament, al creației sale lirice, se risipește la o lectură atentă, grație căreia poemele se arată a fi, în esență, profund emoționale și tulburătoare. După cum afirma poetul și criticul literar Lucian Alecsa (în revista „Hyperion”, an 32, nr. 7–8–9 (243–244–245), iulie–august–septembrie, 2014, p. 80–81), „Simona-Grazia Dima este o

poetă a metaimaginarului, este unica voce cu un astfel de substrat în spațiul liricii noastre feminine. Poemele ei se consumă dincolo de ceea ce sugerează imaginile invocate prin limbajul liric – un joc pe cât de periculos, pe atât de sublim. Verbul joacă rolul substanței de contrast folosite în radiografii, dând vizibilitate ideilor antrenate și structură carnației lirice. Poezia Simonei-Grazia Dima are ca resort ideatic o filosofie ce se intersectează în permanență cu planurile vieții concrete, fără enunțuri deductibile, ci cu secvențe de viață ce demonstrează autenticitatea trăirilor propuse iluminării. (...) Dacă decopertăm țesătura de întrebări ce «îmbălsămează» viața de zi cu zi, vom da de un spectacol fascinant, fabulos, încorporat într-un limbaj firesc, fără compuneri pretențioase, conectat în permanență la propriile trăiri. Unii pot spune că această partitură cere antrenarea unei doze mai mari de livresc. Ei bine, nu, tocmai prin naturalețea limbajului, prin firescul compunerii textului, atmosfera ce se vrea tușată se întregeste”.

Într-adevăr, poezia Simonei-Grazia Dima – o dovedește și volumul recent lansat, *Mierea nopții* – se situează la granița dintre lumea vie a concretului și visceralității și aceea eterată, misterioasă, a filosoficului asumat ca mod de viață, într-un spațiu unde, în mod fulgurent, mundanul, banalul se topește, iar atmosfera se infuzează cu sensuri ascunse, magice. În direcția unor mari mistici, precum Sfântul Ioan al Crucii sau Rumi, și impregnată de gândirea unor nume majore ale filosofiei și misticii orientale, în interpretarea Simonei-Grazia Dima, poezia reprezintă o cale de salvare interioară și de acces (pornind dinspre cele văzute, prin transcenderea percepției comune) spre Absolut, către cele nevăzute, spre „Cel ce întemeiază / Celui qui fonde” (*Mierea nopții/Miel de la nuit*). Aceasta este ideea centrală ce transpare pregnant din cel mai recent volum al său, lansat la sediul GDS, sub egida Centrului P.E.N. Român, în traducerea Elisabetei Bogătan și a Lindei Bastide.

Merită menționat faptul că, în virtutea principiului conform căruia poezii îi înțeleg cel mai bine pe poeți, cartea se bucură de o inspirată prefață semnată de însăși Linda Bastide, din care cităm, în traducere: „*Mierea nopții*: în acest volum de poeme, Simona-Grazia Dima ne cheamă în lumea sa personală; nu ne ia de mână – fără îndoială, este sigură că suntem destul de mari pentru a ne feri, ca ea, de puterile întunericului. Merge, pas cu pas, echilibrată senină privind drept în fața ei, pe firul întins între doi munți înalți, încununați de zăpadă și soare. Deasupra abisului, bastonul lung și greu pe care-l ține în mâini îi asigură securitatea! El este plin de aceste cuvinte despre care numai poezii inițiază știu că sunt o protecție personală subtilă contra puterilor umbrei. Cuvinte atât de juste, atât de puternice. Și atâtea lucruri ascunse în spatele fiecăruia dintre ele! Exact acest drum al poetei îi poartă mereu privirea spre cer, drumul pe care Simona-Grazia Dima îl urmează, și îl va urma mereu – el este între alfa și omega, între real și vis, între zi și noapte. Noaptea în care totul este posibil, un ideal de atins, realitatea ascunsă de descoperit, în sfârșit, căutarea de urmat, fără teamă, pe drumul spre stele. Să-i pășim pe urme, călătoria merită osteneala”.

Linda Bastide este autoarea celui de-al doilea volum lansat la GDS, *13 pași pe pavajele albastre din Montmartre / 13 pas sur les pavés bleus de Montmartre*, în traducerea Elisabetei Bogătan și cu o prefață de Jean Manuel Gabert, redactor-șef al revistei „Paris-Montmartre”. Personalitate complexă, cu multiple și excepționale fațete, Linda Bastide este poetă, romancieră, artist plastic și actriță, membră a Centrului P.E.N. Francez, laureată a unor prestigioase premii literare, dar și, fapt inedit, ambasador cultural al cartierului parizian Montmartre, care și-a dobândit un statut independent în Paris. Acest cartier, unde viețuiește, topos cu reverberații aproape mitice în simbolismul cultural european, este, de altfel, și sursă primordială de inspirație și, totodată, personaj central al volumului său de poeme lansat în 28 octombrie.

Aprecierile lui Jean Manuel Gabert, din prefață, merită din plin atenția cititorului, punctând densa lume unde suntem invitați de Linda Bastide: „Prietenii săi au luat culoarea pereților și conturul străzilor. Străzile sale freacă în secret sub umbra amintirilor. Străzi de adâncă nostalgie, unde un căpcăun cu inima tandră, cu «maiestate de saltimbanc», și-a mâzgălit cuvintele în reflexul sticlelor sparte – sau străzi cu «fertilitate cosmică», precum această împeștrițată Lepic, care-și revărsă cornul abundenței. În 13 pași pe pavajele albastre, Linda Bastide urmează drumuri vii care-i urzesc un Montmartre al său și trasează o circulație secretă prin pânză. (...) În trecere, ea interoghează oglinda spartă într-un mare castel alb, descoperă izbucnirea unui izvor dispărut și «cețuri vagabonde». Între

semicorpus hazliu din Passe-muraille și direcținea distinsă a sfântului cefalofor, poeta simte bine că nu este la capătul unei traversări imobile și că este încă departe portul, la ora când apare Muntele: atunci trebuie să salute viile și «ulmul țigan și albastru» escaladând nordul și să-și amintească încă de toți locuitorii acestei insule nemărginite, poeți și cavaleri ai pavajului, muze rebele ale morilor, marinari de fântâni, înghițitori de culori scuipate spre soare. Nu ezitați să o urmați pe Linda Bastide în această plimbare în care zorii iau nuanța sfârșitului de zi: veți respira până în inimă aerul subtil din Montmartre, care transportă pe un același parfum de glicine farandola copiilor nebuniei și melancoliei fără capăt a cireșelor cu țuică. Părând neinteresat de asta, autorul vă culege în trecere din aceste mici nimiciuri invizibile și intruvabile care fac adevăratele călătorii”.

Cu empatie și mărturisită colegialitate față de Linda Bastide, confratele străin pe care a vrut să-l onoreze printr-o temeinică punere în valoare, Simona-Grazia Dima a schițat și ea un portret al poetei, comentându-i, atent și tandru, volumul, care evocă magia „Republicii Montmartre”, spațiu de elecție al artei. Cele treisprezece poeme descriu, astfel, „o plimbare imaginară prin cartierul Montmartre”, unde locuiește și a cărei ambasadoare spirituală este, zonă care a cunoscut de-a lungul anilor o nemaivăzută aglomerație de mari artiști. Flanările poetei prin Montmartre, arată Simona-Grazia Dima, se petrec sub semnul emoției, deoarece, „în ciuda certitudinii lăuntrice că ea reprezintă o favoare a destinului, există totuși și confruntarea cu fragilitatea proprie temporalității”. Trăirea prin artă înseamnă însă pentru poetă „libertate absolută, sensul profund și adevărat al vieții, dar și discretul sens inițiativ al regăsirii unei copilării perpetue, pe orbita unei înalte dimensiuni a ființei, împlinind astfel dezideratul marelui Brâncuși, trecător și el prin cartier. Călătoria Lindei Bastide, rută, pentru ea, uzuală, își revarsă cu generozitate apele – sinonime unui izvor de cultură, de culoare, de muzicalitate – pe canavaua poeziei...”

Regal al poeziei și al fraternității, prilej de aleasă comuniune prin cuvânt, dincolo de diferențele de spațiu și limbă, întâlnirea la care am participat ne-a fost, deopotrivă, îndemn sufletesc spre știința și arta de a trăi și rezista prin artă și cultură în zbuciumata societate în care viețuim.

*Manuela Gheorghe,
Irina Stahl*

SANDA GOLOPENȚIA. *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, București, Editura Spandugino, 2015, 254 p.

Constantin Brăiloiu a fost, fără îndoială, unul dintre autorii români de la care au rămas cele mai profunde și originale cercetări muzicologice, un cercetător pentru care studiul muzicilor de tradiție orală a reprezentat un punct de plecare pentru formularea unor ipoteze legate de fundamentele cognitive și sociale care fac posibilă articularea unor discursuri sonore coerente și integrarea acestora într-un cadru social tipic, precum cel al comunităților rurale. Activ atât în România, cât și în Elveția și Franța, Brăiloiu își publică rezultatele cercetărilor sub forma unor articole apărute în diverse reviste, românești sau din străinătate. Faptul că autorul nu și-a reunit concluziile cercetărilor în volum face cu atât mai necesară munca de sinteză și interpretare a operei sale.

Volumul Sandei Golopenția, *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei* (Editura Spandugino, București, 2016), aduce contribuții importante atât în procesul de evaluare și sintetizare a operei etnomuzicologului român, cât și în limpezirea unor momente mai puțin cunoscute din activitatea lui Brăiloiu. Sunt reunite în acest volum o serie de articole scrise de autoare între anii 1979 și 2006, apărute în diferite publicații din țară sau din străinătate. Materialele consacrate aspectelor teoretice ale operei lui Brăiloiu au fost elaborate înainte de 1989, perioadă în care preocupările pentru biografia intelectualilor interbelici erau tolerate în prea mică măsură de regimul comunist. Abia după Revoluție, Sanda Golopenția a dobândit acces la diverse documente de arhivă, putând astfel demara o activitate complexă de recuperare a vieții intelectuale românești interbelice (cu accentul pus, firește, pe viața și opera lui Anton Golopenția și a Ștefaniei Cristescu-Golopenția), din care au rezultat mai multe cărți și articole, inclusiv cele referitoare la Constantin Brăiloiu, prezente în această lucrare. Deși din organizarea volumului nu reiese o delimitare explicită între capitolele care tratează aspecte din biografia lui Brăiloiu și cele dedicate analizei operei sale teoretice, credem că o astfel de distincție poate fi de folos în discutarea, în rândurile de mai jos, a cărții de față.

În ordine cronologică, episoadele mai puțin cunoscute din biografia lui Constantin Brăiloiu expuse aici de Sanda Golopenția încep cu anul 1942, când acesta se alătură unei echipe a Institutului Central de Statistică, inițiatorul, între anii 1941 și 1943, a unei anchete de identificare a românilor de la est de Bug. Ideea unor cercetări muzicale în zona respectivă îi aparține lui Anton Golopenția, care lucrase alături de Brăiloiu în cadrul campaniilor monografice din anii '30 și avusese ocazia să cunoască metodele novatoare întrebuițate de acesta în cercetarea etnomuzicologică. Datorită poziției pe care o ocupa, Golopenția a putut face demersurile birocratice necesare sosirii lui Brăiloiu (ca și a lui Gusti, în aceeași perioadă) în zona de la est de Bug. Aici, etnomuzicologul român va sta o perioadă de trei săptămâni și va înregistra pe cilindri de fonograf atât piese muzicale, cât și povești. Fragmentul dedicat campaniei în capitolul „Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei” relevă detalii referitoare la condițiile de desfășurare a acesteia din prisma corespondenței purtate între Golopenția, Gusti, Brăiloiu și diverși funcționari. Capitolul „Înregistrările de la est de Bug ale lui Constantin Brăiloiu” aduce în discuție problema situației actuale a înregistrărilor făcute cu acea ocazie (înregistrări momentan de negăsit), dar prezintă, totodată, și puținele rânduri rămase de la Brăiloiu, care fac referire la acest repertoriu. Concluziile cercetării sunt expuse într-o conferință din anul 1943, găzduită de Institutul Central de Statistică din București și intitulată „Identificarea de la Est de Bug”, unde Brăiloiu afirmă înrudirea repertoriului din acea regiune cu cel din Muntenia și Oltenia (p. 128–130).

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 123–150, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Deschidem aici o paranteză pentru a evidenția un detaliu, nu lipsit de importanță: rezultatele campaniei din anul 1942 sunt diseminate în conferința „Identificarea românilor de la Est de Bug” și în cele cinci înregistrări incluse în *Colecția universală de muzică populară înregistrată*, pe care Brăiloiu le prezintă ca aparținând „ucrainenilor românofoni”. De la „românii de la est de Bug” (în 1943) la „ucrainenii românofoni” (cu aproximație, între 1951 și 1958) este o distanță semnificativă, la capetele căreia se situează o viziune etnică a națiunii (bazată pe limbă și tradiții) și una civică (bazată pe aderența benevolă a cetățenilor la un anumit corp social). Nu cunoaștem motivele din care Brăiloiu a ales să folosească aceste formulări, însă putem afirma că titlul conferinței de la București era în deplin consens cu politicile culturale ale statului român interbelic. Într-un climat socio-cultural cu puternice reverberații naționaliste și în contextul unor regimuri dictatoriale de inspirație fascistă, autoritățile se grăbeau să declare drept „românești” populații aflate la o mare distanță de granițele statului și care, de fapt, părăsiseră teritoriile românești, după cum menționează și Brăiloiu (p. 130), de aproximativ 200 de ani. Campaniile de cercetare demarate în teritoriile ocupate de armata germană reprezintă o modalitate simbolică de „luare în posesie” a comunităților românești din afara granițelor, inițiativă ce continuă amplul efort al statului român interbelic de cartografiere și disciplinare a unei societăți majoritar rurale și premoderne. Această încercare a statului de a face societatea mai lizibilă¹ (prin folosirea unei limbi, a unei legislații sau a unui sistem standardizat al unităților de măsură) s-a tradus și prin campaniile de cercetare sociologică sau etnografică ale Școlii monografice sau cele întreprinse pe teritoriile de la est de Nistru, unde etnomuzicologia a jucat un rol aparte. Mai târziu, Brăiloiu va folosi sintagma „ucraineni românofoni”, accentul mutându-se, astfel, pe statutul de cetățean al unei anumite națiuni a membrilor acestor comunități și nu pe limba vorbită sau pe tradițiile practicate. Această modificare survenită în exprimare, la distanță de un deceniu, poate fi pusă, cel mai probabil, pe seama climatului politic în care Brăiloiu a fost nevoit să-și desfășoare activitatea: o Românie sub un regim autoritar și o Elveție postbelică liberală. Deși Brăiloiu era prea puțin interesat de disputele politice, activitatea sa științifică a fost influențată, într-o anumită măsură, de diferitele ideologii dominante ale vremii.

Următoarea perioadă din viața lui Brăiloiu, documentată în volumul de față, este cea din perioada 1944–1951. În 1944 etnomuzicologul român ajunge la Geneva pentru a organiza o expoziție de icoane pe sticlă, moment care marchează începutul dublului său exil, cel elvețian și cel francez. În tot acest timp, parcursul său profesional își găsește cu greu stabilitatea, savantul pendulând mereu între Geneva și Paris, momente în care, nu de puține ori, situația sa financiară nu este una dintre cele mai îmbucurătoare. Greutățile întâmpinate de Brăiloiu în răstimpul acestor ani sunt redată de paginile de corespondență pe care le găsim în paginile acestui volum. În primă instanță, el încearcă să obțină sprijinul statului român pentru a-și putea continua activitățile demarate în Elveția (în principal, cele legate de Arhivele Internaționale de Muzică Populară, la a căror înființare avusese o contribuție esențială), intervenind, fără succes, împreună cu alte personalități ale vieții intelectuale elvețiene, pe lângă diferite instituții ale statului român. În același timp, Brăiloiu a purtat o corespondență cu o serie de foști colaboratori din campaniile monografice. Unul dintre aceștia, Anton Golopenția, cu care se întâlnește la Paris în 1946, încearcă, în mai multe rânduri, să-i înlesnească lui Brăiloiu găsirea unui loc potrivit pentru continuarea cercetărilor etnomuzicologice. Prin acest schimb epistolar, Brăiloiu este pus la curent și cu evoluția vieții academice din România postbelică, într-o perioadă în care decizia stabilirii sale în Occident nu era încă luată. Un alt detaliu mai puțin cunoscut din anii de exil ai lui Brăiloiu îl reprezintă intenția (eșuată, în ultimă instanță) acestuia de a emigra în Statele Unite. În paginile acestui volum este reprodusă corespondența purtată, între 1950 și 1951, cu Sabin Manuilă, fost director al Institutului Central de Statistică, stabilit deja în acei ani în America, pe vremea când Brăiloiu făcea înregistrările de la est de Bug. Paginile scrise de cei doi ne înfățișează speranțele etnomuzicologului, eforturile depuse în favoarea lui de cunoscuții săi de peste ocean, dar și hățișul birocratic, care s-a dovedit a fi, până la urmă, de nedescălcit.

¹ Expresie folosită de James C. Scott în *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*, Ed. Polirom, 2007, p. 18.

Scrisorile incluse în acest volum oferă ocazia de a cunoaște în detaliu momente din activitatea lui Constantin Brăiloiu, privite chiar prin ochii autorului. Citind corespondența sa din primii ani de exil, putem lesne detașa existența unei multiple insecurități: una locativă (sperând, probabil, la o reîntoarcere în România, Brăiloiu petrece acei ani între Geneva și Paris, luând în considerare, în același timp, posibilitatea stabilirii în Anglia sau Statele Unite), una financiară, care abia își face loc în rândurile scrise de autor, și una profesională, proiectele sale științifice având de suferit în acei ani de pe urma neajunsurilor menționate. Pe de altă parte, din rândurile scrise de Brăiloiu și de colaboratorii săi elvețieni către autoritățile române sau elvețiene se desprinde cu ușurință intensitatea eforturilor creatoare depuse de etnomuzicolog în anii tulburi ai războiului sau în cei imediat următori. Înființarea Arhivelor Internaționale de Muzică Populară de la Geneva, continuarea culegerilor de teren și redactarea articolelor teoretice demonstrează dedicația cu care autorul s-a investit în munca sa în acele vremuri mai puțin favorabile.

Partea de analiză teoretică a operei lui Brăiloiu se regăsește în capitolele „Dimensiunea general semiotică a etnomuzicologiei lui Constantin Brăiloiu” și „Constantin Brăiloiu et les universaux pragmatiques”. Perspectiva lingvistului, cea dinspre care Sanda Golopenția privește opera etnomuzicologului, lărgeste considerabil înțelegerea contribuției lui Brăiloiu la descrierea modului în care ia naștere și circulă muzica în comunitățile rurale de pe tot întinsul globului. Deși nu a aderat la niciunul dintre curentele importante de gândire ale epocii sale, prin descrierea sistemelor muzicale realizată de el, Brăiloiu stabilește puncte de contact cu structuralismul, semiotica sau gramaticile generative, paradigme a căror putere explicativă s-a extins în toată aria științelor socio-umane.

Discutând despre „Dimensiunea general semiotică a etnomuzicologiei lui Constantin Brăiloiu”, autoarea pornește de la afirmația lui Gilbert Rouget (editorul operei lui Brăiloiu în limba franceză), care leagă orientarea științifică a acestuia de structuralism: „Dacă am fi obligați să-i rezumăm spiritul științific printr-un singur cuvânt, acesta ar trebui să fie «structuralism»” (p. 95). Brăiloiu cunoștea, fără îndoială, opera lingviștilor Școlii de la Praga, dar lucrările lui nu s-au revendicat niciodată de la teoriile structuraliste ale acestora. Cu toate acestea, dacă pornim de la o definiție a structurii ca fiind un sistem de transformări care comportă existența unor legi și se conservă și se dezvoltă prin chiar jocul transformărilor sale, fără ca acesta să ducă la depășirea granițelor sistemului respectiv sau să apeleze la elemente exterioare², putem observa modul în care contribuțiile aduse de Brăiloiu la studiul sistemelor muzicale se regăsesc, într-o anumită măsură, în această definiție. Cu toate acestea, abordarea sa „structuralistă” are limitele sale. Așa cum remarcă și Jean-Jacques Nattiez, Brăiloiu este cel care, prin transcrierile sale sinoptice, pune bazele metodei de analiză paradigmatică în muzicologie; cu toate acestea, metodologia lui mai degrabă s-a apropiat de cea a lingvisticii structurale decât să fi fost influențată de aceasta, lui Brăiloiu lipsindu-i, totodată, și caracterul operațional al noțiunii de *regulă*, care l-ar fi putut ajuta în explicarea modului de funcționare a creației muzicale populare³.

Analiza Sandei Golopenția este desfășurată dintr-o perspectivă semiotică, în care activitatea savantului evidențiază două direcții de bază, una sintactică și alta pragmatică (p. 96). Pentru că dimensiunea pragmatică a fost prea puțin discutată, autoarea se oprește asupra unui text mai timpuriu al lui Brăiloiu (*Esquisse d'une méthode de folklore musical*, 1931), unde autorul face distincția dintre cercetarea, pe de o parte, a stilurilor muzicale rurale autentice și, pe de altă parte, a vieții muzicale a satului, distincție pe care Sanda Golopenția o sintetizează în opoziția dintre o abordare pragmatică restrânsă (centrată pe problema stilului) și o abordare pragmatică extensivă (preocupată de studierea repertoriului unei comunități) (p. 98).

Deoarece pentru Brăiloiu problema stilului este direct legată de cea a creativității umane (creativitate manifestată, din punct de vedere muzical, prin variație), autoarea, pornind de la concluziile etnomuzicologului, realizează un parcurs intensiv, în șapte pași, prin care ajunge să demonstreze cum variația, gândită inițial ca un mecanism de conservare a unor artefacte, ajunge să se constituie, în

² Jean Piaget, *Structuralismul*, București, Ed. Științifică, 1973, p. 7.

³ Jean-Jacques Nattiez, „Brăiloiu: inovații, cuceriri, prelungiri”, în Laurent Aubert (ed.), *Memoria activă. Omagiu lui Constantin Brăiloiu*, Ed. Martor, București, 2011, p. 42–43.

final, într-o „activitate organică vitală pentru supraviețuirea și sănătatea spirituală” a individului (p. 102). Pentru a putea parcurge acest traseu, variația reprezintă, în viziunea autoarei, tocmai vehiculul prin care sunt menținute în viață sistemele – acele fundamente ritmice și melodice prin care prind viață muzicile de tradiție orală. Aceste sisteme sunt, la rândul lor, înăscute, universale și, în cea mai mare parte, inconștiente. Astfel, variația reprezintă mai mult decât un simplu procedeu muzical, ea este, de fapt, un procedeu de conservare a capacităților cognitive fundamentale ale individului, așa cum reies ele din utilizarea sistemelor muzicale.

În ceea ce-l privește pe Brăiloiu, el nu a afirmat răspicat caracterul înăscut al sistemelor pe care le teoretizase, însă le considera ca aparținând unui anumit „inconștient colectiv”, iar spre ideea de universalitate a lor a fost condus de analiza înregistrărilor, provenite de pe tot mapamondul, în care se regăseau caracteristici similare. Problema aflării unor principii universale se pune, tot în aceeași perioadă, și în lingvistică: Roman Jakobson susținea că o analiză tipologică ar putea duce la descoperirea unor legi universale ale limbajului, legi cu precădere fonetice, cu ajutorul cărora să se poată afirma, de exemplu, că prezența lui A implică prezența (sau din contră, absența) lui B⁴. Intuițiile lui Brăiloiu referitoare la universalitatea și la caracterul înăscut al sistemelor își găsesc echivalent și în teoria gramaticilor generative. Fred Lerdahl și Ray Jackendoff, pornind de la teoriile lui Chomsky, afirmă, în *O teorie generativă a muzicii tonale*, că existența unor universalii muzicale poate fi explicată de „aspecte înăscute ale minții, care transcend culturile sau perioadele istorice”⁵. Pentru cei doi autori însă, nu sistemele propriu-zise fac parte din înzestrarea nativă a individului, ci mai degrabă modul intrinsec de organizare a minții, aceeași pentru toate ființele umane, oferă un dispozitiv cu ajutorul căruia sunt procesate semnalele sonore; putem vorbi, așadar, de capacități cognitive înăscute, cu valabilitate universală, peste care se suprapun o serie de aspecte învățate – aspecte determinate cultural și responsabile de diferența dintre diversele idiomuri muzicale⁶.

Problema sistemelor este dezvoltată mai departe de autoare pentru a discuta caracteristicile acestora la nivel sintactic, așa cum au fost enunțate de Brăiloiu: simplitatea sintactică și exploatarea intensivă, exhaustivă, a tuturor resurselor disponibile (p. 103). Fiecare sistem se compune dintr-un „lexicon” limitat asociat unei gramatici încă mai «restrânse»; în actul performativ, interpretul va alege din lexicon acele vocabule acceptate de comunitatea din care face parte și le va înlănțui potrivit regulilor stricte ale gramaticii. În acest fel explică Brăiloiu persistența unor formule ritmice sau melodice pe arii extinse de pe suprafața globului și la populații între care nu au existat contacte. Reușind să reducă manifestările de suprafață ale fenomenelor muzicale la o serie de astfel de principii, Brăiloiu reușește să dea un răspuns pozitiv întrebării lui Lévi-Strauss, anume dacă aspectele vieții sociale (printre care și arta) constau în fenomene a căror natură se aseamănă cu aceea a limbajului⁷. La fel ca sistemele fonologice sau cele de înrudire, sistemele muzicale sunt elaborate la nivelul gândirii inconștiente. Modul de operare a acestora este similar modului în care Jakobson descrie actul vorbirii: implicând două procese fundamentale, cel de selecție (dintr-un repertoriu finit) și cel de combinare (după anumite reguli prestabilite) a unităților lingvistice în unități cu un grad mai mare de complexitate⁸. Paralelele cu teoriile lingvistice pot fi duse mai departe, însă ceea ce au în comun Brăiloiu, Jakobson și Lévi-Strauss este preocuparea pentru cercetarea sincronică și pentru stabilirea unor legi apte să explice manifestările pe care diversele activități sociale le iau la un moment dat și să permită eliminarea determinărilor contingente.

În capitolul „Constantin Brăiloiu et les universaux pragmatiques”, Sanda Golopenția pornește de la descrierea făcută de Brăiloiu sistemului ritmicii copiilor pentru a demonstra că ritmul copiilor reprezintă un subsistem ritmic inclus într-o anumită limbă și folosit de copii în faza de asimilare a limbii (p. 113). Totodată, pentru a explica vasta arie de răspândire a acestui sistem ritmic, autoarea

⁴ Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, vol. I, Les Editions de Minuit, Paris, 1963, p. 72.

⁵ Fred Lerdahl, Ray Jackendoff, *O teorie generativă a muzicii tonale*, Ed. Arpeggione, Cluj-Napoca, 2011, p. 288.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, Ed. Politică, București, 1978, p. 77.

⁸ Roman Jakobson, *op. cit.*, p. 45–46.

demonstrează utilitatea acestuia ca joc locuționar de silabisire, cu ajutorul căruia copii pot formula ipoteze referitoare la formarea silabelor și a cuvintelor (p. 118–119). În acest punct, concluziile Sandei Golopenția se întâlnesc cu cele ale lui Brăiloiu, privitoare la faptul că muzica unei societăți tradiționale nu are pentru membrii săi valoare estetică, ci mai degrabă valoare funcțională, ea putând fi utilizată în anumite situații și cu anumite scopuri bine definite. Concluziile pot fi extinse: privind din perspectiva diferitelor ipoteze și discuții referitoare la originea muzicii, am putea spune că un dispozitiv ritmic de acest fel, prin care copiii își pot înlesni procesul de achiziție a limbajului, reprezintă un avantaj adaptativ, întărind astfel ipoteza rolului adaptativ al muzicii în evoluția speciei umane. Din punct de vedere generativist, acest fenomen poate fi explicat prin faptul că multe dintre principiile gramaticii muzicale nu sunt specifice muzicii, acestea situându-se mai degrabă într-o rețea complexă de abilități cognitive cu funcții multiple⁹.

În considerații noastre finale cu privire la volumul *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, vom face referire la sintagma din titlu, „globalizarea etnomuzicologiei”. Avea oare această disciplină, înainte de Brăiloiu, un caracter exclusiv național sau unul regional, era ea preocupată doar de muzica unei anumite etnii sau de cea a unui popor? Răspunsul la această întrebare depinde în primul rând de resursele persoanei sau instituției care făcea cercetarea. În perioada interbelică, cea mai influentă școală de etnomuzicologie era cea de la Berlin, care dispunea de resursele necesare înregistrării și colectării folclorului muzical din întreaga lume. Era vorba, deci, de o școală de anvergură globală. Brăiloiu este însă un critic acerb al principiilor difuzioniste și evoluționiste care stăteau la baza cercetărilor făcute în cadrul acesteia, iar prin teoretizarea sistemelor și prin demonstrarea răspândirii lor (aproape) universale, etnomuzicologul român aduce argumente consistente împotriva eurocentrismului practicat de școala berlineză. Arătând că manifestările muzicale primare sunt aceleași pe tot întinsul globului și răspândite atât în mediul rural, cât și în cel urban, Brăiloiu realizează mai mult decât globalizarea etnomuzicologiei: aduce argumente pentru universalitatea ei, pentru statutul ei de știință a omului, și nu doar a culturilor considerate separat.

Theodor Constantiniu

EMILIAN M. DOBRESU, DUMITRU BATÂR (coordonatori), *Îmbătrânirea activă. Studii și cercetări*, București, Editura Oscar Print, 2014, 264 p.

„Bătrânețea este un fenomen bio-socio-spiritual universal, dar abordarea ei doar din punct de vedere psihologic și ca vârstă biologică duce de cele mai multe ori la prejudecata conform căreia aceasta reprezintă doar o perioadă de declin” (p. 5). Volumul de studii și cercetări *Îmbătrânirea activă* vine să demonstreze că vârsta senectuții are un potențial sociocultural și uman care poate fi exploatat și că îmbătrânirea activă nu este doar o noțiune abstractă, ci un deziderat din ce în ce mai pertinent.

În articolul cu titlul *Conceptul de îmbătrânire activă*, autorul, Emilian M. Dobrescu, afirmă: „Îmbătrânirea activă înseamnă să ne păstrăm starea de sănătate și statutul de membri activi, independenți și implicați ai societății, pe măsură ce îmbătrânim. Indiferent de vârstă, putem juca un rol important și beneficia de o mai bună calitate a vieții. Esențial este să ne valorificăm potențialul propriu” (p. 60). Autorul studiului exemplifică prin cea mai folosită definiție a îmbătrânirii active, cea a Organizației Mondiale a Sănătății: „Îmbătrânirea activă și cât mai sănătoasă este procesul de optimizare a oportunităților referitoare la sănătate, participare socială și siguranță, cu scopul de a îmbunătăți calitatea vieții persoanelor în vârstă” (p. 61).

Având în vedere faptul că, până în 1988, când OMS a inclus senescența între primele 5 probleme prioritare de sănătate ale populației, bătrânețea era considerată o boală (p. 61), progresele

⁹ Fred Lerdahl, Ray Jackendoff, *op. cit.*, p. 289.

care s-au făcut până acum sunt remarcabile, cel puțin la nivel european: „O problemă importantă cu care se confruntă Europa este faptul că populația sa se află în plin proces de îmbătrânire, iar această evoluție demografică este consecința inevitabilă a progreselor considerabile înregistrate de societatea noastră: o rată a mortalității substanțial redusă și, deci, o speranță de viață mai mare” (p. 63). La nivelul Uniunii Europene, „subiectul cel mai delicat rămâne pensionarea: doar unul din trei europeni este de acord cu ideea că vârsta oficială de pensionare ar trebui crescută în toate statele până în 2030. Deja subiectul se află pe agenda majorității guvernelor europene”, iar în anul 2012 a fost promovată îmbătrânirea activă pe trei domenii: ocuparea forței de muncă, participarea la viața societății și traiul independent.

O altă observație importantă prezentă în acest studiu, făcută asupra îmbătrânirii active, se referă la rolul activ pe care persoanele în vârstă îl pot juca în societate: „Ieșirea la pensie nu trebuie să însemne lipsă de activitate. Contribuția vârstnicilor la dezvoltarea societății, jucând rolul de îngrijitori pentru ceilalți – părinți, soți sau nepoți, sau pe cel de voluntar, este adesea trecută cu vederea” (p. 65).

Un adevăr de necontestat este și faptul că îmbătrânirea activă începe la locul de muncă. „O treime dintre europeni au afirmat într-un sondaj (Eurobarometru, 2012), că ar dori să continue activitatea după atingerea vârstei de pensionare, chiar dacă nu neapărat cu normă întreagă. Nu mulți europeni au însă această posibilitate în prezent” (p. 66). Și, astfel, se ajunge la abordarea unei alte probleme reale și foarte stringente a societății contemporane: impactul îmbătrânirii populației. „Îmbătrânirea și reducerea populației din statele membre UE va avea un impact puternic asupra economiilor statelor comunitare, în comparație cu actuala criză financiară și economică globală, potrivit unui raport publicat de Parlamentul European la sfârșitul lunii ianuarie 2010. De aceea, reformarea sistemelor de pensii este o necesitate. Până în anul 2060, rata medie de dependență la nivel european se va dubla – în felul acesta sistemele publice de pensii nu vor mai putea susține această rată de dependență. Niciun sistem de pensii nu poate supraviețui unei asemenea dublări a raportului pensionari/salariați, se arată în raport” (p. 67). În România lucrurile vor sta chiar mai rău, pentru că acest raport se va tripla, conform unor statistici oficiale. În aceste condiții, îmbătrânirea activă a populației pare să fie singura soluție pentru piața europeană a muncii, cu atât mai mult cu cât oamenii sunt dispuși să rămână activi pe măsură ce înaintează în vârstă.

În studiul intitulat *Dimensiunile regionale ale crizei demografice din România*, Vasile Ghețău face o analiză a crizei demografice din România, raportată la gradul de îmbătrânire demografică în rândul țărilor din Uniunea Europeană. Una dintre concluziile articolului este faptul că populația României are un grad mediu de îmbătrânire demografică, deoarece natalitatea de dinainte de 1990 încă joacă un rol de frână în dezvoltarea acestui proces. În prezent însă, „evoluțiile natalității de după anul 1990 și cele care se prefigurează vor accelera procesul de îmbătrânire, iar la nivel regional dinamica cea mai rapidă ar urma să fie în cele trei regiuni din sudul țării. Migrația negativă va accentua procesul, ponderea populației vârstnice urcând la o treime (33%) în anul 2050, față de 17–18% astăzi, iar vârsta medie a populației se va majora cu 7–8 ani” (p. 79).

Revenind la situația din România, autorul consideră că deteriorarea generală a construcțiilor demografice regionale va proveni din scăderea naturală a populației, prin reculul natalității și ascensiunea mortalității generale. Vasile Ghețău subliniază că „Nu va fi decât continuarea și accentuarea dezvoltărilor care se produc în ultimele două decenii în populația României. Nu trebuie omis faptul că atât rata natalității, cât și rata mortalității generale sunt indicatori derivați, rezultați într-o proiectare a populației. În cazul natalității, deteriorarea este rezultatul acțiunii conjugate a unei fertilități scăzute și a diminuării populației feminine de la care vor proveni nașcuții în deceniile următoare, prin ajungerea la vârste fertile a generațiilor mai mici de după anul 1990” (p. 78).

Lucrurile nu stau diferit nici în zona indicilor mortalității, după cum remarcă autorul: „Majorarea generală a ratei mortalității generale este numai rezultatul accentuării gradului de îmbătrânire demografică. Ponderea deceselor la vârstele de 70 de ani și peste era de o treime din ansamblul deceselor la mijlocul anilor 1950 și a urcat la două treimi în anul 2011, iar progresul va continua” (p. 78). Cu toate acestea, la nivel regional, rata declinului demografic nu este identică. „Eliminarea din populație a persoanelor plecate la muncă în străinătate pentru cel puțin 12 luni are, de departe, contribuția cea mai ridicată la reducerea numărului populației cu reședința obișnuită în țară în

șase din cele opt regiuni, excepțiile fiind regiunea Sud-Muntenia, unde scăderea naturală depășește migrația netă, și regiunea 8, București-Ilfov, cu migrație netă pozitivă, chiar dacă modestă. De fapt, această migrație o găsim în județul Ilfov și nu în Capitală” (p. 79). Zonele cele mai sărace din țară sunt și cele cu cea mai mare migrație negativă, așa cum afirmă și autorul articolului: „Din întreaga migrație negativă netă, 71% este cea din Moldova și din cele trei regiuni din sudul țării. Același regiuni li se asociază și o migrație internă negativă, regiunile beneficiare ale acestui aflux de populație fiind Vest și București-Ilfov” (p. 79). De remarcat este faptul că deteriorarea generală a structurilor demografice regionale va avea ca principală cauză scăderea naturală a populației și nu migrația.

În continuare, în capitolul *Activitate socială prelungită versus pensionare prematură*, Florentina Nina Mocănașu întreprinde o analiză a societății în care trăim, prin prisma modului în care o categorie de indivizi, aici vârstnicii, tinde să fie afectată de excluziunea socială, deoarece bătrânețea a ajuns să fie asociată de către cei din jur cu boala, neputința, lipsa de discernământ și dependența de alții. „De multe ori societatea asociază îmbătrânirea cu pierderea capacităților senzoriale, cu schimbările de mobilitate și pensionarea; totuși, unii cercetători au arătat că pentru majoritatea persoanelor în vârstă, aceste schimbări nu sunt nici atât de împovărătoare, nici atât de evidente precum ne-am putea imagina” (p. 91).

Paradigma pensionării este o problemă recunoscută social și legislativ, dar suportă ample dezbateri privind vârsta la care trebuie să se realizeze și excluziunea acestor persoane de pe piața muncii. În plus, se poate vorbi chiar și de o patologie a pensionării, pentru că retragerea din activitate reprezintă un stres care poate accelera îmbolnăviri preexistente, poate genera altele și poate duce la deteriorarea psihică a individului; astfel, s-a delimitat o patologie a retragerii, o boală a pensionării – entitate morbidă cât se poate de reală. Autoarea articolului susține că există în prezent două tendințe, una pro și una contra, prima urmărind valorificarea potențialului biologic și social restant al vârstnicului, iar a doua urmărind limitarea vârstei de pensionare, pentru eliberarea de locuri de muncă necesare generațiilor mai tinere. Florentina Nina Mocănașu susține că persoanele care au avut preocupări extraprofesionale își mențin un echilibru social mai bun și că la bărbați stresul pensionării este mai mare decât la femei, mulți dintre ei făcând adevărate nevroze. La fel de important este și mediul din care provin viitorii pensionari, pentru că în mediul rural șocul nu este grav, încetarea activității nefiind completă și bruscă. Pe de altă parte, persoanele foarte active din mediul urban, dacă nu-și găsesc alte preocupări și activități, suportă foarte greu pensionarea. Acesta este motivul pentru care „Prevenirea patologiei pensionării trebuie făcută din timp, prin cursuri de preretragere, integrarea în colectivități de muncă unde persoanele ce urmează a se pensiona să se integreze mai ușor. Pregătirea psihologică este esențială, deoarece este indispensabilă combaterii sentimentului de inutilitate” (p. 93).

În România, 40,3% din cei intervievați în sondaje pe tema îmbătrânirii sunt de acord să iasă la pensie mai târziu, deoarece îi sperie mai mult faptul că devin inactivi social și veniturile li se micșorează decât faptul că merg la serviciu la o vârstă mai înaintată. Situația stă la fel în toate celelalte țări ale Uniunii Europene, unde populația este de acord ca pragul pensionării să fie cât mai sus.

Doru Vlad Popovici, autorul articolului *Rolul terapiei ocupaționale în recuperarea persoanelor vârstnice*, face o analiză a modului în care persoanele în vârstă pot avea o calitate superioară a vieții cu ajutorul terapiei ocupaționale, cu atât mai necesară cu cât, în general, fără activități de natură ocupațională, personalitatea umană regresează, lucru mult mai vizibil la vârsta a treia. Autorul articolului începe de la definiția ocupației, care stă la baza analizei extinse pe care o realizează pe parcursul acestui articol: „Ocupația reprezintă activitatea dominantă a ființei umane, ce include comportamente serioase și productive, dar și comportamente ludice, creatoare sau festive. Este rezultatul proceselor evolutive culminând cu trebuința biologică și socială pentru activitatea ludică și productivă” (p. 169). Specialiștii din domeniul medical, precum și din cel al asistenței sociale și al psihologiei, consideră principalele forme de ocupații ale ființei umane ca fiind munca, activitățile de *loisir* și activitățile de viață cotidiană.

Astfel, activitățile de muncă trebuie să includă toate formele de activități productive, indiferent dacă sunt recompensate sau nu. Este important de precizat că activitățile de muncă, prin specificul lor, contribuie la structurarea statutului și rolului persoanei, recunoscute din punct de vedere social. Doru

Vlad Popovici face un rezumat al situației actuale la nivelul activităților și al adaptării sociale a vârstnicilor: „Specialiștii consideră că, în perioada actuală, asistăm la noi tipuri de ocupații care conduc la dezvoltarea unor personalități complexe, cu nivel din ce în ce mai ridicat de dezvoltare a deprinderilor, aptitudinilor și capacităților implicate în adaptarea socială. Toate aceste aspecte sunt, însă, noi bariere care apar în procesul de integrare socială la vârstnici, care au frecvent dificultăți în utilizarea noilor tehnologii informaționale, care solicită dezvoltarea unor deprinderi și capacități specifice” (p. 170).

Din punctul de vedere al terapiei ocupaționale, ocupația poate fi analizată prin prisma a trei caracteristici: biologică, psihologică și socială, pentru că ocupația are un rol de bază în menținerea și dezvoltarea suportului biologic al oricărui organism uman. Influența ocupațiilor în plan psihologic este un proces deosebit de complex, pentru că nu există activitate care să nu determine schimbări în plan psihic, iar dimensiunea socială a ocupației se referă, în principal, la impactul ocupației asupra structurii, deprinderilor și comportamentelor sociale ale individului.

Acesta este motivul pentru care principalele caracteristici ale ocupației (biologice, psihologice și sociale) trebuie să se regăsească în proiectarea planului de intervenție terapeutică, în ansamblul său. Elaborarea planului terapeutic se referă la descrierea metodelor și procedeele care se folosesc în activități pentru atingerea obiectivelor stabilite. El cuprinde, de asemenea, sinteza activităților desemnate în vederea realizării unui nivel de performanță al funcționării deprinderilor și capacităților persoanei vârstnice. În plus, este necesar ca planul să fie stabilit în funcție de anumite obiective pe termen scurt, pentru a putea fi schimbat cu ușurință, în cazul în care o evaluare intermediară ar demonstra lipsa lui de viabilitate. De aceea, „principalele caracteristici ale unui plan terapeutic trebuie să fie flexibilitatea și mobilitatea, adaptate în funcție de progresele realizate de către cel cărui i se adresează” (p. 177). Autorul articolului precizează și că: „Cercetările moderne de terapie ocupațională au demonstrat că, în prezent, randamentul acestei discipline este cu atât mai mare pe măsură ce se proiectează tot mai multe planuri de recuperare, aplicabile în interiorul unor instituții de diverse tipuri (centre de zi, spitale și domiciliu). În prezent, se preconizează folosirea frecventă de planuri care să poată fi aplicate la domiciliul persoanei vârstnice sau în comunitatea unde aceasta își duce existența. De aceea, folosirea unor planuri adaptabile în funcție de contexte diferite este deosebit de importantă, atât pentru persoana vârstnică, cât și pentru terapeut” (p. 177).

Concluzia articolului este subliniată de Doru Vlad Popovici astfel: „La persoanele de vârstă a treia se recomandă ca, în procesul de recuperare, să se combine intervenția prin activități specifice terapiei ocupaționale cu alte metode de intervenție din domeniile psihoterapiei, kinetoterapiei și terapiei medicamentoase, în cadrul unei intervenții recuperativ-terapeutice comprehensive și interdisciplinare” (p. 182).

Volumul de față mai cuprinde, pe lângă articolele și studiile despre care am discutat pe larg, și o serie de materiale extrem de ofertante din punct de vedere informațional și uman, precum: *Bătrânețea pe toate fețele. Încercare de noosociologie a senectuții*, p. 5, al reputatului sociolog Ilie Bădescu, sau *Breviarul senectuții*, începând de la pagina 72 – o culegere de texte, care include concepte precum *equity release* și *inteligenta emoțională* a seniorilor, realizată de către Emilian M. Dobrescu, dar și o abordare extinsă a longevității, datorată lui Gabriel Ungureanu, cu titlul *Longevitatea – concept experimentat în religie, știință și literatură*.

Viorel Agheana,
Doru Vlad Popovici

CONSTANȚA PARTENIE, *Raționalitate și moralitate în economie*, București, Editura Niculescu, 2016, 283 p.

Lansarea cărții *Raționalitate și moralitate în economie*, la care am participat, în sala Senatului Universității Politehnica din București, face parte din manifestările cu o puternică încărcătură emoțională pentru orice autor și publicul său. De aceea, în prelungirea acestor clipe de elecție, înainte de a comunica o serie de idei despre conținutul lucrării, voi face câteva considerații despre doamna profesoară Constanța Partenie, pentru că i-am admirat întotdeauna dorința de a obține reale performanțe profesionale, precum și strădania intensă și continuă ce i-a asigurat un loc de frunte în rândul specialiștilor din domeniul economiei, poziție menținută și astăzi, când este liberă de obligațiile sau evaluările celor integrați în activitatea propriu-zisă.

Doamna Constanța Partenie și-a realizat și desăvârșit pregătirea profesională la trei instituții de prestigiu ale țării noastre: întâi la Universitatea din București, apoi, ca absolventă a Facultății de Filosofie, la Academia de Studii Economice din București, locul unde a fost prima oară studentă și absolventă în anul 1958, unde și-a obținut și doctoratul, sub coordonarea academicianului N.N. Constantinescu, o personalitate apreciată de întreaga comunitate academică și, nu în ultimul rând, la Universitatea Politehnica din București, unde, ca dascăl apreciat și iubit de studenți, a parcurs treptat toate gradele didactice.

Aș sublinia, în acest context, un lucru care mi se pare important. Înainte de 1990, cei care aveau două facultăți erau foarte puțini, iar doamna Partenie a urmat ASE-ul într-o perioadă în care o bună parte din elita economică interbelică era încă în activitate – pentru că, din păcate, după 1958 epurarea devine mai drastică în învățământ, în acei ani ai fricii –, iar Facultatea de Filosofie a urmat-o în anii de reală deschidere, de scurtă, dar largă liberalizare politică și culturală, așa încât, în opinia mea, un generos destin profesional s-a reflectat în conținutul scrierilor și ideilor domniei sale.

Dincolo de pregătirea profesională, am apreciat calitatea umană a Constanței Partenie, o colegă care i-a impresionat pe cei din jur prin rafinament, onoare, afecțiune și demnitate. Nu întâmplător menționez aceste lucruri. Cred sincer că acum, la vârsta înțelepciunii, *economistul sentimental*, așa cum se autodefineste, bazat pe o bună cunoaștere și pregătire filosofică de specialitate, a reușit să ne ofere, prin lucrarea de față, o analiză științifică plină de nuanțe, asemenea unui tablou valoros prin multitudinea și diversitatea culorilor și umbrelor sale. A realizat o construcție ideatică ce pune în valoare conexiunea dintre raționalitatea economică și moralitate, înscriindu-se în aria proprie acelor economiști care se străduiesc să recupereze dimensiunea umană a realităților economice de astăzi. Chiar dacă autoarea afirmă că încă nu putem ști dacă această viziune este sau nu naivă, analiza amplă realizată, parcurgând în mod critic istoria ideilor fundamentale ce au stat la baza constituirii celor mai importante paradigme economice de până astăzi, este extrem de convingătoare. Autoarea însăși dă dovadă de curaj moral, promovând idei sincere, uneori prea puțin atrăgătoare pentru viitorul nostru, demonstrându-ne, cu argumente, povara realităților economice globale, a unui timp când nimeni nu va fi în siguranță dacă civilizația va aluneca spre haosul economic.

Avem în față o lucrare de mare deschidere ideatică, întrucât autoarea nu ne dă răspunsuri categorice, ci lasă deschise numeroase întrebări la care răspunsul pare echivoc, ne îndeamnă să avem convingeri, dar și dileme legate de comportamentul nostru economic, de relațiile noastre cu alții, filtrate prin prisma valorilor morale. Ne învață să privim dincolo de aparențe, de dimensiunile nevăzute ale acțiunii umane, pentru a desluși mai corect realitatea economică. Este o carte atractivă și interesantă, prin multitudinea ideilor semănate cu o dărnicie de nabab. Atrage atât prin conținut, cât și prin stilul folosit, fiind utilă deopotrivă economistului avizat, cu profunde cunoștințe, cât și cititorului cu lecturi economice.

În continuare, voi prezenta succint câteva dimensiuni ale cărții de față, pe care le-am remarcat în mod deosebit.

În primul rând, capitolul *De la Smith la Marx* frappează cititorul prin logica expunerii, prin încărcătura științifică a ideilor analizate și totodată prin eleganța și expresivitatea stilului. Smith,

afirmă autoarea „a reușit să ridice cortina și să cheme la rampa istoriei sistemul economic al pieței”, specificând că, „acolo unde alții au pescuit cu undița, Smith și-a aruncat năvodul” (p. 15).

Avem apoi în față viziunea sumbră asupra viitorului, exprimată de Robert Malthus, și înțelegem de ce controversa sa cu David Ricardo, explicată pe larg de autoare, a făcut ca cei doi amici să nu se înțeleagă, vorbind despre lucruri diferite. Cu argumente convingătoare, Constanța Partenie ne explică modul în care teza malthusiană se va regăsi la Alfred Marshall, care a susținut că „paradigma biologică este adevărata Meccă a economiei politice” (p. 19). În opinia sa, „marea descoperire a lui Malthus nu constă în formularea legii populației, ci în sesizarea faptului că societatea omenească se confruntă cu două tipuri de reproducție cantitativă. Una biologică, ținând de legile naturii, și una economică, ținând de legile pieței, omul făcând parte simultan din amândouă” (p. 20). Am remarcat modul inedit în care autoarea înscrie reinterpretarea teoriei lui Malthus în cheie modernă și în cadrul mai larg al problemelor globale actuale, al fenomenelor demografice și de modelare a creșterii economice. Lectura curge firesc și atractiv, fiecare idee contribuind la conturarea imaginii de ansamblu.

Sunt prezentate paradigmele economice configurate de la Adam Smith la John Maynard Keynes și Milton Friedman, Joseph Alois Schumpeter sau Paul Anthony Samuelson, cu diferențele de accent legate de piață, Constanța Partenie insistând asupra modului în care Keynes a introdus statul în jocul pieței. Cred că forța de penetrare a ideilor autoarei va fi mare. Personal, deși eram prea puțin familiarizată cu *teoria clasei neproductive* (1899) a lui Thorstein Bunde Veblen, cel care a introdus în economie termenul de *consum ostentativ*, vizând comportamentul sfidător al celor avuți, citind paginile respective, am pătruns, în toată realitatea ei, dimensiunea hidoasă a lăcomiei și opulenței celor care fac paradă de averea lor în România postdecembristă.

Constanța Partenie descifrează cu mult talent gândirea economică a reprezentanților de seamă ai disciplinei, de la autorii epocii moderne până la cei contemporani, și realizează o analiză asociativă, cu distincțiile și corelațiile necesare, conform contribuției aduse de aceștia la știința economică mondială. Ne dăm seama că volumul de muncă depus a fost imens și că autoarea stăpânește pe deplin datele gândirii economice, încât trece cu ușurință la modelele specifice gândirii sociologice, filosofice și istorice, așa cum numai o minte plină de neliniște, perseverență și emoție creatoare, orientată spre căutarea esenței lucrurilor, o poate face.

În lucrarea sa Constanța Partenie explorează implicațiile largi ce decurg din analiza raportului rațional-irational la nivelul comportamentelor de piață și promovează, prin intermediul ideilor economiștilor de referință din diverse epoci, de la economia clasică la cea comportamentală de astăzi, modele de comportament responsabile, demne de urmat în afaceri.

Comentariile autoarei despre *Timpul economic optim al schimbării* sau *Teoria bunei guvernări și perspectivele sociologice asupra evoluției societății* vorbesc de la sine despre cât de importantă și oportună este apariția cărții tocmai în acest moment: multe se pot învăța din critica adusă, în paginile ei, capitalismului. Dacă prea puțină schimbare duce la amorțeală, iar prea multă dezarticulează activitățile, autoarea pare să-și dorească un socioritm mai alert, dar, în același timp, se întreabă ce se întâmplă dacă nu îl avem și crede că ne lipsesc vitalitatea și vioiciunea capabile să mobilizeze toate energiile naționale și toate motivațiile psiho-emoționale, acele energii care îi determină pe oameni să ia decizii independente și să investească bani, muncă și timp, asumându-și riscuri. Probabil că studiile lui Constantin Rădulescu-Motru și Dimitrie Drăghicescu, coroborate cu experiența proprie de viață, au condus-o la asemenea concluzii.

Poate ar fi fost bine să se dezvolte mai mult ideile lui Max Weber din *Economie și societate*, despre raționalitatea instrumentală ca realizare a scopurilor cu cele mai eficiente mijloace și raționalitate simbolică, care în viziunea lui Weber înseamnă corespondența scopurilor cu valorile sociale. Numai întâmplător o acțiune rațională instrumentală poate coincide cu o raționalitate simbolică, știindu-se faptul că acțiunile instrumentale ignoră, de regulă, valorile umane.

În al doilea rând, am admirat forța de expresie a autoarei în a dezvălui profunda schimbare a lumii, de la Adam Smith la John Maynard Keynes și Milton Friedman, omenirea fiind nevoită să se împace cu neorânduiala, precum și capacitatea domniei sale de a reda sintetic dimensiunile acestei instabilități și dezordini tipice epocii actuale.

Ideea de moralitate, proprie autoarei, este mereu prezentă, fie printr-o teoretizare de tip kantian, legea morală instituindu-se ca un imperativ categoric sau ca valoare internalizată a modelului omenesc de a fi și a face, fie prin exemplificările concrete actuale, pe care le analizează având drept reper perspectiva morală. Constanța Partenie pare să opteze pentru viziunea lui Joseph Alois Shumpeter, potrivit căreia societatea capitalistă va fi răpusă nu de proletariat, așa cum previziona Marx, ci de degradarea valorilor pe care chiar ea le-a generat, de însuși spiritul capitalismului. Dacă Shumpeter vedea în spatele aparentei stabilități o tendință care lucrează lent, în adâncuri, spre o altă civilizație, autoarea întrezărește, pentru viitor, un sistem combinat, pe jumătate capitalist, pe jumătate socialist.

De altminteri, experiența românească o face pe autoare să revină adeseori cu precizări privitoare nu numai la viața economică actuală, ci și la cea politică. Ea apreciază că, de cele mai multe ori, economiștii rămân cantonați la nivelul formulării unor soluții vremelnice, evitând să se pronunțe asupra evoluției viitoare a capitalismului, cu toate că din gândirea economică recentă se degajă ideea că paradigma pieței libere este insuficientă pentru a susține robustețea sistemului capitalist. Semnele sale de slăbiciune, ne spune autoarea, impun coroborarea cu paradigmele politice, sociologice și psihologice ale înțelegerii comportamentelor umane. În acest context, remarcăm și ideile autoarei despre raționalitatea asumării riscului și expunerea controlată la risc față de situațiile în care expunerea devine hazardată și necontrolată. Fără să o exprime categoric, simțim parcă durerea Constanței Partenie că românii nu stăpânesc prea bine arta de a căuta bogăția pe căi cinstitute.

În concluzie, avem în față o lucrare de maturitate, ce denotă o înțelegere profundă, înțeleaptă, a proceselor economice actuale. Nu este o carte cu care începi, ci una la care ajungi după o vastă și îndelungată experiență culturală. Limpezimea ideilor și logica lor nu pot proveni decât dintr-o activitate didactică îndelungată, practică cu multă dăruire și pasiune.

Până acum știința economică îmi părea a întruchipa o disciplină aridă, mai greu de parcurs; or, lucrarea doamnei Partenie mi-a demonstrat contrariul.

Raționalitate și moralitate în economie este o carte deosebit de utilă nu numai economiștilor tineri ori maturi, ci și studenților din sfera științelor economice și socio-umane, sociologilor, istoricilor, filosofilor, precum și factorilor politici de decizie ai vremurilor noastre.

Angela Banciu

VERES VALÉR, MAGYARI TIVADAR, *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi társadalomkutatás kezdetei (Studii despre opera lui József Venczel. Începuturile cercetării sociale maghiare din Transilvania)*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014, 118 p.

Evocarea renumitului sociolog transilvănean maghiar József Venczel (1913–1972) are o semnificație aparte pentru istoriografi, istorici sociali și sociologi, dar și pentru toți specialiștii preocupați de evoluția științelor sociale maghiare din România. Venczel juca un rol cheie în comunitatea maghiară din Transilvania interbelică, încercând să faciliteze ridicarea satului prin studiul localităților rurale și inspirând generația tânără să participe direct în cercetarea și munca culturală la sate. Venczel și-a adus aportul în constituirea discursului minoritar interbelic maghiar, specifice zonei transilvănene, în care satul era considerat garantul identității etnice.

Cu toate acestea, opera lui Venczel este semnificativă pentru totalitatea sociologiei românești. Sociologul transilvănean era cel important discipol de etnie maghiară al Școlii Gusti, un intelectual, om de cultură și sociolog care a rămas adeptul metodei monografice până la moartea sa din 1972. Mai mult, el a jucat un rol-cheie în relansarea cercetărilor sociologice rurale în cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj, după reintrarea oficială în drepturi a sociologiei românești la mijlocul–sfârșitul anilor

1960.

Volumul de față, însumând unele studii prezentate la centenarul József Venczel din noiembrie 2013, ne oferă spicuiuri din viața și opera marelui sociolog, parcurgerea exhaustivă a traiectoriei profesionale a lui Venczel și analiza influenței sale asupra sociologiei române și maghiare, în mod evident nu putea fi realizată în numai șase articole. Din considerente de spațiu vom prezenta aici mai detaliat trei dintre cele șase texte publicate¹⁰, ocupându-ne mai mult cu redarea unor aspecte biografice și istorice consemnate în introducerea volumului, care sunt probabil mai puțin familiare cititorilor români.

Studiul introductiv, scris de Tivadar Magyari, ne prezintă într-o narațiune scurtă, dar bine structurată, cele mai importante etape profesionale și personale din viața lui Venczel. Sociologul s-a născut la Miercurea-Ciuc în 1913, a terminat dreptul la Universitatea Regele Ferdinand I, în 1939 luându-și doctoratul tot la această universitate. Considerat, pe drept cuvânt, singurul sociolog adevărat din grupul divers al cercetătorilor sociali maghiari din Ardealul interbelic, Venczel s-a orientat către studiul satului încă de pe vremea liceului. Pentru tinerii intelectuali maghiari din tânăra generație interbelică, satul reprezenta o sursă identitară autentică și constituia garanția continuității culturii maghiare din această regiune. Intelectualii nutreau misiunea ridicării satului, renașterea națională, printr-o dezvoltare rurală bazată pe cercetarea socială, devenind motiv central. Nu este de mirare că Școala Monografică a devenit modelul autohton cel mai venerat de ei. Aici mă refer în primul rând la gruparea „Tinerii Ardeleni”, la care s-a afiliat și Venczel (1930), ulterior îndepărtându-se de ea. A fondat revista „Hitel” („Credit”), publicație conservatoare marcantă, din ultimul deceniu interbelic. Pe parcursul studiilor sale din Cluj Venczel a ajuns să fie puternic influențat de modelul gustian, iar în anul universitar 1935–1936 s-a apropiat și mai mult de sociologia monografică, petrecând un semestru în București, la Seminarul de Sociologie. Și-asumat sarcina de a adopta soluțiile Școlii Gusti în cercetarea mediului rural maghiar din Ardeal, menținând totodată relațiile de colaborare cu monografiștii, chiar dacă atmosfera politică s-a degradat. După Dictatul de la Viena Venczel s-a implicat activ în organizarea cercetărilor sociale clujene, activând în cadrul Institutului Științific Ardelean, în calitate de coordonator al amplei cercetări rurale din Unguraș, adevărată campanie monografică în sens gustian.

Fiind înțemnițat vreme de aproape 12 ani pe vremea comunismului (a stat 6 ani într-o celulă cu renumitul episcop romano-catolic Áron Márton), majoritatea activității științifice a lui Venczel datează din perioada interbelică și din vremea războiului, în perioada tranziției spre comunism el participând intens în reconstituirea vieții științifice maghiare din Cluj. A avut un rol-cheie în lansarea învățământului sociologic în cadrul Universității Bolyai, ocupându-se și de planificarea cercetărilor sociale desfășurate în cadrul Institutului Științific Ardelean, parte integrantă a Universității Bolyai. După desființarea învățământului sociologic ajunge să fie persecutat și condamnat la închisoare, de unde a fost eliberat numai în 1961, ulterior fiind nevoit să lucreze în afara domeniului academic (de exemplu, copist de note muzicale). Din 1969 până la moartea sa din 1972, este cercetător în echipa de sociologi a Universității Babeș-Bolyai, fiind cel mai în măsură să faciliteze relansarea cercetărilor rurale de sorginte gustiană (cercetarea de la Gârbău). A reușit să publice câteva articole mai scurte în revista „Korunk” („Era noastră”), în scurta perioadă de viață profesională ce i-a rămas influențând totuși generația de sociologi clujeni în devenire, precum întemeietorul catedrei, profesorul Ion Aluș.

Contextul mai larg al episodului bucureștean din viața lui Venczel (1936) este analizat într-un studiu de istorie socială, semnat de Zoltán Rostás. Autorul prezintă mediul efervescent și oarecum contradictoriu al Bucureștiului, în care Seminarul de Sociologie era o veritabilă „oază științifică” primitoare. Mai mult, semestrul în care Venczel stătea în București era marcat de o deschidere sporită a monografiștilor față de tinerii intelectuali și cercetări sociali maghiari. În 1935 a fost publicat jurnalul

¹⁰ Titlurile și autorii studiilor în traducere, listate în ordinea lor din volum: „Viața și opera lui József Venczel” (Tivadar Magyari), „József Venczel: mediul unui semestru bucureștean” (Zoltán Rostás), „Cursul universitar de statistică socială al lui Venczel la Universitate Bolyai” (Valér Veres), „Ipoteze și confluențe Venczel” (Nándor László Magyaru), „Cum a influențat Școala Sociologică din București metodologia de cercetare rurală a lui József Venczel?” (Balázs Telegdy), „Politica funciară maghiară din Transilvania și opera lui József Venczel” (András Tóth-Bartos).

de călătorie al scriitorului maghiar László Németh, care sintetiza experiența delegației de scriitori maghiari, care tocmai vizitase România și întâlnise monografiștii chiar pe teren. Németh lauda metoda și înfăptuirile Școlii Gusti, în timp ce critica incapacitatea, apatia intelectualilor maghiari transilvăneni. Rostás precizează că aprecierile pozitive ale lui Németh au creat un mediu și mai favorizant, facilitând integrarea lui Venczel în colectivul Seminarului de Sociologie. Nu trebuie să ometem faptul că unii monografiști erau vorbitori de maghiară, deci a existat o deschidere prealabilă spre cultura maghiară. Mai mult, Venczel s-a bucurat și de ajutorul lui Péter Bakk, student de etnie maghiară al lui Gusti, care a activat inclusiv în campaniile monografice și a scris mai multe recenzii despre articole maghiare de specialitate în „Sociologia Românească”. Rostás conchide că semestrul de studiu din București a avut un rol semnificativ în formarea identității lui Venczel, cel care a rămas fidel sociologiei monografice chiar și după reabilitarea sa, după anii grei petrecuți în închisorile regimului comunist.

Influența hotărâtoare a Școlii Gusti asupra sociologiei lui Venczel este tratată și în studiul lui Balázs Telegdy, care explorează în primul rând influențele metodologice. Autorul descrie socializarea profesională timpurie a lui Venczel, rolul și funcția intrării sale în gruparea „Tinerii Ardeleni”, apropierea tânărului intelectual de cercetările rurale empirice și familiarizarea sa treptată cu metoda monografică. În viziunea lui Telegdy, anul de cotitură este 1935, când Venczel devine în mod definitiv adeptul abordării gustiene, după lectura celor mai importante studii publicate până atunci de Dimitrie Gusti, Traian Herseni și Henri H. Stahl. Loialitatea lui Venczel față de Școala Gusti este ilustrată prin analiza detaliată a unui studiu amplu despre cercetările rurale, publicat în 1935, în care modelul gustian este prezentat ca fiind cel mai avansat, singurul într-adevăr valoros, care oferă soluții la problemele metodologice prezente în cercetările rurale transilvănene, inițiate de sociologii și sociografii maghiari din țară. Aproximarea lui Venczel față de Școala din București este confirmată de scrierile lui Traian Herseni și Octavian Neamțu din „Sociologie Românească”. Telegdy își încheie studiul cu prezentarea perioadei bucureștene a lui Venczel și trece în revistă câteva studii marcante, care poartă amprenta definitorie a sociologiei monografice.

În studiul său istoriografic Tóth-Bartos este preocupat de politica funciară, de reforma agrară în Transilvania interbelică și din timpul războiului. Autorul analizează contribuția lui Venczel la trasarea unei noi reforme agrare, bazată pe o analiză socio-economică reală a proprietăților, a structurilor funciare și tradițiilor specifice, toate acestea corelate cu nevoile comunităților locale privind sustenabilitatea diverselor formelor de proprietate. Motivul economiei agrare apare și în articolul lui Magyari despre actualitatea tematicii prelucrate de Venczel și influența moștenirii acestuia asupra sociologiei maghiare din România. Magyari notează că, preferința pentru abordarea științifică a problemelor minoritare, în locul discursurilor moralizatoare și ideologice, evidentă în activitatea lui Venczel, este o direcție de urmat și pentru intelectualii de astăzi. Rolul lui Venczel în reorganizarea învățământului sociologic din Cluj la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial este reliefat în textul lui Veres, care ne prezintă cursul de *Statistică socială* din anul universitar 1945–1946, care trata subiecte sociologice (migrație, stratificare, mobilitate, mișcarea naturală a populației etc.), utilizând o abundență de surse bibliografice relevante și de exemple concrete din realitatea socială transilvăneană.

În încheiere dorim să-i felicităm pe colegii clujeni pentru inițiativa lor de a comemora viața și opera celui mai mare sociolog maghiar din România, gustistul József Venczel, cu toate că lucrarea poate fi considerată mai mult o minicolecție de studii și mai puțin un *conference proceedings*. Totuși, apariția volumului semnalează o evoluție pozitivă recentă în sociologia maghiară din România, arătând că cercetătorii și gânditorii sociali se lansează din ce în ce mai mult într-o analiză sistematică a valoroasei moșteniri sociologice maghiare din țară. Această reconectare are o certă funcție identitară și totodată întărește poziția sociologiei maghiare din România ca un subdomeniu constitutiv a științelor sociale autohtone.

Levente Székedi

GAIL KLIGMAN, KATHERINE VERDERY, *Țăranii sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015

Publicat în 2015, volumul recenzat este o traducere a lucrării *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*, semnată de cele două autoare și publicată în 2011 de Princeton University Press. Devenită astfel mult mai accesibilă în spațiul românesc, lucrarea tradusă de Justina Bandol este o excelentă și încă neegalată analiză a procesului de colectivizare a agriculturii în România, o resursă esențială, atât pentru cercetătorii acestui proces sau ai unora conexe, cât și pentru publicul larg, dornic să cunoască și să înțeleagă o parte foarte semnificativă a istoriei.

Volumul semnat de Kligman și Verdery este rezultatul unui proiect interdisciplinar de cercetare, coordonat de cele două cercetătoare, și al unui efort de redactare a rezultatelor acestuia, a căror durată, subliniază autoarele, este aproape aceeași cu a campaniei de colectivizare – 13 ani. Mai mult însă, activitatea de cercetare a spațiului rural românesc de către cele două autoare începe încă din anii '70 și este una îndelungată și recurentă de-a lungul deceniilor – nu ar fi exagerat, astfel, să afirmăm că volumul de față este semnat de unii dintre foarte puținii cercetători dedicați și specializați în studiul schimbării sociale din spațiul rural românesc, în special în cursul secolului al XX-lea. În proiectul de cercetare dedicat colectivizării, exegetele au coordonat o echipă interdisciplinară formată din 17 cercetători, respectiv, 14 din România, 2 din SUA și unul din Marea Britanie, activi în domenii variate – între ei numărându-se istorici, antropologi, sociologi, etnografi, specialiști în drept și în critică literară. Aceștia sunt, în ordine alfabetică, următorii: Julianna Bodó, Liviu Chelcea, Dorin Dobrințu, Călin Goia, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lăteș, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Sándor Oláh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Șandru, Michael Stewart, Cătălin Stoica, Virgiliu Țărau și Smaranda Vultur.

De-a lungul cercetării au fost studiate prevederile legale ce privesc procesul de colectivizare, ceea ce înseamnă raportarea la un volum uriaș de documente de arhivă, lucrări literare și documente personale ale celor ce au participat la procesul de colectivizare. O parte foarte importantă a cercetării a constat în realizarea de interviuri cu actanții colectivizării – indivizi, fie țărani, fie activiști sau cadre, ce au fost o parte activă a procesului de colectivizare – în 21 de sate din toate regiunile României. Rezultatele cercetării sunt utilizate de Verdery și Kligman pentru a construi o imagine – detaliată, rafinată, nuanțată și inovatoare – a procesului de colectivizare din România.

Primul capitol al cărții înfățișează tiparul sovietic al colectivizării, precum și diferitele variante în care acesta a fost transpus, ca model alternativ de modernizare, în statele est europene. Între acestea, România este unul din statele ce urmărește îndeaproape acest model, până la realizarea unei colectivizări aproape depline a agriculturii. Chiar dacă există similarități, semnificative ale condițiilor colectivizării și ale procesului în sine, în URSS și în România, cazul românesc se diferențiază, arată autoarele, prin mai multe elemente și nuanțe, în principal, însă, printr-o durată mai îndelungată a procesului și printr-o brutalitate mai puțin accentuată.

Alte diferențe semnificative pot fi identificate în cel de-al doilea capitol, dedicat descrierii obiectului procesului declanșat – satele românești cu particularitățile lor culturale și de organizare socială – și expunerii procesului românesc de colectivizare, cu etapele și particularitățile sale. Hărnicia, buna gospodărire și munca independentă, posesiunea resurselor necesare asigurării traiului familiei, puterea legăturilor de rudenie, strânsa conexiune a acestora cu dreptul de proprietate, cu practicile de înțajitorie și cu recunoașterea apartenenței la comunitatea teritorială, bogăția relațiilor sociale, vaza, cinstea, demnitatea – iată câteva dintre valorile ce, susțin Verdery și Kligman, definesc idealul personal sau de statut social al societății țărănești precomuniste și generează ierarhia socială a acesteia.

Tocmai aceste valori și ordinea socială pe care ele o generează sunt vizate de către promotorii colectivizării – implicațiile acesteia, arată autoarele, nu se vor rezuma doar la o modificare a structurii

sociale a comunităților țărănești, ci includ și o transformare a concepției pe care o au țăranii despre sine și despre semenii. Dincolo de o prezentare a derulării colectivizării de-a lungul anilor, cu oscilațiile sale între centralizarea și descentralizarea deciziilor, accelerarea și încetinirea înscrierilor, intensificarea și diminuarea violențelor sau brutalității, prezentare corelată dinamicii organizației de partid, mai aflăm în acest capitol o analiză a unei particularități a acestui proces în România. Este vorba de lipsa unui proces de deschiurare de amploare și brutalitatea celui din URSS. Astfel, deși cei ce vor fi etichetați drept chiaburi de către autoritățile române vor suferi de pe urma unor diferite și grave forme de persecuție, proporția celor ce își pierd viața în urma colectivizării este totuși una semnificativ mai mică decât în cazul culașilor ruși. Acest lucru este legat de politica de dezvoltare preferată de partidul-stat din România – ce se bazează până destul de târziu, în cursul procesului de colectivizare, mai ales pe cotele de produse alimentare obținute de la chiaburime, cea mai productivă pătură a țăranimii, menținută la limita supraviețuirii economice, sociale și chiar fizice, pentru a menține prețuri joase pentru alimentele populației urbane și a sprijini dezvoltarea industrială a țării.

Cel de-al treilea capitol al volumului se concentrează pe cadrele implicate în realizarea colectivizării, urmărind caracteristicile lor, modul în care acestea au fost recrutate, tipurile de activități în care erau implicate și relațiile sociale stabilite între ele. Parte din ineditul cărții, acest capitol pune în lumină un grup până acum mai mult sau mai puțin demonizat și necunoscut cercetătorilor sau publicului larg. Recrutați în genere din cele mai sărace și mai puțin educate straturi ale societății, membrii acestuia primesc atribuții pentru care nu sunt nicidecum suficient pregătiți, fiind supraîncărcăți cu un număr tot mai mare de sarcini ce implică, pe de o parte, și sunt integrați într-o birocratie aflată în puternică expansiune și, pe de altă, sunt obligați să interacționeze, în condiții grele, cu o populație ce se opune cu îndârjire, uneori cu violență, demersurilor de obținere a consimțământului.

Riscurilor și tensiunilor asociate muncii de lămurire li se alătură și cele legate de competiția pentru supraviețuire, afirmare și dobândirea de putere în rândurile partidului, dată fiind constanța și grava amenințare a epurărilor. Priviți ca străini sau ca indivizi cu un statut inferior, de către țăranii pe care sunt incapabili să îi lămurească, în vederea obținerii consimțământului dorit, asaltați de sarcini birocratice tot mai numeroase și pentru care aveau doar o minimă pregătire, în pericol în raport cu țăranii, dar și cu celelalte cadre, suportând presiunea tot mai mare a necesității de a obține rezultate, cadrele respective ajung mult mai ușor să recurgă la violență, la refugiu în alcoolism sau la crearea unor rețele clientelare, care să le protejeze poziția în partidul-stat.

Partea a doua a lucrării, cuprinzând trei capitole, este dedicată expunerii a ceea ce autoarele numesc *tehnici pedagogice* – o prezentare a metodelor pe care partidul-stat le utilizează pentru a determina indivizii să-i cedeze terenurile Gospodăriilor Agricole Colective.

Capitolul al patrulea studiază modul în care, prin intermediul limbajului, conducerea partidului și cadrele urmăresc să contureze o nouă realitate socială, restructurând conștiința populației și aliniind-o planurilor sale. Cu ajutorul unor diverse mijloace de comunicare, satele sunt asaltate de o serie de mesaje ce descriu realitatea în termeni noi, pe care țăranii sunt nevoiți să-i adopte, în special pentru a comunica, la rândul lor, cu autoritățile. Chiar dacă țăranii comunică în acești termeni mai ales pentru a contesta diferite măsuri ce-i vizează, uzul acestora denotă acceptarea descrierii realității într-o nouă modalitate, cea propusă de noul regim.

Cel de-al cincilea capitol urmărește pedagogiile muncii de lămurire – respectiv, mijloacele de persuasiune pe care cadrele le-au utilizat în interacțiune directă, față în față, cu țăranii. După cum arată Kligman și Verdery, munca de lămurire se desparte timpuriu de scopurile sale inițiale, respectiv, de insuflarea unei credințe în superioritatea agriculturii colectiviste și obținerea liberului consimțământ al țăranilor pentru cedarea terenurilor lor. Devine, în schimb, în special un mod de a eroda voința proprietarilor de teren până în punctul în care aceștia acceptă să-i cedeze drepturile. În acest scop, cadrele speculează și utilizează, în mod special, organizarea socială tradițională a țăranilor, îndeosebi soliditatea legăturilor familiale, folosind metode diferite, mai ales amenințarea membrilor familiei celor vizați și utilizarea, pentru realizarea muncii de convingere, a persoanelor din interiorul familiei. Acestor metode li se alătură și altele, precum vizitele dese, invazive și inoportune în gospodăriile țărănești (ce își pierd caracterul de spațiu intim și inviolabil, devenind vulnerabile în fața

celor ce reprezintă autoritatea statului), promisiunile și târguiețile, amenințările diverse, umilirile, bătăile, arestările, etc.

În fine, capitolul al șaselea urmărește modalitatea în care partidul stat dorește să creeze o luptă de clasă în interiorul satelor românești, prin definirea, delimitarea, demonizarea, stigmatizarea și persecutarea unei clase a chiaburilor. Procedând astfel, însă, comuniștii demolează modelul uman și ierarhia de status definitorii pentru țărănime. O mențiune se impune totuși – indiferent de tehnicile pedagogice utilizate de cadre, țărănimea reacționează, încercând să evite sau să amâne cedarea terenurilor. Utilizează, astfel, mijloace proprii de apărare – redactarea de petiții adresate autorităților de rang mai înalt, apelul la relațiile cu persoane ce ocupă poziții de putere, vânzările, divizarea și donațiile de terenuri (dar și de utilaje și animale), între membrii familiei, în special, nedeclararea lor în cererile de înscriere, tergiversările, apelul la stereotipuri de gen, fuga și ascunderea, violența, ș.a. Aceste mijloace stânesc, la rândul lor, reacția celor însărcinați cu realizarea colectivizării – conducând la sporirea forței tot mai organizate cu care țaranii sunt siliți să se înscrie în gospodăriile colective.

Ultima parte a volumului, cea de-a treia, este dedicată rezultatelor colectivizării. Capitolul al șaptelea urmărește, într-un prim rând, modul în care procesul de colectivizare se încheie, subliniind rolul semnificativ pe care îl are faptul că, în final, li se permite și chiaburilor să devină membri ai colectivelor. Numărul celor ce se înscriu în gospodăriile colective crește semnificativ, faptul sugerând, încă o dată, în exprimarea autoarelor, rolul probabil al ierarhiilor sociale preexistente.

A doua parte a capitolului relevă variațiile intercomunitare ale procesului de colectivizare, subliniindu-se diversitatea formelor pe care acesta le ia și pe care le generează, precum și îndepărtarea, chiar mai semnificativă, prin implementare, de modelul sovietic al colectivizării.

În fine, ultimul capitol al volumului evidențiază consecințele colectivizării asupra comunităților, vieților și identității membrilor lor. Dintre multiplele consecințe identificate, enumerăm aici următoarele: sporirea mobilității sociale și geografice a țăranilor, schimbările detectate în manifestările legăturilor de rudenie, schimbarea raporturilor între sexe (cu o îmbunătățire a statutului femeilor) și generații, inversările de statut, lipsa de angajament în munca realizată pentru colective și conturarea unui nou model cultural – cel al „descurcărețului”, al individului, care, fără a depune eforturi substanțiale, grație poziției sale, relațiilor pe care le întreține cu persoane ce ocupă anumite funcții sau accesului facil la resurse, obține, în special în ascuns, cele necesare traiului.

Încheiem cu o idee esențială a acestui volum, centrală poate. Așa cum subliniază în mod repetat cele două autoare, procesul colectivizării agriculturii din România nefiind nicicum unul de transfer și simplă implementare a unui model de modernizare de sorginte sovietică, a generat un partid-stat aparte, ale cărui structuri și caracter s-au format chiar în cursul acestui proces, în confruntarea cu țărănimea și în funcție de reacțiile acesteia și de tiparele sale culturale și sociale.

Alina Juravle

IRINA NASTASĂ-MATEI, ZOLTÁN ROSTÁS (coord.), *Alma Mater în derivă: aspecte alternative ale vieții universitare interbelice*, Editura Eikon & Școala Ardeleană, 2016, 422 p.

Volumul coordonat de Zoltán Rostás și Irina Nastasă-Matei este cea mai recentă producție editorială a grupului informal Cooperativa Gusti, treisprezece dintre membrii acestuia propunând, prin cele treisprezece studii din volum, treisprezece metode „alternative” de analizare și interpretare a trecutului universitar interbelic.

Grupate în patru secțiuni, studiile deschid calea înțelegerii vieții universitare interbelice din România, pornind de la funcționarea instituțiilor de învățământ superior, analizând activitatea profesorilor și a studenților, abordând domenii precum sociologia, comparând, din punct de vedere social, viața academică

de la noi cu cea din alte state central-est europene, precum Polonia, evaluând, din perspectiva relațiilor de gen și din perspectiva construirii carierelor universitare, o serie de oameni și proiecte.

Studiile din secțiunea dedicată sociologiei constituie, din punctul meu de vedere, punctul central al acestei cărți, în jurul căruia se pot aranja, ca într-un puzzle, celelalte contribuții. Astfel, în căutarea strategiilor de supraviețuire a Școlii gustiene în perioada de după suspendarea Serviciului Social și până la suprimarea sociologiei ca știință, fragmentele de viață socială și universitară anterioare acestei perioade pot fi de un interes aparte. Compararea aspectelor ce țin de Școala monografică, de dinainte și de după 1939; încercările prin care au trecut Institutul Social Român și cercetările de teren; destinul lui Gusti și al colaboratorilor acestuia sunt și ele deosebit de relevante. De asemenea, ar fi interesant de comparat relațiile interumane, tensiunile și certurile provocate mai degrabă de nevoia de cunoaștere decât de orgolii, lansarea *Arhivei pentru Știință și Reformă Socială*, colaborarea cu Asociația *Criterion* etc.

Studiul intitulat *Formarea și prima criză a Școlii Sociologice de la București*, semnat de Zoltán Rostás, pune accent pe dimensiunea instituțională a activității lui Dimitrie Gusti și a colaboratorilor săi, punctând structurile extrauniversitare și instituțiile noi, nesubordonate forurilor academice. Miza o reprezintă evidențierea instituționalizării sociologiei monografice și dezvoltarea ei în afara universității. Începuturile Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, ca „reacție împotriva desnădejdei” de după război; Institutul Social Român, instituție cu „secțiuni”, prin care se organizau diverse cercetări de documentare pentru cunoașterea metodică a „vieții sociale românești” (p. 141); instituțiile care s-au creionat în cadrul Institutului și care aveau să influențeze într-o oarecare măsură decizia administrativă, cum ar fi Recensământul, Școala Superioară de Asistență Socială, Școala de Statistică, Institutul de Conjunctură, Seminarul de Sociologie, locul unde a început „cristalizarea metodei monografiei sociologice” (p. 144), toate acestea reprezintă repere de la care autorul pleacă în argumentația sa. Din articolul lui Zoltán Rostás transpare și o nouă dimensiune a relațiilor din cadrul grupului: relaționarea dintre studenți, relațiile stabilite între monografiști și Gusti, relațiile dintre coechipieri și așa mai departe.

După stabilirea planurilor de investigare rurală, în cadrul Seminarului, au urmat cercetările de teren, fiind amintite aici cele din Goicea Mare, Rușeț, Nerej, Fundul Moldovei, Drăguș, Runcu și Cornova basarabeană. Până în 1929, aceste cercetări au fost realizate ca o prelungire a Seminarului, cu participarea studenților și monografiștilor, dar după acest an au luat parte la ele o serie întreagă de alți specialiști, din variate domenii. Odată cu numirile lui Gusti în diverse funcții publice (p. 149), precum cea de ministru al Instrucțiunii Publice, în 1932, timpul și atenția lui față de echipă s-a diminuat. De aici, „criza monografiei”, conform afirmațiilor lui Henri H. Stahl, care, în *Amințirile sale*, și-a exprimat opinia că profesorul a greșit atunci când „nu a reglementat problema conducerii în cazul absenței sale”, ceea ce a condus la neînțelegeri între monografiștii de la Făgăraș. Activitatea publicistică din revistele vremii, dezbaterile *Criterion*, precum și realizarea unui număr monumental al *Arhivei pentru Știință și Reformă Socială* au fost soluții de ieșire din această criză.

În studiul ei, Irina Nastasă-Matei tratează tematica unora dintre contribuțiile destinate Congresului Internațional de Sociologie de la București, provenite din spațiul german, oferind o imagine de ansamblu asupra preocupărilor sociologice europene, conturând profilul autorilor, arătând care a fost relația fiecăruia cu regimul nazist, încercând astfel să construiască un tipar plauzibil de sociolog german al epocii. Încă de la început, autoarea apreciază că, raportându-ne la contribuțiile celor care trebuiau să participe, „reuniunea se anunța a fi de o valoare științifică intendentabilă” (p. 239). Pe de o parte, cele 14 studii ale sociologilor germani arată care erau temele sociologice preferate în acel moment în Germania nazistă, iar pe de altă parte, oferă informații privind relațiile Școlii Sociologice de la București cu grupuri similare din străinătate, în speță, cu cele din Germania. Scopul enunțat al studiului este acela de a oferi explicații asupra „caracteristicilor sociologiei în Germania nazistă, precum și radiografierea relațiilor româno-germane pe tărâm sociologic” (p. 239).

Irina Nastasă-Matei propune scurte biografii – care relevă și relația cu regimul nazist – ale sociologilor germani, dintre care îi amintim pe: Hans Freyer, profesor la Universitatea din Leipzig și președinte al Institutului de Sociologie, conducătorul de doctorat al lui Anton Golopenția; Werner Conze, membru de partid și colaborator al Gestapo-ului; Wilhelm Brepohl, membru de partid, dar și alții.

Analizând conținutul lucrărilor sociologilor germani și constatând faptul că ele nu aduc în prim plan – cu o singură excepție – rolul statului în defavoarea societății, și că „ideea de intervenție și de control al statului în problemele economice apare doar răzleț” (p. 254), una din concluziile la care ajunge autoarea studiului este că „universitarii germani își prezentau la București rezultatele propriilor cercetări, fără a simți nevoia să împacheteze complet informația științifică în obsesiile ideologice specifice regimului hitlerist” (p. 248).

Analizând învățământul românesc interbelic, în studiul intitulat *Pentru o istorie socială a practicilor didactice din universitate. Experiențe gustiste în învățământul superior interbelic*, Ionuț Butoi distinge între „ce se predă” și „cum se predă”, încercând să descopere dacă „praxisul didactic” al lui Dimitrie Gusti, dar și al unor gustiști (Vulcănescu, Stahl, Golopenția), a fost diferit de cel al altor cadre didactice universitare. Deoarece considera că școala, „în multiplele sale forme (primară, liceală, dar și universitară), este decuplată grav de nevoile reale ale societății, fiind prea teoretică, prea puțin practică”, una dintre soluțiile oferite de Gusti a fost redactarea unei *Călăuze a studentului*, în cadrul Seminarului de Sociologie. În această *Călăuză* Vulcănescu atinge subiectul „organizării muncii intelectuale” (p. 169), afirmând că „scopul învățământului universitar nu este numai transmiterea unui bagaj de cunoștințe (...), cât mai ales îndrumarea studentului spre a se mișca cu mijloace proprii în ramura specialității” (p. 170). O altă soluție a reprezentat-o propunerea de completare a unui chestionar care cuprindea întrebări despre activitatea științifică a studenților și opiniile lor privind viața politică, raportarea la minorități sau la organizațiile studențești. Cele două exemple de chestionare oferite de acest studiu sunt cele ale lui Mircea Vulcănescu și Anton Golopenția.

Dimensiunea relațională menționată mai sus apare și în studiul lui Butoi, ca modalitate de atenuare a „distanței sociale” existente între student și profesor (p. 183).

Metoda didactică a lui Dimitrie Gusti a constituit, și pentru sine și pentru gustiști, o rețetă de succes a implicării sociale și/sau politice. Pornind de la studiul lui Ionuț Butoi, se poate emite ipoteza conform căreia este foarte posibil ca această metodă didactică să fi contribuit la supraviețuirea Școlii gustiene după 1939.

Studiul intitulat *„Sunt tristă că nu sunt băiat”. Femei în istoria sociologiei interbelice la Universitatea din București*, aparținând Theoderei-Eliza Văcărescu, aduce în prim plan rolul tinerelor monografiste în campaniile gustiene. Xenia Costa-Foru, Marcela Focșa, Elisabeta Constante, Paula Gusty, Ștefania Cristescu, Venturia Manuilă, Margareta Sterian, Christina Galitzî sunt doar câteva exemple de cercetătoare care au activat, în mod consistent, în cadrul Școlii Sociologice de la București. Radiografiind contextul socio-politic și imaginea asupra relațiilor de gen existente în societate, autoarea avansează ipoteza conform căreia „echipele formate exclusiv din cercetători bărbați au întâmpinat dificultăți în investigarea unora dintre fenomenele, situațiile și instituțiile din viața satului și au realizat că acestea ar putea fi abordate mai ușor și mai eficient de către cercetătoare” (p. 202).

În acest context, Theodora-Eliza Văcărescu dezvăluie care au fost strategiile de muncă în „colaborarea” dintre femei și bărbați în cadrul echipelor, dar și strategiile de excludere a cercetătoarelor și de deturnare a muncii lor, în paralel cu strategiile personale utilizate de femei pentru recunoașterea muncii lor. Identificând trei categorii de participante – profesioniste mature, având deja o carieră profesională în spate; cercetătoare sociale formate, cu studii universitare și chiar doctorale terminate, cu un traseu profesional independent de cel al grupului gustist; și studentele, participante la Seminarul de Sociologie al lui Gusti –, autoarea studiului arată că diversele instituții înființate sau conduse de Gusti au inclus, de la început, participante femei (p. 235), faptul nefiind o excepție, iar noutatea rezultând din faptul că Dimitrie Gusti considera utilă implicarea femeilor în zone ale vieții sociale precum familia, gospodăria, arta populară, mistică etc., facilitând, astfel, încadrarea cercetătoarelor în structuri recunoscute și legitimând munca lor, prin includerea tematicilor respective în cadrul sistemului său teoretic și metodologic.

Celelalte secțiuni ale volumului de față se referă la structurile universitare, la Polonia și tineretul universitar de aici, trecutul universitar interbelic fiind dezvăluit și prin intermediul a trei studii de caz.

Cazul Universității din Cluj, inițial o instituție maghiară înființată în 1972 și intrată sub autoritatea românească în 1919, modul în care au perceput profesorii această transformare, perioada de dinaintea anului 1932, când a fost adoptată o nouă lege a învățământului superior, dar și de după 1932, constituie teme supuse atenției de articolul Anei-Maria Stan, intitulat *Statutul profesional și public al personalului academic de la Universitatea Românească din Cluj între 1919-1940*.

Despre viața universitară clujeană și efectele legii învățământului superior din 1932 aflăm și din studiul lui Dragoș Sdrobiș, *Raporturi de putere în Universitatea Românească interbelică. Efectele Legii învățământului superior universitar din aprilie 1932 asupra vieții universitare clujene*. Perspectiva oferită de Sdrobiș este cu totul alta, în expunerea sa aparând frecvent relațiile de putere, în cadrul cărora rolul principal îl jucau, alternativ, studențimea, cadrele didactice și statul. Venirea lui Dimitrie Gusti, în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice, la Cluj, la 6 noiembrie 1933, a dat posibilitatea cadrelor didactice de aici să prezinte situația financiară deficitară a universității, situația studenților minoritari foarte numeroși, nemulțumirea față de relaționarea organizațiilor studențești cu autoritățile guvernamentale. Conform studiului lui Sdrobiș, Gusti nu a făcut decât o singură promisiune: aceea a măririi bugetului Universității din Cluj (p. 55–56).

Studenții Facultății de Drept reprezintă subiectul studiului lui Zoltán Pálffy, *O clasă de mijloc nouă pe fundamente academice vechi: studenți ai Facultății de Drept la Universitatea din Cluj în anii 1930*. Analiza autorului este calitativă, prin expunerea schimbărilor de natură politică și etnică, în contextul preluării de către statul român a modelului maghiar, dar și cantitativă, prin compararea numărului de studenți înscriși în diverse perioade la Facultatea de Drept, ținând cont de etnie și de vârsta înscrierii sau a absolvirii.

Studiul lui Andrei Florin Sora, *Un statut problematic: Școala Superioară de Științe de Stat din București în perioada interbelică*, abordează funcția acestui stabiliment drept „instituție cu rol semnificativ în pregătirea a numeroși funcționari din administrația publică și a unor angajați din industrie, comerț sau sistemul bancar din România” (p. 107).

Sabrina Lausen și Zofia Trębacz sunt autoarele studiilor despre tineretul universitar din Polonia și despre activitatea lui în plan politic. Sabrina Lausen realizează o excelentă analiză a organizațiilor studențești poloneze apărute în cadrul unor universități germane precum cele din Breslau și Berlin. Ele au preluat de la fenomenul similar german elementele de simbolistică, precum uniforme, steagurile și armele, dar activitatea lor politică, de o cu totul altă factură, a servit naționalismului polonez. Articolul Zofiei Trębacz pe de altă parte, deși plasat tot în spațiul universitar polonez, face referire la Gruparea Academică Evreiască, pe care o analizează din perspectiva obiectivelor, activității, tensiunilor, dar și din cea a numărului de studenți, a provenienței acestora și a valorilor politice împărtășite.

Studiile de caz din final, niște analize micro-istorice, adaugă noi nuanțe trecutului universitar interbelic. În primul dintre ele, semnat de Rucsandra Pop, îl descoperim pe Mihai Pop, membru al Școlii gustiene, care, în perioada 1929–1932, a urmat studii doctorale la Praga și a fost influențat de gândirea lui Roman Jakobson. De remarcat sunt detaliile extrase din corespondența lui Pop cu Golopenția, care prezintă activitatea lingvistului român la Praga, călătoriile pe care le întreprinde, strădania sa de a cunoaște cât mai multe locuri, oameni, obiceiuri. Al doilea studiu de caz, semnat de Florin Onica, scoate în evidență mecanismele de accesare la o poziție universitară în România primei jumătăți a secolului XX. Articolul se folosește, în acest sens, de exemplul lui Gala Galaction, care a depășit numeroase obstacole și eșecuri până să reușească să devină profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București. Studiul este, de asemenea, presărat cu detalii mai puțin cunoscute ale vieții personale a lui Galaction.

Iar cel de-al treilea studiu de caz, al lui Lucian Nastasă, îl are în centrul atenției pe Constantin C. Giurescu. Articolul este unul critic la adresa istoricului, din perspectiva deturnării anumitor acțiuni sau a schimbării discursului istoricului în anumite situații. Spre exemplu, autorul constată o „discrepanță între părțile referitoare la biografia sa din perioada dictaturii regale și a regimului antonescian, pe de o parte, și atitudinea lui în fața interogatoriilor unor colegi legionari” (p. 349). Mai aflăm că, datorită unor conjuncturi favorabile și a unor relații de prietenie cu colegi ai tatălui său, Giurescu a reușit să obțină foarte devreme un post de profesor la universitate. Cert este că istoricul nu s-a sfîit în să-și schimbe doctrina sau valorile politice afișate pentru a obține anumite poziții și beneficii.

Volumul discutat reprezintă o importantă contribuție la deslușirea trecutului universitar din perioada interbelică. Bine organizat și bogat în contribuții care marchează, fiecare, aspecte esențiale ale tematicii, ignorate, în mare măsură, până acum, de istoriografie, *Alma Mater în derivă* inițiază o nouă abordare istoriografică și o inedită modalitate de a analiza fenomene culturale, sociale și politice din trecut.

Gabriela-Cătălina Dobrescu

REVISTA „TRANSILVANIA”, Sibiu, nr. 8–9, 2016, 152 p.

Revista „Transilvania” și-a făcut, în ultimii ani, o tradiție din a oferi cititorilor săi numere cu tematică gustiană, coordonate fie de Zoltán Rostás (nr. 11–12/2012, nr. 10–11/2014), fie de Sanda Golopenția (nr. 1/2014). Chiar dacă se înscrie în linia acestei tradiții editoriale, numărul 8–9/2016 al publicației sibiene rămâne, totuși, o apariție editorială de excepție, fiindcă inaugurează un proiect de cercetare pe care sociologii Zoltán Rostás și Ionuț Butoi îl dedică mediului literar și artistic bucureștean al Școlii gustiene, adică unui „mediu social apărut ca rezultat al unor acțiuni colective și al mobilizării unor resurse (materiale și simbolice) disponibile, caracterizat de un climat comunicațional și de practici intelectuale de interacțiune și cooperare distincte și, de asemenea, de existența unor referințe comune” (p. 2). Într-un articol introductiv cu titlul *Frontiere incerte*, Rostás și Butoi schițează modalitățile de articulare a mediului literar și artistic al Școlii gustiene sub influența a ceea ce ei numesc „tactica multidisciplinară și ecumenică practică de Gusti în proiectele sale științifice și socio-politice” (p. 2), tradusă în intersectarea tinerilor intelectuali de diverse ramuri cu contextele instituționale pe care Profesorul le anima (campaniile monografice, Seminarul de Sociologie, Institutul Social Român, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, publicațiile Școlii) și în oferirea accesului atât la o experiență culturală radicală, aceea a cunoașterii din interior a satelor românești, cât și la „socializarea incitantă” (p. 3), ceea ce a determinat coagularea unor grupuri în care afinitățile și căutățile personale ale monografiștilor, artiștilor și literaților le depășeau pe cele profesionale.

Conținutul acestui număr al revistei „Transilvania” se structurează în două părți mari, urmate, între paginile 108 și 150, de o bogată secțiune de note de lectură polemice, recenzii și cronici de carte, semnate de Alina Juravle, Dragoș Sdrobiș, Cosmina Timocea-Mocanu, Alina Branda, Șerban Văetiș, Maria Larionescu, Aurica Stan și Gabriela-Cătălina Dobrescu.

O primă parte a publicației prezintă reflecții asupra temei mediului literar și artistic al Școlii gustiene, făcute cu instrumentarul analitic al unor specialiști care activează în discipline precum studiile literare (Paul Cernat și Sanda Golopenția), sociologie (Ionuț Butoi), muzicologie (Theodor Constantiniu) și etnologie/antropologie vizuală (Ioana Popescu). Dincolo de diversitatea tematică și metodologică a abordărilor, nota comună a acestor reflecții o constituie sublinierea faptului că această cooperare dintre sociologi și mediul lor literar și artistic a însemnat transfer de expertiză, influență și câștiguri în ambele sensuri. Spre exemplu, într-un studiu intitulat *Autenticitate și realism monografic. Scriitori români interbelici și școala Gusti*, Paul Cernat arată că afilierea unor scriitori ca Paul Sterian, Petru Comarnescu, Laurențiu Fulga-Ionescu, Victor Ion Popa, Miron Radu Paraschivescu la mișcarea sociologică i-a împins înspre abordarea unor specii care marșează pe „autenticitate și realism monografic”: scenariul de documentar sociologic, cronica de film, planul de expoziție muzeală, jurnalul de campanie și reportajul monografic, specii prin care Școala gustiană și-a lărgit, totodată, paleta de instrumente de vizibilizare a propriilor cercetări.

Între paginile 10–17, Ionuț Butoi ne provoacă să-l descoperim pe Mircea Vulcănescu, sub pseudonimul „Ivy”, în calitatea de redactor al rubricii de modă feminină pentru săptămânalul economic „Index” (iulie–octombrie 1933) și, implicit, în calitatea de prim sociolog român al industriei modei. Interesul lui Vulcănescu pentru un asemenea subiect nu stă nicidecum sub semnul trivialității, ci, consideră autorul, denotă „capacitatea sa proteică de a atinge profesionist și profund orice manifestare a lumii interbelice, manifestare care, din varii motive, îi spunea ceva relevant și semnificativ” (p. 15). De altfel, articolele lui Vulcănescu despre moda feminină, comentate de Butoi,

pot fi citite cu folos în paralel cu textul semnat de Mircea Eliade, tot în perioada interbelică, având ca subiect moda bărbătească, fenomen considerat „o problemă mult mai sobră și mai vitală decât toate remanierele și comploturile politice din lume” („Moda bărbătească”, în *Drumul spre centru*. Antologie alcătuită de Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 44).

Muzicologul Theodor Constantiniu demonstrează, în textul pe care îl elaborează, cum întâlnirea lui Constantin Brăiloiu cu sociologia gustiană a revoluționat etnomuzicologia, disciplină căreia i-a conferit un nou statut epistemologic și i-a redefinit atât obiectul – prin interesul acordat cercetării pe teren a întregului repertoriu muzical al unei comunități, „indiferent de stilul, proveniența sau calitatea artistică a acesteia” –, cât și metodologia, „deplasând punctul de greutate dinspre metoda istorică (o abordare de tip evoluționist) spre una comparativă, în care realitățile muzicale sunt judecate prin prisma rolului pe care acestea îl joacă într-o configurație socială oarecare” (p. 32).

Sub titlul *Literatura experienței de teren: Harry Brauner*, cercetătoarea Sanda Golopenția propune o lectură a volumului memorialistic *Să auzi iarba cum crește*, publicat de fostul monografist în anul 1979, din perspectiva felului în care apare textualizată relația dintre cercetător și informatorii săi de diverse categorii. În sfârșit, ultimul articol al acestei secțiuni îi aparține antropologului Ioana Popescu, care studiază impactul pe care monografia l-a avut asupra documentării vizuale a lumii rurale, marcând trecerea de la reprezentarea romantică a peisajelor, posturilor și personajelor-tip la o reprezentare realistă a țăranilor în contexte rituale, dar și cotidiene.

Cât despre partea a doua a publicației, aceasta invită ea însăși la reflecție, prin două tipuri de antologii: una de fotografii, care-i au ca subiecți pe câțiva monografiști, uneori alături de literați și artiști ai Bucureștiului interbelic, iar alta de texte (p. 56–95), diferite din punct de vedere generic (cronici de eveniment cultural și artistic, dar și cronici ale unor cărți sau campanii de teren; editoriale și articole polemice), apărute în publicații de diverse orientări – „Universul”, „Curentul”, „Ultima oră”, „Adevărul”, „Dimineața”, „Cuvântul”, „Azi”, „România literară”, „Credința”, „Revista Fundațiilor Regale”). Antologia de texte face vizibile, pe de-o parte, vocile reprezentative ale acestui mediu literar și artistic al Școlii gustiene și, pe de altă parte, temele asupra cărora se pronunță câteva dintre aceste voci. Spre exemplu, tema noutății și importanței proiectului sociologic gustian în context interbelic, ca unul care susține reformele sociale bazate pe cunoașterea științifică a societății românești, este abordată de scriitorii Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu și Dragoș Vrâncianu, dar și de eseistul Petru Comarnescu, un obișnuit al monografiei, care, în 1929, scria despre „menirea mai altfel” a Școlii, „aceea de a cerceta științific starea societății românești și de a propune îndreptări numai după un studiu serios, petrecut în liniște și răbdare” (p. 66). Sublinierea rolului proiectului gustian este corelată, cel mai adesea, cu tema tinerei generații și avantajul experienței accesului la alteritatea rurală, fie pentru a o descoperi, întrucât prin aceasta, spune Adrian Maniu, „teoriile cărților sunt verificate și îndrumate de cunoașterea realității” (p. 67), fie pentru, spune Mircea Eliade, „actualizarea prezenței fantastice – semnificativă și caracteristică oricărei colectivități creatoare”, care ar putea pune un nou început în cultura română „mai real, mai autentic, mai bogat” (p. 95). În aceeași ordine de idei, un loc comun al textelor din antologia restituită cititorilor îl constituie tema tinerei generații în căutare de modele și contexte de afirmare, despre care scriu Paul Sterian și Petru Comarnescu, ultimul insistând și pe funcția campaniilor monografice de a anima idealuri și valori „indiferent de ideologia lor politică, socială, culturală”, dar și de a crea și menține solidarități umane, ieșirile la sate fiind „ocazii nu numai de muncă, drept răspuns unor exigențe științifice, ci și apropieri între oameni de culturi și vârste diferite” (p. 66). Fiind, prin excelență, un scriitor realist, lui Rebreanu nu-i scapă însă problemele sociale cu care se confruntă tânăra generație, menită a îngroșa rândurile unui „proletariat intelectual muritor de foame”, întrucât „pentru cine știe câți ani, locurile sunt ocupate de oameni mai vârstnici și fără titluri, iar generația de licențiați și doctori trebuie să-și tortureze cei mai frumoși ani într-o umilă cerșetorie distrugătoare de caractere” (p. 84).

O altă temă spre care converg eforturile publicistice din acei ani ale monografiștilor, literaților și artiștilor este aceea a necesității vizibilizării culturii române pe plan internațional. De pildă, sculptorul Mac Constantinescu, și el un apropiat al monografiei, o dezvoltă într-un articol prilejuit de vernisarea expoziției „România în fotografii”, organizată de Alexandru Bădăuș, șeful Serviciului de Fotografie și Publicațiuni al Subsecretariatului Presei, dar și într-o luare de poziție cu privire la

decizia desființării, în 1932, a Salonului Oficial.

Surpriza acestei antologii par a o constitui, însă, paginile de critică de întâmpinare semnate nu doar de scriitori și esești, la apariția publicațiilor sociologilor, ci și de monografiști de cursă lungă, la scrierile celor dintâi. Astfel, cronici la publicațiile gustiene fac Dragoș Vrânceanu și Petru Manoliu, care comentează un număr din „Arhiva pentru știința și reforma socială”, respectiv *Tehnica monografiei sociologice* a lui H.H. Stahl. Monografistul Mircea Vulcănescu glosează incisiv pe marginea unor cărți semnate de Paul Sterian (*Pregătiri pentru călătoria din urmă*), Mircea Eliade (*Soliloqui*) și Mihail Sebastian (*Fragmente dintr-un carnet găsit*), „trei detectivi spirituali la pândă după prada lor”, dar și pe marginea expoziției artistului Marcel Iancu. Sociologul Traian Herseni scrie cu minuțiozitate și luciditate analitică deosebită despre cărțile lui Emil Cioran, Constantin Noica și Eugen Ionescu, pretext pentru a pleda el însuși „pentru creația unei culturi autentice și construcția spirituală adevărată”, fundamentată pe o critică socială și culturală profundă, căci „cultura nu se țese pe prietenii, pe interese de clică sau pe indulgență reciprocă, ci pe o neîndurată selecțiune a valorilor, pe meritul pur și valoarea neînfrișcată” (p. 87).

Așadar, supusă reflecției de către Zoltán Rostás și Ionuț Butoi, comentată de autorii studiilor adunate în prima parte a revistei „Transilvania”, configurată în și prin textele unor personalități de marcă ale vieții culturale interbelice, problematica mediului literar și artistic al Școlii gustiene rămâne una deschisă cercetărilor ulterioare.

Cosmina Timoș-Mocanu

MĂDĂLINA LASCU, *Imaginea orașului în avangarda românească*, București, Editura Tracus Arte, 2014, 420 p.

Tematica mișcării de avangardă artistică a reprezentat multă vreme un subiect de nișă, cercetat mai ales în contextul mai general al așa-numitei „epoci de aur” a culturii române – prima jumătate a secolului XX, cu precădere perioada interbelică. Însă, nu de puține ori, producțiile artistice avangardiste au fost apreciate ca marginale, nesemnificative, chiar neserioase – cum le-a văzut, de pildă, criticul literar George Călinescu. Desigur, acestea aveau probabil un minus pe care Călinescu nu l-a putut niciodată ierta, și anume, faptul că nu erau suficient de „naționale”.

Ultimii ani au fost totuși martorii unei recuperări a subiectului, mai multe lucrări de sinteză și monografii privind avangarda văzând și în România lumina tiparului. O șansă a fost și apropierea aniversării celor 100 de ani de la apariția dadaismului – trecerea unui timp îndelungat și apariția unor cifre rotunde în joc s-au dovedit din nou esențiale în cercetarea, reevaluarea și valorizarea unui important fenomen cultural și artistic.

În acest context, Mădălina Lascu este un nume imposibil de evitat atunci când vorbim despre cercetările privind avangarda din România. Este cea care a descoperit și publicat corespondența primită de Geo Bogza de la prietenii și colegii lui de mișcare artistică – Stephan Roll, Sașa Pană, Mary-Ange Pană, Victor Brauner, Ilarie Voronca, Colomba Voronca și cei de la grupul „Alge” (*Epistolar avangardist*, Biblioteca Bucureștilor, 2012) –, iar apoi a revenit cu o impresionantă – și voluminoasă – lucrare despre *Imaginea orașului în avangarda românească*, bazată pe teza sa de doctorat.

Imaginea orașului în avangarda românească se referă, desigur, la unul dintre toposurile preferate ale artiștilor aparținând acestor curente: spațiul citadin. Mai mult chiar, depășește cadrul anunțat în titlu, realizând o consistentă analiză a motivului în producțiile avangardiste europene. Reușește, în plus, o excelentă contextualizare a subiectului ales, punând la dispoziția cititorului o veritabilă sinteză asupra avangardei, în general, dar mai ales asupra manifestărilor ei în România.

Cartea este structurată în trei capitole, ingenios racordate între ele, alcătuind, în cele din urmă, întregul din care se poate lesne contura un produs monografic extrem de atrăgător. Prima secțiune,

amplă ca întindere (100 de pagini), analizează succint reprezentarea metropolei în mișcările avangardiste europene – futurism, cubism, expresionism, dadaism și suprarealism –, oprindu-se asupra celor trei centre urbane predilecte și cu impact major asupra mișcărilor artistice: Paris, New York și Berlin. Capitolul al doilea are în vedere textele programatice ale avangardiștilor din România – manifestele, în care avangarda a fost atât de prolifică și de imperativă –, autoarea nelimitându-se la o simplă analiză a acestora și a modului în care priveau ele reprezentarea orașului, ci stabilind cu multă meticulozitate contextul și autorii lor, precum și sursele de inspirație: manifestele futuriste și mai ales cele dadaiste ale lui Tristan Tzara. Iar cel de-al treilea, cel mai consistent, abordează tema enunțată în titlu, făcând referire la modul în care elementele citadine se regăsesc în poezia și în pictura de avangardă „de la noi” (circumscrierea din punct de vedere cultural și geografic a „avangardei românești” față de avangarda europeană fiind cel puțin dificilă, dacă nu chiar forțată).

AVANGARDA ROMÂNEASCĂ

Este greu de făcut o distincție clară între avangarda românească și cea europeană. Dacă, teoretic, certificatul de naștere al mișcării din România este considerat a fi *Manifestul activist către tinerime*, din 1924 – existând totuși precursori importanți și recunoscuți cu mult înainte de acest moment, de exemplu Urmuz, simbolistii –, spațiul românesc se dovedește a fi fost deschis față de noua mișcare europeană încă din primele momente ale existenței acesteia. Astfel, manifestul futurist al lui F.T. Marinetti a fost tradus și publicat aproape simultan, în două reviste din Craiova și Sibiu, la nici două săptămâni după apariția sa în „Le Figaro” – ceea ce denotă atât interesul pentru noul curent artistic, cât și o bine gândită strategie de difuzare a manifestului acestuia (p. 116).

În acest context, discuțiile despre preluarea curentelor de avangardă din străinătate poate avea sens. Inspirați de modelul european – italian, francez, german, elvețian –, tinerii nonconformiști de la noi și-au dezvoltat arta în aceeași notă de frondă, de rupere cu trecutul și de reinventare – atât a temelor, cât, mai ales, a limbajului și metodelor artistice utilizate. Un argument în plus l-ar constitui faptul că o mare parte dintre cei care vor reprezenta vârful avangardei românești și-au petrecut ani întregi la studii în străinătate sau, cel puțin, în călătorii inițiatice în spațiul occidental.

Pe de altă parte, deși influențați, pe rând și în ordinea cronologică a succesului lor în Occident, de mai toate manifestările avangardei europene – cu precădere futurismul, constructivismul și mai apoi suprarealismul –, cel mai mult le-a plăcut tinerilor nonconformiști din România să se revendice de la curentul inițiat de prietenul lor și, pentru unii, fostul coleg de experimente artistice – Tristan Tzara. Or, luând în considerare și alte figuri marcante ale avangardei europene, provenite din România – precum Arthur Segal –, ne apare mai plauzibilă interpretarea conform căreia, mai degrabă decât o imitare a unor mișcări similare din Occident, manifestările avangardei din România au reprezentat o evoluție organică, firească, de adecvare a expresiei artistice la modernitate. Iar părerea Mădălinei Lascu în această privință pare a fi similară: „Opinia noastră este că niciodată poezia și plastica românească nu au fost mai sincrone cu lirica și pictura europeană și mai cunoscute în lume decât în momentul avangardei istorice; modernismul românesc, acuzat adesea că este importat, a devenit, odată cu avangarda, un modernism «de EXPORT. Pentru întâia dată am dăruit ceva străinătății, care recunoaște»” (p. 168).

Din păcate, mai puțin pregătit pentru a recunoaște valoarea mișcărilor de avangardă – fie autohtone sau cu rădăcini locale, fie de aiurea – a fost mediul cultural românesc. În contextul abia realizatei unități naționale, care aducea după ea eforturi intense de românizare și de întărire a „specificului național”, avangarda, cu manifestările ei extravagante și adeseori iraționale, mai degrabă estetice decât programatice, nu părea să servească prea mult acestui interes național. Nu ajută prea mult nici faptul că mare parte dintre reprezentanții avangardei erau minoritari – evrei, foarte mulți dintre ei –, ceea ce contravenea politicii, oficiale și neoficiale, de creare a unei elite naționale, eliberată de „străini”. Prin urmare, avangarda nu s-a bucurat de foarte multă apreciere în România nici la debutul

ei – Mădălina Lascu oferind câteva mostre de critică negativă manifestată cu ocazia organizării primelor expoziții avangardiste de la București din anii '20 –, nici ulterior, atunci când estetica avangardistă contravenea principiilor ideologice ale celor două totalitarisme instaurate în România.

La toate acestea se adaugă, desigur, emigrarea definitivă a multor avangardiști și intrarea lor în alt spațiu cultural – cu precădere cel francez.

ORAȘUL

Spațiul urban a ocupat un loc important în reprezentările artistice și în concepția despre lume a corifeilor avangardei. Universul artistic avangardist a fost unul citadin, exponent al unei noi modernități, cosmopolite, element deopotrivă funcționalist și fantastic, fascinant și viciat. Prin intermediul unei cercetări migăloase, Mădălina Lascu identifică trăsăturile și toposurile orașului, așa cum apar ele în curente afiliate acestei orientări artistice.

Futurismul a oferit cea mai entuziastă – și compactă – imagine asupra orașului modern: metropola grandioasă, ultratehnologizată și complet funcționalistă, în care dinamismul, simultaneismul, lumina, viteza, zgomotul reprezentau trăsăturile definitorii. Orașul nu mai e aici spațiul maiestuos din La Belle Epoque, ci un paradis industrial, populat cu blocuri, fabrici, hale, automobile, căi ferate și electricitate, în care diferența dintre centru și periferie se estompează, iar pasiunea pentru modernizare și tehnologizare poate lăsa uneori locul unor viziuni sumbre.

Cubismul, pe de altă parte, a acordat mult mai puțină atenție orașului. Preocupat mai degrabă de reprezentări statice, apte să ofere pictorului posibilitatea descompunerii și recomunerii imaginii într-o alcătuire de tip caleidoscopic, acesta a utilizat motivele și subiectele artistice – inclusiv cele referitoare la spațiul urban – mai degrabă drept pretext pentru a-și exersa tehnica abstractă și geometrică.

Exponenții expresionismului – îndeosebi cei germani – au fost la fel de preocupați de imaginea orașului ca și futuriiști, însă viziunea lor a fost una pesimistă. Aceeași ultratehnologizare, care îi fascina pe futuriiști, îi înspăimânta pe expresioniști. Orașul era prezentat ca infern sufocant și mașinist, pradă unei societăți hiperindustrializate, aflată în pragul apocalipsei. Chiar și orașul de provincie – topos nou în literatura și plastica de avangardă – apare ostil, haotic, „negru”, „mort”.

Reprezentări ale orașului și-au găsit locul mai ales în operele dadaiștilor germani. Similar „rețetei” lui Tzara de alcătuire a unui poem, dadaiștii – precum Paul Citroen – au introdus tehnica fotomontajului, pentru a reda universul urban. Aceasta consta în ceea ce am numi astăzi colaj – fragmente de fotografii ale elementelor spațiului citadin, reasamblate în mod aleatoriu, pentru a reda realitatea subiectivă a artistului. Tot Citroen a fost cel care a introdus New York-ul ca unul dintre modelele predilecte ale metropolei avangardiste. Alți reprezentanți ai curentului au utilizat materiale neobișnuite până atunci – ipsos, plută și carton, în cazul lui Max Ernst –, iar implicarea socială și politică a unora dintre dadaiștii germani a fost evidentă în modul critic, apăsător, în care a fost reprezentată metropola.

Suprarealismul nu mai prezintă tipare de reprezentare a orașului. Stăpâni deplină asupra pânzei sau a foi, artiștii nu urmează alt program decât acela de a da frâu liber imaginației, visului și subconștientului. Prin urmare, universul citadin este reprezentat printr-o imensă varietate de forme – metafizice, onirice sau amorfe, acestea sunt doar câteva din transfigurările spațiului urban în arta suprarealistă.

BUCUREȘTIUL ȘI AVANGARDIȘTII LUI

Avangarda autohtonă a beneficiat de câteva generații de artiști revoluționari, grupați în jurul mai multor reviste – cele mai semnificative, care au produs importante manifeste, fiind „Contimporanul”, „75HP”, „Integral” și „Unu” –, care au aderat pe rând la futurism, dadaism, constructivism și, în final, la suprarealism. Sub pretextul analizării imaginii orașului în manifestele publicate în aceste reviste, Mădălina Lascu surprinde atât procesul de căutare a identității artistice a

acestor tineri, cât și dinamica lor de grup. Merită remarcat, astfel, modul în care avangardiștii au creat prietenii și parteneriate bazate pe adeziunea la aceleași crezuri artistice, aceste colaborări întărind mișcarea de avangardă și având un rol de propulsare mutuală. Cele mai prolifiche și rezistente tandemuri s-au dovedit a fi cele alcătuite din Ion Vinea – Tristan Tzara – Marcel Iancu și Ilarie Voronca – Victor Brauner, în vreme ce altele – precum cel dintre Ilarie Voronca și Stephan Roll – s-au dizolvat, ca urmare a unor evoluții artistice convergente sau, pur și simplu, din cauza unor neînțelegeri sau ambiții.

Deși fascinați de viața citadină și preocupați, în cadrul manifestelor din anii '20–'30, de modul în care trebuia redat orașul modern, avangardiștii de la noi nu prea au văzut în București metropola care să-i fascineze, încânte sau înfricoșeze. De aceea, poeziile și operele plastice ale primei generații de avangardiști fie fac referire la micile târguri de provincie – în care artiștii își petrecuseră copilăria și adolescența –, fie tratează aspecte generice ale universului citadin, precum ulița, cafeneaua, parcul etc, fără ca acestea să poată fi identificate sau asociate unui spațiu urban anume.

Odată cu apariția revistei „75HP”, iar apoi „Punct”, și cu adoptarea tehnicii dadaiste a *pictopoeziei*, reprezentarea orașului s-a îndepărtat și mai mult de reperele clare, identificabile, accentul căzând pe caracteristicile orașului modern ideal, care trebuia creat prin noile metode ale artei avangardiste. Desigur că au existat câteva toposuri bucureștene recurente – de exemplu, Târgu Moșilor, însă majoritatea avangardiștilor s-au lăsat furați de mirajul unor alte metropole europene, precum Parisul sau Berlinul, iar mai târziu chiar de cel al unor minuscule târguri, așezări balneare sau cetăți medievale din Occident – chiar și atunci când nu vizitaseră niciodată localitățile respective. „Cât privește Bucureștiul, repere nominalizate din capitala românească sunt și mai puțin numeroase; se pare că metropola artiștilor români de avangardă a fost Parisul, invocat de Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Victor Brauner, Benjamin Fondane, adică tocmai de artiștii care au ales să trăiască acolo” (p. 349).

Aderarea la suprarealism, odată cu revista „Unu”, a marcat o transferare a interesului avangardiștilor de la exteriorul citadin către spațiul interior al artistului. Orașul în sine nu mai prezintă interes, ci constituie doar un cadru sau un pretext pentru manifestarea onirică. Elementele fantastice sunt cele care atrag acum interesul artistului, împreună cu cele naturale, menite a facilita pătrunderea în lumea visului – noaptea, pădurea, apa etc. Chiar și în cazul suprarealiștilor a căror artă adoptă o tentă socială, precum Gherasim Luca, orașul – întunecat, plin de mlaștini, de fabrici, industrial și mașinist – reprezintă doar un cadru în care se desfășoară viața apăsătoare a proletariatului.

Mădălina Lascu oferă un volum bazat pe o laborioasă muncă de cercetare, întărită de o complexă investigație critică. Autoarea dovedește o foarte bună cunoaștere a mișcării de avangardă și a producțiilor ei în general. În ceea ce privește publicațiile de avangardă din România, avem de-a face cu o analiză minuțioasă, aproape exhaustivă, a revistelor și curentelor artistice de avangardă și a evoluțiilor acestora de-a lungul anilor '20 și '30. Deși tratează *in extenso* subiectul *imaginii orașului*, volumul realizează mult mai mult, și anume, o istorie detaliată a mișcării de avangardă, așa cum s-a manifestat ea în România, precum și informații și reflecții asupra destinului personal ale artiștilor, a relațiilor interumane și a dinamicii din cadrul grupului avangardist, esențiale pentru înțelegerea din punct de vedere istoric și social a unui curent cultural și artistic.

Irina Nastasă-Matei

SANDA GOLOPENȚIA, *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Enciclopedică, 2016, 590 p.

Aportul profesoarei emerite din Statele Unite la configurarea imaginii Școlii Sociologice se integrează în eforturile făcute în ultimele decenii de câțiva intelectuali români pasionați, interesați intelectual ori legați sufletește de mișcarea din jurul lui D. Gusti. O istorie obiectivă a Școlii, amânată din păcate până târziu, se configurează și datorită documentelor scoase la iveală și publicate de Sanda Golopenția din arhiva de familie a părinților, Ștefania Cristescu-Golopenția și Anton Golopenția. Acestea cuprind proiecte de cercetare din campaniile monografice, fișe inedite de teren, schimburi epistolare,

volume întregi rămase în manuscris. Cartea de față se integrează în aceeași dublă sarcină pe care autoarea și-a luat-o asupra-și: misia de a oferi o imagine coerentă asupra moștenirii intelectuale rămase de la cei doi monografiști și de a contribui, prin aceasta, și la reliefarea menirii proiectului școlii gustiene.

Arhipelagul poate fi citit ca un apendice cu valoare explicativă, completând informația oferită lumii academice în volumele deja publicate din opera soților Golopenția. Acest rol este evident în modul în care textele adunate în acest volum fac apel frecvent la sursele documentare scoase la lumina tiparului. De altfel, multe dintre capitolele din lucrarea publicată în 2016 la Editura Enciclopedică au apărut deja ca prefețe, postfețe, texte comemorative sau texte însoțitoare ale altor proiecte editoriale vizând o mai bună cunoaștere a dezvoltării Școlii Sociologice.

În plus, Sanda Golopenția pune aici noi accente pe cea de-a doua etapă a mișcării monografice, conform periodizării propuse de istoricii ei avizați și, pe care ea însăși o articulează. Este vorba despre intervalul „dobândirii conștiinței de sine”, care a debutat în anul 1936 prin inițiativele unor membri marcanți ai Școlii. Desprinderea graduală, aproape insesizabilă, a insulelor din continentul gustian nu a fost în măsură să destabilizeze eșafodajul construit în urmă cu un deceniu, acționând ca un cutremur nimicitor, pentru că, ne explică autoarea, acestea apar ca dezvoltări organice. Ele s-au datorat mișcării tectonice din interior, antrenată de însăși concepția vizionară a întemeietorului.

Privind dincolo de imaginea convențională a unei armonioase familii de spirite grupate în jurul lui D. Gusti, eminenta profesoară universitară se concentrează asupra unor personalități de excepție care și-au găsit propria menire respectând în același timp obiectivele trasate de mentor. Dintre acestea, eroi ai cărții de față, se remarcă Anton Golopenția, Ștefania Cristescu, Mihai Pop, Petre Ștefănuță, Christina Galitzi, Aurel Bauh. Rolul lor, citit cu o intensă conștiință a prezentului și a destinului științelor sociale românești, devine salutar în vederea acoperirii golului uriaș produs de regimul comunist în dezvoltarea normală a disciplinelor respective.

Pentru folcloriștii și etnologii autohtoni, sublinierile, sugestiile, concluziile parțiale – sinteze teoretice sau fragmente din jurnalul de teren, desprinse din experiența acestor personaje, filtrate prin spiritul ordonator al Sandei Golopenția – ar trebui să servească drept îndrumar pentru fixarea unor obiective mai îndrăznețe și pentru manifestarea unei atitudini metodologice mai flexibile în raport cu realitatea complexă a societății românești. Cu multă eleganță, dar și cu acea claritate pe care i-o dă parcurgerea cu ochi de editor avizat a travaliului intelectual al părinților săi și de implicarea sa însăși în domeniul etnologiei prin studiul magicului popular, autoarea nu se ferește să ofere sugestii sau să schițeze proiecte pentru cercetătorii viitorului.

În consens cu necesitățile curente ale cercetării etnologice românești, *Arhipelagul* ne propune revizitarea unor proiecte exponențiale din parcursul școlii monografice, care au integrat, pe de o parte, personalități implicate ulterior direct în folcloristica autohtonă, cum au fost Mihai Pop și Ovidiu Bârlea, iar pe de alta, au recuperat impactul indirect al viziunii și metodelor monografiștilor asupra rafinării obiectivelor acestei discipline – cazul Ștefaniei Cristescu și cel al lui Anton Golopenția.

Calea istoriilor alternative debutează cu readucerea în atenția lumii academice a studiului de pionerat realizat de Christina Galitzi, membră mai puțin cunoscută a școlii gustiene, asupra primului val substanțial de imigranți români în Statele Unite. Probând caracterul profund asimilabil al imigrației românești, cercetătoarea, afiliată la prestigioasa universitate Columbia în intervalul 1927–1928, se integrează într-un curent al sociologilor americani din anii '20, decizi să descurajeze acea parte a opiniei publice defavorabilă valurilor de nou-veniți. Actualitatea acestui gen de cercetare, cu o bătaie lungă dinspre academie spre politici publice și decizii guvernamentale, și realizată cu mijloacele noii etnografii multipoziționale, este astăzi de netăgăduit. De aceea, Sanda Golopenția recomandă punerea în circulație a rezultatelor Christinei Galitzi în paralel cu noile studii aplicate asupra migrației românești în țările occidentale.

Puternica transformare culturală în care sunt angrenați tradiționalii țărani ardeleni până la a deveni eficienți muncitori în megaindustriile americane, urmărită de Galitzi, nu stă, în ciuda distanțelor geografice uriașe care separă cele două lumi, departe de provocările sociologilor din țară. Semnele profunde ale urbanizării, vizibile în Cornova și în plasa Dâmbovnic în deceniul al treilea al secolului trecut, stârnesc un interes deosebit din partea lui Anton Golopenția, cel care venise de la studii din Germania cu orientarea predilectă spre fenomenele contemporane. Sanda Golopenția reconstituie

urmele acestei preocupări a tatălui pentru orășenizarea Cornovei, care ar fi trebuit să se materializeze într-un muzeu local cu obiecte reflectând părăsirea tradiției și noile gusturi. În Dâmbovnic, Mihai Pop surprinde, la rândul lui, asimilarea ireversibilă a formelor de viață urbană, și anume trecerea de la un stil de viață pastoral-agrar la o burghezie rurală *sui-generis*. Ba chiar numește emigrarea masivă a țăranilor în orașele industriale din Câmpia Dunării o „americanizare” a oamenilor de aici.

Merită cu atât mai mult subliniat aportul Ștefaniei Cristescu la indicarea unei căi de conectare la prezent prin chiar instrumentele, subiectele și metodologia folcloristului, îndreptat, după cum se consideră îndeobște, spre relicvele trecutului. Studentă a lui Ovid Densusianu, monografistă „încercată” – cum îi numește undeva Sanda Golopenția pe acei participanți fideli la marile campanii monografice –, ea se orientează de timpuriu spre cercetarea sincronică a manifestărilor populare. Evită programatic să se limiteze la reconstituirea sensului primitiv al acestora, cu toate că avea de-a face cu un fenomen – magia populară – recunoscut pentru factura sa conservatoare și rezistența la creativitate. Un fel de „americanism”, ca să folosim interesanta sugestie a lui Mihai Pop, este descoperit de Ștefania Cristescu în Drăguș, acolo unde tradiționalismul procedurilor magico-rituale se combină, paradoxal, cu rolul acestora în propășirea economică a familiei, demonstrând individualismul modern al drăgușencilor. Considerate de vechii antropologi evoluționiști drept soluții nonraționale și revolute de rezolvare a problemelor mundane, riturile sunt analizate astăzi de specialiști tocmai din perspectiva capacității lor de a încuraja schimburi productive și de a produce resurse materiale.

Într-un text din *Arhipelag*, în care Sanda Golopenția face clară misiunea și liniile principale ale operei mamei sale, text publicat la ceas aniversar în 2013 în „Revista română de sociologie”, se dovedește că apetența Ștefaniei Cristescu pentru dinamica vie a satului a fost o misiune care străbate întreaga sa carieră. O îndreaptă spre această direcție nu doar profesorul Densusianu, ci și studiile sale la Paris ori punerea la curent cu geografia lingvistică și fenomenologia culturală germană. Factorul esențial a fost însă observația directă a vieții satului – momentul pe care-l considera esențial în raport cu cele de rangul doi, ulterioare și derivate ale redactării de studii și fundamentării teoretice. Un mod sintetic și grăitor pentru folcloriști de a caracteriza calea urmată de cercetătoarea descântecelelor din Drăguș sau Cornova apare în recenzia sa din 1938, la manualul de folclor al lui Saintyves. Aici, Ștefania Cristescu se declară deschis împotriva istoricismului acestui mare folclorist francez și de partea lui Arnold van Gennep – antropologul societăților primitive, reorientat tocmai în acei ani spre cultura populară a francezilor contemporani lui.

Deși studentă la Paris a celor mai importanți specialiști francezi ai antropologiei popoarelor primitive, Ștefania Cristescu rămâne fidelă acestui drum al înțelegerii dinamicii sociale a satului românesc. Despre prioritatea acordată unei lecturi a prezentului și acțiunii sociale în proiectele și gândurile tinerilor monografiști ne dă multe lămuriri textul Sandei Golopenția privind traiectoria profesională a unora dintre aceștia care au studiat în capitala franceză a anilor '30. Sociologismul atât de popular acolo datorită influenței lui Durkheim și a discipolilor săi nu-i seduce necondiționat pe tinerii români, în ciuda forței pe care o prestigioasă paradigmă teoretică occidentală o poate exercita, de atunci și până astăzi, asupra unor intelectuali proveniți dintr-o cultură academică est-europeană. Este aici o altă lecție, asupra căreia se poate îndelung medita, în vederea alegerilor pe care suntem încă nevoiți să le facem, între orientarea autohtonă și mai influentele impulsuri teoretice occidentale.

„Sociologizarea” etnologiei, efectuată de Ștefania Cristescu, ar merita un studiu amănunțit din partea specialiștilor, afirmă Sanda Golopenția, înțelegând prin acest proces aportul cercetătoarei din Școala de la București la luarea în considerare a factorilor sociali implicați în crearea și colportarea magiei populare. Opera Ștefaniei Cristescu se poate citi, într-adevăr, ca un model pentru o analiză mult mai generoasă a manifestărilor folclorice, în condițiile în care folcloristicii tradiționale i s-a reproșat de-a lungul timpului tocmai incapacitatea de a integra în mod sistematic datele sociologice care înconjoară și susțin faptele folclorice. Această ignorare a contextului social, a particularităților socio-culturale ale agenților rituali a dat frâu liber criticilor care au văzut astfel etnologia drept o știință limitată la timpul trecut.

Câteva texte din volumul de față sunt închinare Cornovei, locul în care Anton Golopenția își începe experiența de monografist și unde se reîntoarce periodic între 1931 și 1933, unde Ștefania Cristescu își cristalizează specializarea în rolul pragmatic al magiei în existența ruralilor, dar și unde

Anton Golopenția îl întâlnește pe Mihai Pop. Un teren exponențial, deci, pentru solidificarea acestei „insule” din *Arhipelag*, care a fost „echipa Golopenția”, Cornova este și spațiul în care se înfiripă ideea lui Anton Golopenția de a îndrepta studiul monografic holistic de tip gustian spre cercetarea individualizată a unor probleme-cheie. Inovația lui Golopenția se va concretiza apoi în monografia zonală a Dâmbovnicului și în ancheta dedicată celor 60 de sate. „Lunga vară fierbinte a sociologiei românești”, cum caracterizează Sanda Golopenția cercetarea din 1939 a plasei din județul Argeș, în textul *Mihai Pop la Dâmbovnic*, consacră colaborarea fructuoasă dintre Anton Golopenția și Mihai Pop. Ea ar putea fi analizată, de asemenea, drept un moment mitic pentru istoria anchetei etnografice în folcloristica românească de mai târziu, fiindcă slavistul și folcloristul de atunci, Mihai Pop, își va asuma o sarcină de sociolog sub atenta îndrumare a prietenului Anton Golopenția. Apariția printre colaboratori a numelui lui Ovidiu Bârlea, pe atunci student, devenit mai târziu una dintre figurile exemplare ale folcloristicii românești postbelice, se adaugă la relevanța acestei veri. Descinderile pe teren ale echipelor multidisciplinare conduse de Mihai Pop în perioada 1956–1974, de la Peșteana-Jiu la Valea Cosăului au fost, așa cum a recunoscut însuși coordonatorul, în diverse studii și mărturii, o reeditare, în spirit și viziune, a experienței monografice gustiene. Prezența Sandei Golopenția printre participanții la aceste cercetări complexe încheie în mod fericit un arc peste timp.

Creionând diversele istorii care gravitează în *Arhipelag*, Sanda Golopenția nu aduce totuși în fața cititorilor un grup de existențe insulare. Așa cum ne-a dovedit-o și în *Rapsodia epistolară* (volumele de corespondență extrasă din arhiva familiei Golopenția, publicate între 2009 și 2014), ea este o maestră a contrapunctului, capabilă să plaseze cu o admirabilă ușurință mai multe linii melodice de sine stătătoare într-un ansamblu polifonic armonios.

Ioana Repciuc

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXVIII, Nos. 1–2 • 2017

L'ÉTERNELLE (RE)FONDATION DE LA SOCIOLOGIE ROUMAINE (II)

Editeurs invités: Zoltán Rostás et Ionuț Butoi

SOMMAIRE

INSTITUTIONS DE LA SOCIOLOGIE DANS LES ANNÉES 1960

ADELA HÎNCU, L'administration et le problème du consentement: la sociologie de la culture de masse dans la Roumanie socialiste, 1960–1970	3
COSMIN POPA, Les intellectuels pris dans le piège du régime totalitaire de Ceaușescu ou la fondation de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques	15
LEVENTE SZÉKEDI, Le discours de réhabilitation de la sociologie dans le journal <i>Korunk</i> (1957–1964)	35
ȘTEFAN BOSOMITU, Tudor Bugnariu et un projet échoué concernant la reinstitutionnalisation de la sociologie dans la Roumanie	55

COMMENTAIRES

EMANUEL COPILAȘ, La Roumanie d'entre les deux guerres mondiales – nouvelles évaluations	79
IONUȚ BUTOI, Radicalisation extrémiste de droite et radicalisation socialiste dans la Roumanie d'entre les deux guerres	87
ZOLTÁN TIBORI-SZABÓ, GÁBOR GYÖRFFY, La mémoire des actes radicaux de discrimination et exclusion	93
NORALV VEGGELAND, Le modèle nordique de la prospérité sous la pression du système de réglementations de l'EU – une brève présentation	99

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 1–154, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-NC

VIE ACADÉMIQUE

- XXe Congrès international des sociologues de langue française, 4–8 juillet 2016, Montréal (*Andrei Gaghi*); La 5ème Conférence annuelle d'été et l'édition inaugurale de l'École d'Été, 21–25 août 2016, à Telciu (Transylvanie) (*Ion Matei Costinescu*); XXXème atelier du réseau FER-Eurethno, 8–10 septembre 2016, Aix-en-Provence; (*Irina Stahl*); Le lancement de deux livres sous l'égide du Centre P.E.N. Roumain, au siège du Groupe pour le Dialogue Social (GDS), Bucharest, 28 octobre 2016 (*Manuela Gheorghe, Irina Stahl*) 103

COMPTES-RENDUES ET NOTES DE LECTURE

- SANDA GOLOPENȚIA, *Constantin Brăiloiu ou de la globalisation de l'ethnomusicologie*, București, Spandugino, 2015, 254 p. (*Theodor Constantiniu*); EMILIAN M. DOBRESCU, DUMITRU BATÂR (coordonatori), *Le vieillissement actif. Etudes et recherches*, București, Oscar Print, 2014, 264 p. (*Viorel Agheana, Doru Vlad Popovici*); CONSTANȚA PARTENIE, *Rationnalité et moralité dans l'économie*, București, Niculescu, 2016, 283 p. (*Angela Banciu*); VERES VALÉR, MAGYARI TIVADAR, *Études sur l'oeuvre de József Venczel. Le commencement de la recherche sociale hongroise en Transylvanie*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2014, 118 p. (*Levente Székedi*); GAIL KLIGMAN, KATHERINE VERDERY, *Les paysans assiégés. La collectivisation de l'agriculture en Roumanie (1949–1962)*, traduction par Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015 (*Alina Juravle*); IRINA NASTASĂ-MATEI, ZOLTÁN ROSTÁS (coord.), *Alma Mater en dérive: aspects alternatives de la vie universitaire d'entre guerres*, Bucarest–Cluj-Napoca, Les Éditions Eikon et Școala Ardeleană, 2016, 422 p. (*Gabriela-Cătălina Dobrescu*); *Transilvania*, Sibiu, no 8–9, 2016, 152 p. (*Cosmina Timocea-Mocanu*); MĂDĂLINA LASCU, *L'image de la cité dans l'avant-garde roumaine*, Bucarest, Tracus Arte, 2014, 420 p. (*Irina Nastasă-Matei*); SANDA GOLOPENȚIA, *L'archipel Gusti. Contributions à l'histoire de l'École sociologique de Bucarest*, Bucarest, Editura Enciclopedică, 2016, 590 p. (*Ioana Repciuc*) 123

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXVIII, Nos. 1–2 • 2017

THE ETERNAL (RE)FOUNDING OF ROMANIAN SOCIOLOGY (II)

Guest editors: Zoltán Rostás and Ionuț Butoi

CONTENTS

INSTITUTIONS OF SOCIOLOGY IN THE 1960s

ADELA HÎNCU, Managing Culture, Locating Consent: the Sociology of Mass Culture in Socialist Romania, 1960s–1970s	3
COSMIN POPA, Romanian Intelligentsia Caught in the Trap of Ceaușescu's Regime. The Foundation of the Social and Political Sciences Academy	15
LEVENTE SZÉKEDI, The Rehabilitation Discourse of Sociology in the <i>Korunk</i> Journal (1957–1964)	35
ȘTEFAN BOSOMITU, Tudor Bugnariu and a Failed Project to Re-Institutionalize Sociology in Communist Romania	55

COMMENTARIES

EMANUEL COPILAȘ, Interwar Romania: New Assessments	79
IONUȚ BUTOI, Far Right Radicalization and Socialist Radicalization in Interwar Romania ..	87
ZOLTÁN TIBORI-SZABÓ, GÁBOR GYÖRFFY, Memory Radical Acts of Discrimination and Exclusion	93
NORALV VEGGELAND, The Nordic Welfare Model under the Pressure of EU's Regulatory System – a Short Review	99

ACADEMIC LIFE

The XXth Congress of the French-Speaking Sociologists International Society, July 4–8 2016, Montréal (*Andrei Gaghi*); The 5th Annual Summer Conference and the Inaugural Edition of the Summer School, August 21–25, 2016, Telciu (Transylvania) (*Ion Matei*)

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 1–154, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

<i>Costinescu</i>); The XXX th workshop of the FER-Eurethno network, September 8–10, 2016, Aix-en-Provence (<i>Irina Stahl</i>); Two Book Releases under the Auspices of the Romanian PEN Center at the Headquarters of the Group for Social Dialogue, Bucharest, October 28, 2016 (<i>Manuela Gheorghe, Irina Stahl</i>)	103
---	-----

REVIEWS AND READING NOTES

SANDA GOLOPENȚIA, <i>Constantin Brăiloiu or about the Globalisation of Ethnomusicology</i> , București, Spandugino, 2015, 254 p. (<i>Theodor Constantiniu</i>); EMILIAN M. DOBRESCU, DUMITRU BATÂR (coordonatori), <i>Active Ageing. Studies and research</i> , București, Oscar Print, 2014, 264 p. (<i>Viorel Agheana, Doru Vlad Popovici</i>); CONSTANȚA PARTENIE, <i>Rationality and Morality in Economics</i> , București, Niculescu, 2016, 283 p. (<i>Angela Banciu</i>); VERES VALÉR, MAGYARI TIVADAR, <i>Studies about. József Venczel's Work. The Beginnings of Hungarian Social Research in Transylvania</i> , Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014, 118 p. (<i>Levente Székedi</i>); GAIL KLIGMAN, KATHERINE VERDERY, <i>The Peasants under Siege: the Collectivization of Agriculture in Romania (1949–1962)</i> , translated by Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015 (<i>Alina Juravle</i>); IRINA NASTASĂ-MATEI, ZOLTÁN ROSTÁS (coord.), <i>Alma Mater Lacking in Direction: Alternative Aspects of the Interwar Academic Life</i> , Bucharest–Cluj-Napoca, Eikon & Școala Ardeleană, 2016, 422 p. (<i>Gabriela-Cătălina Dobrescu</i>); TRANSILVANIA, Sibiu, nr. 8–9, 2016, 152 p. (<i>Cosmina Timoce-Mocanu</i>); MĂDĂLINA LASCU, <i>The Image of the City in the Romanian Avant-garde</i> , Bucharest, Tracus Arte, 2014, 420 (<i>Irina Nastasă-Matei</i>); SANDA GOLOPENȚIA, <i>The Gusti Archipelago. Contributions to the History of the Bucharest Sociology School</i> , Bucharest, Editura Enciclopedică, 2016, 590 p. (<i>Ioana Repciuc</i>)	123
--	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pagină). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (021 318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate cumpăra de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel.: 021 318 81 46, 021 318 81 06, fax: 021 318 24 44, e-mail: edacad@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România;
Tel./fax: 021 610 67 65, 021 210 67 87; tel.: 0311044668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, corp B, etaj 3, cam. 301–302, sector 1, București; tel.: 021 314 63 39, fax: 021 314 63 39; e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro; www.manpres.ro

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

„Revista română de sociologie” este indexată în următoarele baze de date internaționale/
“Revista română de sociologie” is indexed in the following international databases:

PROQUEST
EBSCO
DOAJ
INDEX COPERNICUS
DIRECTORY INDEXING OF INTERNATIONAL RESEARCH JOURNALS
ACADEMIC JOURNALS DATABASE
DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING
REPEC (indexarea revistei este făcută de către ASOCIAȚIA/EDITURA LUMEN, inclusiv în bazele de
date SOCIONET și ECONPAPERS)
GENAMICS JOURNALSEEK

Biblioteci și cataloage on line unde există „Revista română de sociologie”/
Online libraries and catalogues where “Revista română de sociologie” can be found:

The European Library
University of New Brunswick Libraries
University of the West, Library
Hochschule Hannover, University of Applied Sciences and Arts, Katalog
Libris
ACM Digital Library
Biblioteca de Recursos, Universia
National Taiwan Normal University Library
Simon Fraser University, Electronic Journals
Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Elektronische Zeitschriften
Falvey Memorial Library (Villanova University)
Steenfind (Ralph W. Steen Library, Stephen F. Austin State University)
PresseKatalog (Internationale Fachzeitschriften)
PITTCat.Online Catalog (University Library System – University of Pittsburgh)
Orbis Yale University Library Catalog
University of Washington, Libraries
WorldCat Libraries
Katalog der USB Köln (Universität zu Köln – Universitäts – und Stadtbibliothek Köln)
Library of Congress online Catalog
SUWECO ONLINE SERVICE (Czech and Slovak Republics).
SCIPIO: <http://www.scipio.ro/web/revista-romana-de-sociologie>

ISSN 2392–8549
ISSN–L 1224–9262

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 1–154, 2017